

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS

Eglė Viskantaitė

Literatūros antropologijos ir kultūros studijų programa

Lyties ir negalios sąveika Gabrielės Petkevičaitės-Bitės tekstuose

Magistro darbas

Darbo vadovė dr. Eglė Kačkutė-Hagan

Vilnius, 2022

Eglė Viskantaitė, *Lyties ir negalios sąveika Gabrielės Petkevičaitės-Bitės tekstuose / The Intersection of Gender and Disability in the Work of Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*, Magistro darbas, vadovė dr. Eglė Kačkutė-Hagan, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, 2022, p. 74.

Raktažodžiai: *sąveikos teorija, sankirtos teorija, diskriminacija, spauda, socialinės kategorijos, lytis, moteris, negalia, įgalinimas, Kimberlé Williams Crenshaw, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Bitė.*

Keywords: *intersectionality, discrimination, subordination, social categories, gender, woman, disability, empowerment, Kimberlé Williams Crenshaw, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Bitė.*

Anotacija. Remiantis feministine sąveikos teorijos prieiga, tiriama dviejų socialinių kategorijų – lyties ir negalios – sąveika Gabrielės Petkevičaitės-Bitės tekstuose. Skirtingo pobūdžio tekstų analize siekiama atskleisti moterų patiriamą spaudą dėl lyties ir negalios, šios spaudos poveikį moterų gyvenimams, jos kuriamą socialinę tapatybę ir įgalinimo strategijas. Sąveikos analizė, taikoma skaitant rašytojos autobiografiją, atskleidžia patiriamą lyties ir negalios spaudą ir atskirtį, kurią autorė reflektuoja publicistikoje ir laiškuose. Jautrumas socialinei nelygybei įgalina rašytoją atskleisti moterų padėtį Pirmojo Pasaulinio karo metu, apsakymuose konstruoti socialinių kategorijų sąveikas, perteikti socialinę dinamiką.

Abstract. Drawing on the intersectional feminist approach, this thesis explores the intersection of gender and disability in Gabriele Petkevicaite-Bite's texts. The thesis scrutinises how the interplay between gender and disability contributes to the oppression experienced by women. The ways in which oppression affects women's lives and their social identity will be highlighted in the paper, along with the strategies of empowerment presented in Bite's work. The theory of intersectionality will be applied to Bite's autobiography to analyse how Bite's non-fiction and letters demonstrate the connection between oppression and exclusion based on gender and disability. Bites's awareness of social inequality enables her to reveal the situation of women during the First World War, and to analyse intersections between social categories and social dynamics in her short stories.

Santrauka

Sąveikos teorija yra viena svarbiausių feministinių prieigų tiriant spaudos struktūrą, kurioje susikerta kelios diskriminuojamos socialinės kategorijos. Sąveikos teorija naudinga tuo, kad teorizuoja individualią spaudą kaip daugiasluoksnią ir kompleksinę, formuojančią tapatybę, susikirtus keliems diskriminaciniams aspektams. Šiame darbe analizuojama dviejų socialinių kategorijų – moters ir negalios – sąveika Gabrielės Petkevičaitės-Bitės tekstuose: apsakyme „Vilkienė“ (1966), *Atsiminimuose* (1966), *Karo meto dienoraštyje* (1966), publikacijų rinkinyje *Pasikalbėjimai* (1967) ir rinkinyje *Laiškai* (1968). Negalia šiame darbe analizuojama kaip fiziniai ir psichiniai sutrikimai, ribojantys žmogaus veiklą.

Sąveikos analizė atskleidžia moterų patiriamą spaudą lyties ir negalios pagrindu. Sąveikos analizė atliekama patirties, instituciniu, intersubjektiniu ir reprezentaciniu lygmenimis. Darbe analizuojama Bitės tekstuose konstruojama socialinė tapatybė, įgalinimo strategijos ir socialinė dinamika XIX–XX amžių sandūroje.

Bitės autobiografijos perrašymas iš sąveikos analizės perspektyvos atskleidžia lyties ir negalios sąveikos įtaką pačios rašytojos gyvenime: moters negalia, kupra ir silpna sveikata, taip pat lyties ribojimo jos veikimo lauką: ji patyrė spaudą ir atskirtį. Tačiau šalia veikia ir įgalinimo modusai, kuriuos kūrėja taikė sau ir kitiems: švietimas, labdaringa veikla ir politinis aktyvizmas. Darbe aptariami istorinis, kultūrinis ir socialinis kontekstai, kurie veikia tapatybę ir formuoja veikimo lauką ir socialinę dinamiką.

Darbe teigiama, kad nuolatinis rašytojos patiriamas ir aprašomas nerimas gali būti siejamas su neartikuluota negalios patirtimi. Pirmosios feminizmo bangos diskursas leido autorei viešai prabilti apie moterų ir savo kaip moters spaudą, tačiau negalios patirtis artikuliuota tik privačiuose laiškuose. Tačiau tai, kad Bitė išsamiai aprašo atsparumo stiprinimo modelius, kuriuos ji naudoja kovodama su savo nerimu, leidžia daryti prielaidą, kad diskriminacija dėl negalios ją paveikė taip pat skausmingai kaip diskriminacija lyties pagrindu.

Karo meto dienoraščio sąveikinė analizė atskleidžia moterų patiriamą smurtą lyties pagrindu ir žalą jų sveikatai: nukenčia moterų psichinę sveikata, plinta ligos ir daugėja nepageidaujamų nėštumų. Teksto autorė atveria naują moterų padėties per Pirmąjį pasaulinį karą perspektyvą. Sąveikos analizė leidžia atskleisti lyties, tautybės ir negalios sąryšingumą karo kontekste.

Sąveikinė reprezentacinio lygmens analizė taip pat atskleidžia lyties ir negalios sąveiką apsakymuose – skurdo ir negalios koreliaciją. Apsakyme „Vilkienė“ analizuojamos lyties, negalios, vedybinio statuso ir skurdo sąsajos. Šio apsakymo analizė leidžia išvelgti ir socialinių kategorijų dinamiką: sveika ištekėjusi moteris per naktį tampa našle ir ligone. Apsakyme vaizduojama neįgalios našlės patirtis: išstūmimas į bendruomenės paribį, patiriama diskriminacija ir pakitusi ekonominė padėtis. Be to, konstruojama ir įgalinimo strategija, kuria tampa motinos pareiga.

Šiame darbe atskleidžiama socialinė Gabrielės Petkevičaitės-Bitės tekstų dimensija – jos pačios ir jos kuriamų personažų lyties ir negalios sąveika ir jų sąryšingumas su luomine, tautine tapatybe ir vedybiniais statusais XIX–XX amžių sandūroje.

Turinys

Įvadas	6
1. Sąveikos teorija.....	10
1.1. Lytis kaip socialinis konstruktas	10
1.2. Sąveikos teorija	11
1.3. Sąveikos teorijos metodologija	16
1.4. Sąveikos teorija ir literatūros tyrimai	17
1.5. Sąveikinis požiūris ir įgalinimas	17
2. Negalios samprata.....	19
2.1. Negalios sąvoka ir negalios sampratos kismas	20
2.2. Negalia kaip socialinis ir kultūrinis konstruktas	23
2.3. Negalia literatūroje.....	24
2.4. Negalia ir sąveikos teorija	26
3. Kultūrinis Gabrielės Petkevičaitės-Bitės kūrybos ir gyvenimo kontekstas	27
3.1. Sąveikos analizė Gabrielės Petkevičaitės-Bitės gyvenimo ir kūrybos tyrimuose.....	27
3.2. Gabrielės Petkevičaitės-Bitės kūrybos ir gyvenimo kontekstas.....	28
3.2.1. Biografija.....	29
3.2.2. XIX–XX amžių sandūros kontekstas	33
4. Lyties ir negalios sąveika Gabrielės Petkevičaitės-Bitės tekstuose.....	37
4.1. Patirties lygmens sąveikos analizė: Gabrielės Petkevičaitės-Bitės lytis ir negalia	37
4.1.1. Nerimas ir negalia.....	37
4.1.2. Gabrielės Petkevičaitės-Bitės atsparumo skatinimo modusai	41
4.1.3. Lyties ir negalios sąveikos rašytojos laiškuose ir publicistikoje: viešasis lyties ir privatus negalios diskursas	43
4.2. Institucinio lygmens sąveikinė analizė. <i>Karo meto dienoraštis</i> : moteris ir karas	48
4.2.1. Gabrielė Petkevičaitė-Bitė ir Pirmasis pasaulis karas	48
4.2.2. Moterų sveikata ir karas	51
4.3. Reprerentacinis lygmuo: lyties ir negalios sąveika Gabrielės Petkevičaitės-Bitės apsakyme „Vilkienė“.....	54
4.3.1. Apsakymas „Vilkienė“: sąveikinė analizė.....	55
Išvados	63
Teorinė literatūra.....	65
Šaltiniai	72
Schemos	72
Summary	73

Ivadas

Darbo aktualumas. Šiuolaikiniame kultūriniame diskurse vis svarbesnę vietą užima paribio balsai. Negalios tyrimuose nusigręžiama nuo medicininės negalios sampratos ir vis dažniau taikomas socialinis ir kultūrinis negalios modelis, į kurį įeina ne tik fizinė, bet ir psichinė negalia ir lėtinės ligos. Negalia kaip ir lytis veikia ne tik asmens subjektyvumą, bet ir socialinę tapatybę. Sąveikos teorinė prieiga leidžia tirti šias dvi socialines kategorijas kartu. Feministinės, lyčių lygybės, pokolonijinės, negalios studijos tyrinėja galios struktūras, grįstas vienu spaudos faktoriumi, o sąveikos teorija leidžia tirti unikalią kelių spaudos faktorių lauke susiformavusią tapatybę ir jos socialinius ryšius. Literatūra ir autobiografiniai tekstai netiesiogiai atskleidžia patirtį, kuri nėra įprasta XIX a. pab. – XX a. pr. vyraujančiame patriarchaliniame eiblistiniame diskurse, tačiau šis socialinis literatūros aspektas kol kas mažai tyrinėtas. Šiuo darbu siekiama ištirti, kokia tapatybė formuojama susikirtus keliems diskriminaciniams aspektams, tiksliau, individui patiriant daugiasluoksnę ir kompleksinę spaudą.

Sąveikos teorija susijusi su trečiaja feminizmo banga, o ketvirtoji banga ją taiko siekdama įgalinti spaudą patiriančias socialines grupes, todėl Gabrielės Petkevičaitės-Bitės tekstai tampa aktuali tyrimo objektu – pirmosios feminizmo bangos lyderės, rašytojos ir moters su negalia unikalios patirties dokumentais, atskleidžiančiais socialinių kategorijų sąveikas ir galios struktūras. Toks tyrimas šiuolaikiniame diskurse gali veikti ne tik kaip spaudos liudijimo analizė, bet ir kaip įgalinimo diskursas. Nors lyties ir negalios sąveikos svarbą Bitės tekstuose ir gyvenime tyrinėjo Ramunė Bleizgienė ir Aistė Birgerytė, jos abi teigia, kad ši rašytojos gyvenimo ir kūrybos dimensija lieka neartikuluota. Šiame darbe lyties ir negalios sąveikos dimensija Bitės tekstuose tyrinėjama toliau. Naudojama sąveikos analizė suteikia įrankių atkurti ir įžodinti tai, kas, anot Bleizgienės, XIX a. pab. – XX a. pr. viešuose moterų tekstuose „dažnai likdavo tik užuominomis“¹.

Tyrimo objektas – lyties ir negalios sąveika Bitės tekstuose: *Karo meto dienoraštis*, *Atsiminimai*, *Laiškai*, publicistikos rinkinyje *Pasikalbėjai* ir apsakyme „Vilkienė“.

Tyrimo tikslas – skirtingo pobūdžio Gabrielės Petkevičaitės-Bitės tekstų analize atskleisti moterų patiriamą spaudą dėl lyties ir negalios, šios spaudos poveikį moterų

¹ Ramunė Bleizgienė, „Gabrielės Petkevičaitės-Bitės *nervai* – moters tapatumo komplikacijos“, *Colloquia*, 23, 2010, p. 50, internetinė nuoroda: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2010~1367171427650/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2021 05 15].

gyvenimams, jos kuriamą socialinę dinamiką ir įgalinimo strategijas XIX a. pab. – XX a. pr. kontekste.

Tyrimo uždaviniai:

1. Naudojantis Kimberlės Crenshaw ir Ninos Lykke teorinėmis įžvalgomis, apibrėžti sąveikos analizės principus.
2. Apibrėžti negalios modelius ir aptarti jų tyrimus literatūros lauke.
3. Pateikti Gabrielės Petkevičaitės-Bitės biografiją ir XIX a. pab. – XX a. pr. istorinį, kultūrinį ir politinį kontekstą, akcentuojant lyties ir negalios sąveikas.
4. Atlikti patirties lygmens sąveikinę analizę: iširti lyties ir negalios sąveikas ir spaudą lyties ir / ar negalios pagrindu, akcentuojant pačios rašytojos patirtį tekstuose: *Karo meto dienoraštis*, *Laiškai*, *Atsiminimai* ir publicistikos rinkinyje *Pasikalbėjimai*. Palyginti viešąjį Gabrielės Petkevičaitės-Bitės diskursą su privačiu.
5. Analizuojant *Karo meto dienoraštį* atskleisti daugiasluoksnį smurto prieš moteris poveikį ir smurto lyties pagrindu sąveiką su negalia Pirmojo pasaulinio karo metu.
6. Atskleisti spaudos mechanizmus ir įgalinimo diskursą apsakyme „Vilkienė“.
7. Pateikti lyties ir negalios skirtingų lygmenų sąveikos analizės rezultatus.

Tyrimo metodas. Analizuojant Gabrielės Petkevičaitės-Bitės autobiografinius ir grožinės literatūros tekstus identifikuojamos lyties ir negalios sąveikos ir iš to kylantys hierarchiniai santykiai, socialinė dinamika ir įgalinimo diskursas.

Lyties ir negalios sąveikų teorija yra viena svarbiausių XXI a. feministinių prieigų, vis plačiau taikoma ir literatūros lauke. Sąveikos teorija naudinga tuo, kad teorizuoja moterų spaudą kaip daugiasluoksnę ir kompleksinę, formuojančią tapatybę, susikirtus kelioms spaudos laukams.

Problema: ką atskleidžia lyties ir negalios sąveikos Gabrielės Petkevičaitės-Bitės tekstuose?

Tezė. Lyties ir negalios socialinės kategorijos patiria diskriminaciją, tačiau Gabrielės Petkevičaitės-Bitės tekstuose išryškėja ir įgalinimo diskursas.

Sąvokos:

- *Negalia* – skėtinis terminas, aprėpiantis fizinę negalią, psichinius sutrikimus, sindromus, traumas ir kitas ligas, kurios apriboja žmogaus veiklos lauką.

- *Igalinimas* – tai procesas, kai individe ar socialinėje grupėje yra ugdomas veikimo potencialas, savarankiškumas ir pasitikėjimas savimi.

- *Socialinė kategorija* – tai individo apibrėžimas pagal bendras skiriamąsias savybes (vyrai, moterys, tautybė, amžius ir kitos savybės).

- *Socialinė dinamika* – tai kintanti socialinė struktūra, kurioje galios poziciją ir spaudos poziciją užima skirtingos socialinių kategorijų sąveikos priklausomai nuo konteksto.

- *Lyties konstruktas* – socialinis konstruktas, kultūrinė biologinės lyties interpretacija.

- *Diskursas* – žinijos konstravimo būdas, veikiantis kartu su socialinėmis ir kultūrinėmis praktikomis ir formuojantis galios santykius (apibrėžiama remiantis Michelio Foucault diskurso teorija).

Darbo struktūra. Darbas struktūruotas pagal išsikeltus uždavinius.

Teorinėje dalyje apibrėžiama lytis kaip socialinis konstruktas. Pateikiama sąveikos teorija, remiantis Crenshaw, Lykke ir kitų mokslininkų darbais, pristatoma sąveikos teorijos metodologija. Aptariamas sąveikos teorijos indėlis į literatūros ir kultūros tyrimų lauką. Nusakoma feministinio atsparumo teorija ir įgalinimo reikšmė.

Analizuojama negalios samprata, jos kismas ir negalios studijų tyrimai literatūros lauke. Apžvelgiamas negalios studijų ir sąveikos teorijos sąryšingumas.

Antroje dalyje aptariama Gabrielės Petkevičaitės-Bitės biografija iš lyties ir negalios sąveikos perspektyvos. Taip pat aptariamas tiriamo laikotarpio kontekstas: politinis kontekstas, feminizmas, moterų švietimas, luominis susisluoksniavimas ir luominė tapatybė, socialiniai moterų ir vyrų vaidmenys.

Analitinėje dalyje analizuojami Gabrielės Petkevičaitės-Bitės tekstai. Pirmajame analitinės dalies skyriuje analizuojama lyties ir negalios sąveika, konstruojama autorės egodokumentuose ir publicistikoje. Parodoma, kaip negalia ir lytis veikė pačią Bitę, kokią socialinę dinamiką kuria jos lytis ir negalia, kaip rašytoja reflektuoja savo patirtį.

Iš negalios perspektyvos analizuojamas antropologinis XIX–XX amžiaus sandūros moterų sveikatos portretas karo metu. Nagrinėjama spauda lyties ir negalios pagrindu.

Paskutinėje dalyje tiriamos negalios reprezentacijos Gabrielės Petkevičaitės-Bitės apsakyme „Vilkienė“, tiriama socialinė dinamika ir įgalinimo motyvai.

Darbo pabaigoje pateikiamos išvados, kuriose pateikiamas lyties ir negalios analizės rezultatų apibendrinimas trimis skirtingais profiliais: lytis ir negalia Gabrielės Petkevičaitės-Bitės gyvenime, lyties ir moters sveikatos sąryšingumas Pirmojo pasaulinio karo metu, ir lyties, negalios sąveika, taip pat įgalinimas, konstruojamas apsakyme „Vilkienė“.

Teorinė literatūra. Lyties ir negalios sąveikai tirti naudojamos teoretikių Kimberlės Crenshaw, Ninos Lykke įžvalgos ir negalios tyrėjų Rosmarie'os Garland-Thomson, Leonard'o J. Davis'o ir Tom'o Shakespeare'o darbai. Taip siekiama praplėsti Lietuvos negalios tyrimus nauja sąveikos požiūrio perspektyva.

Siekiant rekonstruoti Bitės naratyvinę tapatybę, remiamasi Marjo Buitelaar'o vidinio dialogo samprata bei Jurgos Jonutytės ir Giedrės Šmitienės monografija.

Tiriant Gabrielės Petkevičaitės-Bitės biografiją ir biografinius tekstus, remtasi rašytojos tyrėjų Bleizgienės ir Aistės Birgerytės darbais. Autobiografija rekonstruojama remiantis Juozo Jasaičio monografija ir Juozo Tumo-Vaižganto raštais.

Tyrimo medžiaga. Analizuojamos lyties ir negalios sąveikos Gabrielės Petkevičaitės-Bitės tekstuose: apsakyme „Vilkienė“, publikuotame rinkinyje *Krislai* (1966) ir jame publikuotuose *Atsiminimuose*, *Karo meto dienoraštyje* (1966), publicistikos rinkinyje *Pasikalbėjimai* (1967) ir rinkinyje *Laiškai* (1968). Kūriniai pasirinkti siekiant išanalizuoti Bitės lyties ir negalios sąveikas jos biografijoje ir egodokumentuose, atskleisti, kaip konstruojamos lyties ir negalios sąveikos ir socialinė dinamika jos grožiniuose kūrinuose, nes atliekant sąveikos analizę nuolat vyksta sintezė tarp galios struktūros ir priespaudos, socialinių kategorijų, to, kas asmeniška, ir to, kas visuomeniška, tarp įvykių ir jų išraiškos. Tokia kūrinių apimtis leidžia įvairiapusiškai atskleisti lyties ir negalios sąveikas rašytojos tekstuose. Tekstai pasirinkti pagal tokius kriterijus: (i) lyties ir negalios reprezentacijų gausa, (ii) susietumas su lyties ir negalios sąveika, (iii) pasirinkti tekstai, kuriuose apmąstoma socialinė dinamika.

1. Sąveikos teorija

Šioje dalyje apibrėžiama lytis kaip socialinis konstruktas, aptariama sąveikos teorija ir metodologinė sąveikos analizės prieiga. Paskutinėje skyriaus dalyje pateikiamas feministinis atsparumo ir įgalinimo diskursas.

1.1. Lytis kaip socialinis konstruktas

Lytis yra viena svarbiausių tapatybės dalių, nubrėžianti daug socialinių ir kultūrinių praktikų, sąveikų ir išraiškos būdų. Jei biologinė lytis yra duotybė, tai socialinė lytis yra socialinis ir kultūrinis konstruktas. Vakarų kultūroje lyties skirtis pagrįsta biologine reprodukcine skirtimi, kuri yra „kultūrinė lyties perspektyva“². Ši skirtis lemia kultūriškai ir socialiai suformuotą lyties performatyvumo lauką, pasižymintį skirtingomis veikimo kategorijomis. Ilgą laiką biologinė lyčių skirtis buvo traktuojama kaip pastoviausia tapatybės dalis, fundamentali ir nekintanti, steigianti socialinę ir kultūrinę dichotomiją. Socialinės lyties kategorija – tai socialinių praktikų visuma, susiformuojanti sąveikoje su visuomene. Feministinė kritika tiria kultūrinės lyties konstrukcijas, o ne biologinį lyties aspektą. Socialinė lyties praktika grindžiama kūno konfigūracija, o steigiama per socialines sąveikas ir kultūrinės normas.

Studijoje *Antroji lytis* (1949) Simone de Beauvoir teigia³, kad moterimi negimstama, o tampama⁴. Tai galima interpretuoti kaip socializacijos proceso išdavą: moterimi tampama išmokus tam tikrų elgesio taisyklių, normų. Kate Millett manymu, socialinė lytis yra kultūrinės prigimties konstruktas, kurį formuoja skirtingi režimai, taikomi vyrams ir moterims⁵. Feminizmo teorijoje atskleidžiami hierarchiniai lyčių santykiai – moterys ir vyrai yra ne neutralios, atskiros socialinės grupės, bet skirtingai vertinamos, viena kitą keičiančios socialinės grupės. Ilgalaikis istorinis, kultūrinis vyriškų normų steigimas lėmė tai, kad vyrai užima aukštesnę hierarchinę poziciją, o moterys yra subordinuojamos.

Tiriant socialinės lyties kategorijas analizuojamos skirtingos diskurse vyraujančios moteriškumo ir vyriškumo sampratos, kurias vis sunkiau apibrėžti, todėl nagrinėjamos ir moteriškumo, ir vyriškumo reprezentacijos. Socialiniai lyčių režimai XIX a. pab. – XX a. pr.

² Sigita Kraniauskienė, „Lyties tapatybės raiška XX a. lietuvių autobiografijose“, in: *Tiltai*, 2, 2005, p. 73.

³ Simone Beauvoir, *The Second Sex*, London: Lowe and Brydone Ltd, 1956, p. 273.

⁴ Čia ir toliau iš anglų kalbos versta darbo autorės.

⁵ Kate Millett, *Sexual Politics*, University of Illinois Press, 2000, p. 29–31.

griežtai apibrėžė moterų ir vyrų vaidmenis ir veiklos laukus, o šiuolaikinė feminizmo teorija kvestionuoja ir kritiškai permąsto tradiciškai sukonstruotą vyrišką ir moterišką identitetą. Feminizmo istorija apima priešinimąsi vyraujančioms moterų reprezentacijoms kaip klaidingoms ir siekia atkurti praeities moterų savireprezentacijas, taip pat bando konstruoti tikslesnes moterų reprezentacijas ir atstovauti moterų skirtumams, tokiems kaip seksualinė orientacija, amžius, rasė, klasė, etniškumas ir tautybė⁶. Kultūrinis ir socialinis lyties konstruktas nėra stabilus, jo veikimo laikas plečiasi arba siaurėja priklausomai nuo vyraujančio diskurso. Todėl Bitės tekstų tyrimas lyčių požiūriu yra svarbus siekiant nustatyti arba atkurti autentišką autorės lytinę savivoką. Tekstų analizė atskleidžia jos savireprezentaciją luomo, tautybės, negalios ir politinės orientacijos sąveikos požiūriu.

Šiuolaikinės negalios studijos negalią taip pat interpretuoja kaip kultūrinį konstruktą. Kultūrinio konstrukto idėja kildinama iš Foucault darbų, kuriuose negalia suvokiama kaip diskursyviai konstruojama, o ne biologinė duotybė. Kultūrinis negalios konstruktas yra konstruojamas vyraujančios kultūros, todėl kinta su laiku ir vieta. Jis yra susijęs su konkrečiomis situacijomis ir aplinkybėmis, todėl kalbant apie negalią kaip kultūrinę konstrukciją svarbu pripažinti esamą mąstymo būdą: tam tikra kultūra apibrėžia tai, kas yra negalia, ir ją atspindi.

1.2. Sąveikos teorija

Sąveikos (angl. *intersectionality*⁷) teorija yra viena svarbiausių XXI a. feministinių prieigų tiriant socialinių tapatybės kategorijų sąveikas ir jas veikiančias galios struktūras. Sąveikos teorija asmenį traktuoja kaip kelių socialinių kategorijų sankirtą ir tokia sąveikinė tapatybė tam tikrame kontekste gali užimti aukštesnę ar žemesnę hierarchinę poziciją. Kintančios socialinės tapatybių kategorijos priklauso nuo vyraujančio diskurso, o privilegijuotas pozicijas ir priespaudos formas kuria įvairūs diskriminaciniai mechanizmai – seksizmas, rasizmas, etnocentrizmas, klasinis suskirstymas, kolonializmas, nacionalizmas, heteronormatyvumas, homofobija, eibilizmas⁸ ir diskriminacija amžiaus pagrindu

⁶ Solveiga Daugirdaitė, *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 20.

⁷ *Intersectionality* – į lietuvių kalbą verčiamas kaip „tarpusavyje“, tačiau anglų kalbos žodynuose apibrėžiamas kaip socialinių kategorijų sąveika, taikoma asmeniui arba grupei. Ši sąveika lemia persidengiančias ir tarpusavyje susijusias diskriminacijos formas.

⁸ Eibilizmas – tai neįgaliųjų diskriminacijos nuvertinimas aukštinant „įgaliuosius“ asmenis kaip pranašesnius.

(angl. *ageism*⁹), kuriuos, anot Lykke, „legitimuoja biologinio determinizmo idėjos“¹⁰. Tam tikros socialinės kategorijos žmonės tampa diskriminuojami ir atsiduria žemesniame visuomenės sluoksnyje.

Asmenį apibrėžiančios socialinės kategorijos nepriklauso nuo paties asmens, bet kyla iš sąveikos su visuomene, kurioje skirtingais laikotarpiais vyrauja skirtingos socialinių ir kultūrinių struktūrų apibrėžtys. Sąveikos teorija priespaudą ir diskriminaciją tiria kaip daugiasluksnę ir kompleksinę, kylančią iš kelių diskriminuojamų socialinių kategorijų sąveikos. Sąveikos požiūris suteikia analitinių įrankių analizuoti tai, kaip kelios socialinės kategorijos, veikdamos išvien, sukuria tam tikrą socialinę dinamiką.

Socialinė kategorija – tai tam tikra grupė žmonių, kuriuos sieja bent vienas požymis. Išskiriamos šios socialinės kategorijos: „lytis, seksualinė orientacija, rasė / odos spalva, etninis priklausymas, tautybė, klasė, įgalumas / negalia, amžius, kilmė, nuosavybė, geografinė padėtis (Šiaurė / Pietūs), religija, kultūra ir socialinio išsivystymo lygis“¹¹, „vedybinis statusas“¹². Šių socialinių kategorijų sąveika suformuoja sudėtinę tapatybę (angl. *multiple identities*). Toks identitetas yra daugialypis, susidedantis iš įgimtų, įgytų, nuolatinių ir kintančių savybių, kurios įgalina individą užimti aukštesnę padėtį visuomenėje arba išstumia į visuomenės paribį. Socialinių kategorijų aspektai skirtingai veikia asmenį ir socialinę dinamiką, kuriai jis pavaldus, todėl, tiriant diskriminaciją, svarbu analizuoti daugialypę diskriminaciją (angl. *multiple discrimination*), kuri apima kelis skirtingus diskriminacijos pagrindus įtraukiant visą socialinių tapatybių spektrą.

Sąveikos teorija kyla iš feminizmo teorijos, kai suvokiama, kad moterų judėjimas nėra vientisas, o priespauda – daugiasluksnė. Per pirmąją ir antrąją feminizmo bangas neidentifikuoti skirtumai, sunivelijuojantys visas moteris į vieną, ir todėl dabar jis laikomas baltųjų heteroseksualių vidutinės klasės moterų judėjimu. Sąveikos teorija įveda skirtumo sąvoką, supratimą, kad skirtingoms socialinėms kategorijoms priklausančios moterys priespaudą patiria dėl kelių diskriminuojamų socialinių vaidmenų sąveikos, o ne vien dėl lyties.

⁹ *Ageism* – tai stereotipai, išankstinis nusistatymas ir diskriminacija, susijusi su amžiumi.

¹⁰ Nina Lykke, *Feminist Studies. A Guide to Intersectional Theory, Methodology and Writing*, New York, London: Routledge, 2010, p. 23.

¹¹ Helma Lutz, „Intersectionality as critical method: asking the other question“, 2002, internetinė prieiga: <https://www.sps.unimi.it/ecm/home/aggiornamenti-e-archivi/tutte-le-notizie/content/intersectionality-as-critical-method-asking-the-other-question.0000.UNIMIDIRE-96489>, [žiūrėta 2021 09 10].

¹² Serena Mayeri, Mayeri, Serena, „Intersectionality and the Constitution of Family Status“, in: *Faculty Scholarship at Penn Law*, 2008, internetinė prieiga: https://scholarship.law.upenn.edu/faculty_scholarship/2008, [žiūrėta 2021 11 14].

Sąveikos teorijos pradininke laikoma teisininkė Crenshaw (1989), kuri teigia, kad šios sąveikos egzistuoja daug ilgiau nei teorija. Ji sąveikos teoriją kuria remdamasi XIX amžiaus juodaodžių judėjimu dėl moterų teisių. Anot Crenshaw, moterų priespauda yra kompleksinė, kylanti dėl lyties ir kitų veiksnių: rasės, tautybės, seksualinės orientacijos ir kitokios sąveikos¹³. Tirdama juodaodžių moterų diskriminaciją Jungtinėse Amerikos Valstijose Crenshaw nustatė tris sąveikos modusus: struktūrinį, politinį ir reprezentacinį¹⁴. Struktūrinė sąveika parodo, kaip tam tikros tapatybės žmonių patirtis skiriasi nuo kitos tapatybės, kurioje sąveikauja kelios diskriminuojamos socialinės kategorijos, pvz., tai, kad tokios nuostatos kaip seksizmas dažnai veikia išvien su rasizmu, eibilizmu ir klasine priespauda. Politinė sąveika atskleidžia, kaip politinė galia steigia, palaiko ir konstruoja priespaudą ir nelygybę dėl diskriminuojamų socialinių kategorijų. Reprezentacinės sąveikos objektas yra kultūroje konstruojami, steigiami, palaikomi ir įtvirtinami stereotipai apie sudėtingas tapatybes, pavyzdžiui, juodaodės moterys dažnai vaizduojamos kaip „laukinės“, o XIX a. tradicinio moteriškumo standartų neatitinkančios moterys – kaip sutrikusio intelekto arba sergančios psichinėmis ligomis ir t. t. Birgerytė akcentuoja kultūros reikšmių apyvartoje cirkuliuojančias XIX amžiaus pabaigos moteriškumo ir vyriškumo „emblemas“¹⁵. Moteriškoji emblema būtų monolitiškas Petkevičaitės-Bitės kaip kultūros darbininkės įvaizdis, o vyriškajai emblemai atstovautų Vincas Kudirka¹⁶.

Kritinė šiuolaikinė kultūros analizė vis dar patvirtina gajus stereotipus apie negalią kine ir literatūroje¹⁷. Pirmoji negalios reprezentacijos problema yra ta, kad šie stereotipai kultūroje marginalizuoja tam tikras visuomenės grupes. Antroji problema, susijusi su reprezentacija, anot Crenshaw, yra ta, kad kultūroje stinga nenormatyvinių tapatybių. Lietuvių tyrėjos Jonutytė ir Šmitienė irgi konstatuoja negalios hiperatomumo ir nematomumo¹⁸ paradoksą, abi šios tendencijos išstumia žmogų su negalia į paribį arba žvelgia į jį sudaiktintu, objektyvizuojančiu žvilgsniu.

¹³ Kimberlé Crenshaw, „Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color“, in: *Stanford Law Review*, Vol. 43, No. 6, Jul, 1991, p. 1245–1246, internetinė prieiga: <https://www.jstor.org/stable/1229039>, [žiūrėta 2021 09 29].

¹⁴ *Ibid.*, p. 1245–1297.

¹⁵ Aistė Birgerytė, „Gabrielės Petkevičaitės-Bitės moteriškųjų reikšmių pasaulyje“, in: *Literatūra*, 37, (1), 1999, p. 5.

¹⁶ *Ibid.*, p. 5.

¹⁷ Negalią literatūros ir kultūros lauke tiria David T. Mitchell, Sharon L. Snyder savo knygoje *Narrative Prosthesis: Disability and the Dependencies of Discourse* (2000), jie analizuoja reikšmes, priskiriamas negaliai kaip reprezentacinei tapatybei naratyviniame mene.

¹⁸ Jurga Jonutytė, Giedrė Šmitienė, *Gyvaitės kojos. Negalios samprata gyvenimo pasakojimuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021, p. 41.

Sąveikos teorinei prieigai apibrėžti Crenshaw pasirenka *kryžkelės* metaforą (angl. *intersection*). Pagal kryžkelės analogiją aiškinama, kad diskriminacija ilgą laiką buvo suvokiama kaip eismas vienu keliu, pavyzdžiui, moterys diskriminuojamos dėl lyties. Kitame „kelyje“ – žmogus, diskriminuojamas dėl odos spalvos. Tačiau sankryžoje, kurioje susikerta kelios diskriminuojamos tapatybės dalys, gali įvykti jų „susidūrimas, todėl tiriant šią kompleksinę diskriminaciją pasirenkama kryžkelės metafora“¹⁹. Bitės biografas Vaižgantas, teigdamas, kad Bitė neištekėjo dėl negalios²⁰, vienu sakiniu dvigubai ją diskriminuoja: kaip moterį, darydamas prielaidą, kad visoms moterims derėtų ištekėti, ir kaip neįgaliają, darydamas prielaidą, kad moteris su negalia negali sukurti šeimos. Ši dviguba diskriminacija įvyksta lyties ir negalios susikirtimo taške.

Lietuvos kontekste socialinių kategorijų sąveiką socialinių mokslų lauke tiria Jonas Ruškus, jis taiko sankirtos sąvoką²¹, tačiau pasitelkia tą pačią sąveikos (angl. *intersectionality*) teoriją. Augustė Gumbytė įvardija šią teoriją kaip sąveikos požiūrio teoriją²². Kultūros ir literatūros tyrimų lauke sąveikos teorija yra nauja prieiga, kurią kartais taiko feministinės kritikos atstovės, pavyzdžiui, Solveiga Daugirdaitė, tačiau jos niekaip neįvardija²³. Šiame darbe socialinių kategorijų sąsajoms tirti pasitelkta *intersectionality* sąvoka verčiama kaip sąveikos teorija, kadangi sąveikos samprata yra platesnė negu sankirtos ir įtraukia socialinių kategorijų dinamišką tęstinį pobūdį. Tarptautinės konferencijos „Lyčių studijos ir tyrimai 2019: šimtmečio pasiekimai ir perspektyvos“ organizatorės (-iai) *intersectionality* teoriją apibrėžia taip: „[...] lyčių studijų laukas, apimantis lyties ir kitų socialinių charakteristikų tarpusavio sąveikas (angl. *intersectionality*) bei jų raišką ir poveikius skirtingose sociokultūrinėse dimensijose“²⁴. Tai „reiškia, kad lyties suvokimas ir tyrinėjimai yra kompleksinis procesas, darantis įtaką socialinės galios pasireiškimui, socialinių hierarchijų

¹⁹ Kimberle Crenshaw, „Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics“, in: *University of Chicago Legal Forum*, iss. 1, Article 8, 1989, p. 149, internetinė nuoroda: <http://chicagounbound.uchicago.edu/uclf/vol1989/iss1/8>, [žiūrėta 2021 10 11].

²⁰ Juozas Tumas-Vaižgantas, „Gabrielia Petkevičiūtė (Bitė)“, in: *Vaižganto raštai XIII tomas. Mūsų literatūros istorijai šeštas būrys veikėjų*, Kaunas: Humanitarinių mokslų leidykla, 1929, p. 123.

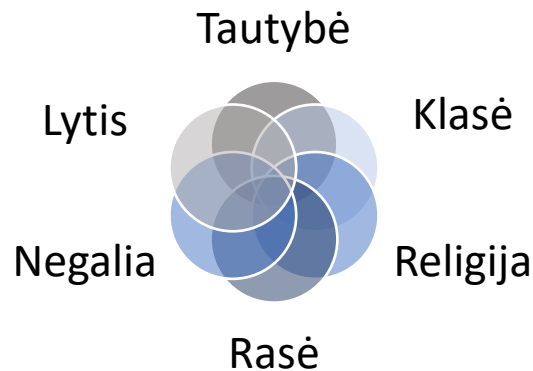
²¹ Jonas Ruškus, „Diskriminacijos, kylančios iš lytiškumo ir negalios sankirtos, sprendimas žmogaus teisių požiūriu“, 2018, internetinė prieiga: <https://pdfslide.tips/documents/diskriminacijos-kylanios-i-lytikumo-ir-negalios-sankirtos-jonas-2018-10-29.html?page=21> [žiūrėta 2022 01 28].

²² Augustė Gumbytė, „Sąveikinis požiūris: lytis, rasė, klasė ir kaip viskas susiję“, 2015, internetinė prieiga: <https://manoteises.lt/straipsnis/saveikinis-pozioris-lytis-rase-klase-ir-kaip-viskas-susije/>, [žiūrėta 2022 01 28].

²³ Solveiga Daugirdaitė, *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 33.

²⁴ „Lyčių studijos ir tyrimai 2019: šimtmečio pasiekimai ir perspektyvos“, 2019, internetinė prieiga: <http://www.genderconference.kf.vu.lt/lt/archive-2019/2019-2/gender-studies-and-research-in-2019-centenary-achievements-and-perspectives/>, [žiūrėta 2021 10 19].

formavimuisi ir palaikymui visuomenėje“²⁵. *Socialinių kategorijų sąveika* akcentuojama kaip daugiau apimanti samprata negu *sankirta*. Sąveikos teoriją galima lokalizuoti kelių socialinių kategorijų persidengimo taške (žr. 1 pav.²⁶).



1 pav. SĄVEIKOS TEORIJA

Sąveikos teorijoje atsisakoma žmogaus patirties redukavimo į vieną socialinę kategoriją. Socialinės kategorijos nuolat sąveikauja, todėl vienos socialinės kategorijos tyrimai neatskleidžia unikalios patirties ir socialinės dinamikos tam tikru laiku ir tam tikroje vietoje. Sąveikos analizė atskleidžia daugiamatę nelygybę visuomenės struktūroje, tapatybėje ir jos reprezentacijose²⁷. Sąveikos požiūris yra orientuotas į socialinės tvarkos pokytį²⁸.

Sąveikos teoriją taikant Gabrielės Petkevičaitės-Bitės gyvenimo ir kūrybos tyrimams, ši teorija padeda atskleisti kompleksinę socialinę realybę, kurioje gyveno ir kūrė rašytoja.

Sąveikos analizė padeda iššifruoti ir išgirsti individualią, rečiau artikuliuojamą žmogaus patirtį. Sąveikos teorija kaip žiūros taškas leidžia išsivaduoti iš monolitinio, niveliuojančio žvilgsnio. Galia, anot Foucault, veikia diskurso ir struktūros lygyje neįtraukdama tam tikrų žinijos ir patirties formų²⁹. Sąveikos teorijos perspektyvoje galia

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Adaptuota darbo autorės pagal Fernando Martí, „Visualizing Intersectionality“, internetinė prieiga: <https://justseeds.org/visualizing-intersectionality/>, [žiūrėta 2021 12 05].

²⁷ Olena Hankivsky, Renée Cormier, *Intersectionality: Moving Women's Health Research & Policy Forward*, *Women's Health Research Network*, 2009, p. 9, internetinė prieiga: https://www.researchgate.net/publication/238733273_Intersectionality_Moving_Women's_Health_Research_Policy_Forward, [žiūrėta 2021 11 10].

²⁸ Olena Hankivsky, *Intersectionality 101*, Canada: Institute for Intersectionality Research and Policy, 2014, p. 3–4. Internetinė prieiga: https://www.researchgate.net/publication/279293665_Intersectionality_101, [žiūrėta 2021 11 10].

²⁹ Michel Foucault, *Power/Knowledge. selected interviews and other writings 1972–1977*, sudarė: Colin Gordon, New York: Pantheon Books, 1997, p. 34–36.

formuojasi per individo santykį su socialinėmis struktūromis, ir tai, kokia galios pozicija užimama, priklauso nuo konteksto.

1.3. Sąveikos teorijos metodologija

Sąveikos teorijoje susiejama individuali patirtis su platesnėmis galios santykių sistemomis, todėl jos modelis – daugiapakopis, suteikiantis įrankių tirti persidengiančias socialinių kategorijų sąveikas ir nelygybę. Floya Anthias teigimu, ontologinės erdvės yra socialios tiek, kiek turi patirtinės, intersubjektyvios, organizacinės ir reprezentacinės formų³⁰. Todėl sąveikos analizėje ji siūlo tirti keturis lygmenis:

- 1) patirties: dėmesys sutelkiamas į žmogaus išgyvenimus konkrečiame kontekste;
- 2) intersubjektyvųjį: dėmesys sutelkiamas tarpusavio žmonių santykius, veiksmus ir praktikas;
- 3) organizacinį: dėmesys sutelkiamas į institucijų ir organizacijų struktūras;
- 4) reprezentacinį: dėmesys sutelkiamas į tai, koks simbolinis prasmų laukas sklinda aplink šiais ontologines erdves³¹.

Sąveikos analizė apima šiuos aspektus (žr. 2 pav.)³²:



2 pav. SĄVEIKINĖS ANALIZĖS ASPEKTAI

³⁰ Floya Anthias, „Rethinking Social Divisions: Some Notes towards a Theoretical Framework“, in: *Sociological Review*, 1998, p. 512, internetinė prieiga: https://www.academia.edu/24484526/Rethinking_social_divisions_some_notes_towards_a_theoretical_framework, [žiūrėta 2021 11 06].

³¹ *Ibid.*, p. 512.

³² Sudaryta darbo autorės.

Šiame darbe tiriama lyties ir negalios konfigūracija Gabrielės Petkevičaitės-Bitės tekstuose – apsakymuose, atsiminimuose ir laiškuose, tačiau neišvengiama ir kitų socialinių kategorijų: klasės arba luomo, tautinės saviindikacijos.

1.4. Sąveikos teorija ir literatūros tyrimai

Sąveikos teorija ima įsitvirtinti ir literatūros studijų lauke³³. Sąveikinė literatūros analizė padeda nustatyti tam tikro konteksto hierarchinius ryšius ir atskleidžia nenormatyvinę, unikalią tekste kuriamą žmogišką patirtį. Literatūros kūrinuose fiksuojama, konstruojama ir atskleidžiama sąveikinės tapatybės patirtis, kurią, remiantis sąveikos teorija, galima tirti platesniame socialinės dinamikos lauke. Subordinacijos formos nesiejamos su viena socialine kategorija, o nagrinėjama daugiasluoksnė priespauda, patiriama kelių socialinių kategorijų sąveikoje.

Valerie'a Smith tiria lyties, klasės ir rasės sąveiką kine ir literatūroje ir pastebi, kad susitelkimas į vieną socialinę kategoriją maskuoja daugialypę diskriminaciją. Ji teigia, kad tapatybės konstruojamos diskursyviai ir niekada nėra fiksuotos, kadangi visada yra įtraukiamos į lyties, seksualinės orientacijos, rasės ir klasės derybas³⁴. Autorė siekia socialinio teisingumo, kuris įmanomas tik suvokus, kaip konstruojama, produkuojama ir užrašoma socialinė dinamika. Autorė atsisako binarinių struktūrų vyras / moteris, baltas / juodaodis ir destabilizuoja monolitinę tapatybę, taip atverdamą tapatybių spektrą. Remdamasi grožinės literatūros rašytojų tekstais ir autobiografijomis, Smith teigia, kad XX amžiuje pakitusi juodaodžių klasinė padėtis lėmė tai, kad jie atsidūrė stipresnėje galios pozicijoje³⁵. Tyrėja atskleidžia, kaip autobiografiniuose ir grožinės literatūros tekstuose konstruojamos socialinių kategorijų sąveikos ir reikšmės.

1.5. Sąveikinis požiūris ir įgalinimas

Pažeidžiamų socialinių kategorijų identifikavimas ir jų sąveikos tyrimas individualiu patirties, instituciniu, reprezentaciniu lygmenimis padeda ugdyti pažeidžiamų grupių atsparumą ir skatina socialinių grupių atstovus susitelkti ir priešintis priespaudai. Sąveikos teorija atsiranda kartu su trečiąja feminizmo banga, o su ketvirtąja – poreikis įgalinti

³³ 2020 m. rugsėjo mėnesį surengta konferencija „CFC Intersections Inaugural Conference“, kurioje pristatytas naujas akademinis Liverpulio universiteto leidyklos leidžiamas žurnalas „CFC Intersections“, skirtas socialinių kategorijų sąveikų tyrimams literatūros ir kultūros lauke.

³⁴ Valerie Smith, *Not Just Race, Not Just Gender: Black Feminist Readings*, New York:Routledge, 1998, p. 14–21.

³⁵ *Ibid.*, p. 94.

pažeidžiamiausias visuomenės grupės³⁶. Todėl atsparumo (angl. *resilience*³⁷) ir įgalinimo (angl. *empowerment*) sąvokos yra svarbios feminizmo teorijos sąveikos teorijos dalys.

Atsparumas yra gebėjimas nugalėti nuviliančius, varginančius ir atgrasančius įvykius, priimti iššūkius. Tai gebėjimas augti, įveikti esamą nepalankią situaciją. Atsparumą sudaro ištvermė, teigiamas savęs vertinimas, negandų įveikimo įgūdžiai, savarankiškumas, optimizmas, gebėjimas prisitaikyti, ryžtas ir atkaklumas. Įgalinimas vyksta stiprinant pažeidžiamų grupių arba individų atsparumą, susitelkiant į pažeidžiamų grupių atstovų gebėjimus ir galią veikti (angl. *agency*). Feminizmo teorijoje įgalinimas siejamas su politinės lygybės, moterų švietimo ir kultūrinių reprezentacijų, atspindinčių priespaudą patiriančių žmonių realybę iš jų perspektyvos, siekiais. Andrea Cornawall ir Jenny'a Edwards teigia, kad įgalinimas tam tikrai veiklai taip pat yra atsparumo skatinimas³⁸. Autorės pastebi, kad, susikirtus kelioms socialinėms kategorijoms, sunkiau realizuoti įgalinimą ir skatinti atsparumą³⁹. Bitė save priskyrė „užsispyrėlių veislei“. Šią ištarą galima laikyti paveikia rašytojos atsparumo laikysena, kurią ji artikuluoja ir autobiografiniuose, ir grožiniuose tekstuose. Literatūros lauke tiriamos personažų atsparumo praktikos, diskursyvinės ir poetinės priemonės, kuriomis steigiamas priespaudą patiriančių socialinių grupių atsparumas⁴⁰. Literatūros kritikė Susie'a O'Brien mini, kad atsparumas – daugelio XIX amžiaus romanų tema. Juose pasakojamos paprastų žmonių, kurie įveikia iš pažiūros neįveikiamas negandas, istorijos⁴¹. Ši tema plėtojama ir Bitės apsakyme „Vilkienė“ – neįgali moteris įveikia gyvenimo sunkumus. Apsakyme „Žemaitė“ (1900) serganti moteris palieka savo vyrą, kad galėtų grįžti į tėvynę. Visa feministinė kritika, taip pat ir sąveikos teorija remiasi nuostata, kad pasakojimai kuria asmeninę ir kolektyvinę tapatybes. Todėl pasakojimai gali būti ir atsparumo skatinimo ir įgalinimo priemonė. Antropologo Clifford'o Geertz'o nuomone, istorijų apie save ir kitus

³⁶ Tegan Zimmerman, „#Intersectionality: The Fourth Wave Feminist Twitter Community“, in: *Atlantis*, 38, 2017, p. 54–56, internetinė prieiga: <https://journals.msvu.ca/index.php/atlantis/article/view/4304>, [žiūrėta 2022 04 07].

³⁷ *Resilience* – gebėjimas greitai atsigauti po sunkumų. Atsparumo teorija tiria, kokie veiksniai lemia individo nepasidavimą susidūrus su gyvenimo sunkumais, fokusuojamasi į žmogaus gebėjimus.

³⁸ Andrea Cornawall, Jenny Edwards, *Feminisms, Empowerment and Development Changing Women's Lives*, London, New York: Zed Books, 2014, p. 197–199.

³⁹ *Ibid.*, p. 201–202.

⁴⁰ Kerry Mallan, „Dystopian Fiction for Young People: Instructive Tales of Resilience“, in: *Psychoanalytic Inquiry*, Vol. 37, 2017, p. 16–24 internetinė prieiga: <https://doi.org/10.1080/07351690.2017.1250586> [žiūrėta 2022 04 07].

⁴¹ O'Brien Susie, „Resilience Stories: Narratives of Adaptation, Refusal and Compromise“, in: *Resilience: A Journal of the Environmental Humanities*, Vol. 4, No. 2-3, 2017, p. 59, internetinė nuoroda: https://www.academia.edu/35164425/Resilience_Stories_Narratives_of_Adaptation_Refusal_and_Compromise [žiūrėta 2022 04 10].

⁴² Clifford Geertz, „Learning with Bruner“, in: *New York Review of Books*, April 10, 1997, p. 23, internetinė prieiga: <https://www.nybooks.com/articles/1997/04/10/learning-with-bruner/>, [žiūrėta 2022 04 05].

mums ir kitiems pasakojimas yra natūraliausias ir ankstyviausias būdas, kuriuo organizuojame savo patirtį ir savo žinias. Literatūra – itin paveikus pasakojimo menas, kuriantis ne tik individualią, bet ir kolektyvinę kultūrinę vaizduotę, todėl literatūrinių atsparumo ir įgalinimo pasakojimų tyrimai yra svarbi feministinių tyrimų dalis, kuri patenka į literatūros tyrinėjimų lauką. Pasakojimo per visą gyvavimo ciklą tyrimas iliustruoja tai, kaip istorijos gali pasiūlyti naujų perspektyvų dėl santykių, situacijų, tikslų ir visų kitų faktų, taip pat jėgas, kurios yra lemiamos individo gyvenime⁴². Todėl, tiriant lyties ir negalios sąveiką Bitės tekstuose, pasitelkiami moters egodokumentai kaip tiksliausia prieiga prie naratyvinės tapatybės.

Sąveikos požiūris atveria naują kritinę perspektyvą – įgalinimo pasakojimų analizę. Įgalinimo pasakojimais siekiama įprasinti savo patirtį, įsitraukti į problemų sprendimą ir generuoti dialogą, kad būtų galima apdoroti stigmos patirtį. Įgalinimas reprezentaciniame lygmenyje siejamas su nenormatyvinės patirties artikuliacija ir unikalios patirties atskleidimu. Kalba yra itin svarbi įgalintos tapatybės formavimo priemonė: negatyvi kalba skatina priespaudą ir diskriminaciją, o įgalinanti kalba jas mažina. Įgalinimas lietuvių kalboje apima dvi reikšmes: „sudaryti sąlygas“ ir „duoti galią“. Šios apibrėžtys suponuoja aktyvią individo poziciją visuomenėje, tačiau glaudžiai susijusios su gebėjimų ugdymu ir socialine dinamika. Naratyvinės tapatybės prieiga naudojama ir negalios teorijoje⁴³, nes konstruodamas savo pasakojimą žmogus perdirba ir kuria naujas reikšmes: iš patirties įgauname prasmę, iš prasmės sukūrimo įsivaizduojame naujus veiksmus, nauji veiksmai veda į naują patirtį, iš naujos patirties sukuriame naujas reikšmes, – visa tai vyksta kontekste.

2. Negalios samprata

Šioje dalyje aptariamas negalios sąvokos kismas ir skirtingi negalios modeliai, paveikę negalios suvokimą ir reprezentacijas kultūroje, taip pat literatūroje. Daugiausia dėmesio skiriama socialiniam-kultūriniam negalios modeliui, nes jis taikomas šio darbo tyrimui. Pristatomos skirtingos perspektyvos negalios tyrėjų literatūros lauke ir tyrimų metodai. Dalies pabaigoje atskleidžiama negalios kaip socialinės kategorijos pozicija sąveikos analizėje.

⁴² Stuart T. Hauser, Eve Golden ir Joseph P. Allen, „Narrative in the Study of Resilience“, in: *The Psychoanalytic Study of the Child*, 2006, p. 209, internetinė nuoroda: <https://doi.org/10.1080/00797308.2006.11800771>, [žiūrėta 2022 04 07].

⁴³ Jurga Jonutytė, Giedrė Šmitienė, *op. cit.*, p. 30–37.

2.1. Negalios sąvoka ir negalios sampratos kismas

Negalios sąvoka nuolat kinta ir yra skirtingai apibrėžiama socialiniame, mediciniame, politiniame ir kultūriniame diskursuose. Jonutytė ir Šmitienė teigia, kad tiriant negalios diskursą reikia tarpdalykinių tyrimų. Anne'a Waldschmidt įvardija tokias negalios studijoms svarbias disciplinas: filosofiją, antropologiją, istoriją, sociologiją, etnologiją, archeologiją, literatūros studijas, lingvistiką, medijų ir religijų studijas. Tai įrodo, kad negalios sąvoka priklauso kultūrinei visumai⁴⁴. Taip pat ji susijusi su vyraujančia kultūrine savimone: „negalios diskursai – tai kultūriniai diskursai“⁴⁵. Todėl ieškant atsakymo į klausimą, kas yra negalia konkrečioje kultūroje, susiduriama ir su konkrečios kultūros normatyvumo sampratomis⁴⁶. Normatyvumas ir nenormatyvumas – tai binarinė struktūra, būdinga Vakarų kultūrai: vyras ir moteris, kultūra ir gamta, „sveikas“ ir neįgalus. Biologinis normatyvus vyro kūnas tampa fizinės, kognityvinės galios žyminiu, išstumdamas kitokius kūnus (pvz., moterų ir / arba neįgalių žmonių) į žemesnę hierarchijos lygį. Vyraujanti kultūra lemia kategorijų kriterijus ir negalios sampratą konkrečiame diskurse.

Negalios sampratos kismą kultūroje galima apibrėžti keturiomis kategorijomis: simboline negalios samprata, medicinine samprata, socialinio modelio ir kultūrinio konstrukto kategorijomis. Kultūrinės ir literatūrinės negalios reprezentacijos taip pat remiasi šiomis paradigmomis:

1. Simbolinis negalios modelis kildinamas iš Antikos ir senosios žydų kultūros, kuriose negalia yra bausmė už nuodėmes – individualias, tėvų ar visos bendruomenės. Negalia veikia kaip signifikantas, žymintis moralinį nuosmukį.
2. Medicininis modelis yra toks, pagal kurį žmogų apibrėžia jo liga ar negalia. Kūno patologija traktuojama kaip defektas, medicininė patologija. Šis modelis įsigali XIX amžiuje, kuriame socialinis atsakas į „ydingą“ kūną yra individo išstūmimas į visuomenės paribius arba instiutualizacija⁴⁷. Medicininis modelis negalią traktuoja kaip

⁴⁴ Anne Waldschmidt, „Disability Goes Cultural The Cultural Model of Disability as an Analytical Tool“, in: *Culture – Theory – Disability: Encounters Between Disability Studies and Cultural Studies*, sudarė: Moritz Ingwersen, Anne Waldschmidt ir Hanjo Berressem, Transcript Verlag, 2007, p. 20, internetinė nuoroda: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1xxs3r>, [žiūrėta 2022 04 15].

⁴⁵ Theo Blackmore, Stephen Lee Hodgkins, „Discourses of Disabled Peoples' Organisations: Foucault, Bourdieu and Future Perspectives“, in: *Disability and Social Theory New Developments and Directions*, sudarė: Dan Goodley, Bill Hughes ir Lennard Davis, New York: Palgrave Macmillan, 2012, p. 76.

⁴⁶ Jurga Jonutytė, Giedrė Šmitienė, *op. cit.*, p. 21–23.

⁴⁷ Bill Hughes, B. „Disability and the Body“, in: *Disability Studies Today*, sudarė: Colin Barnes, Mike Oliver, Len Barton, Cambridge: Polity Press, 2002, p. 60.

ligos, kurią reikia gydyti, diagnozę. Negalia yra asmeninė problema, kai akcentuojamas žmogaus biologinis nevisavertiškumas.

3. Pagal socialinio konstrukto modelį negalia atsiranda sąveikoje tarp individo ir visuomenės. Socialinis modelis – žiūra iš neįgaliojo pozicijos į visuomenės sukurtus barjerus ir ribas neįgaliajam: tai gali būti ir fiziniai barjerai, ir menkinančios ar žeminančios nuostatos apie neįgaliuosius, stereotipizavimas ir išstūmimas į visuomenės periferiją⁴⁸. Pati visuomenės socialinė struktūra išskiria ir diskriminuoja neįgalius žmones⁴⁹.
4. Kultūrinio konstrukto modelyje⁵⁰ negalios samprata keičiasi kartu su vyraujančia kultūra, todėl negalia yra kultūrinis konstruktas. Kultūrinio konstrukto modelis sąveikauja su socialinio konstrukto modeliu, jį papildydamas individualia, unikalia patirtimi. Tai, kaip negalia vaizduojama literatūroje, arba literatūrinės negalios reprezentacijos reikšmingai prisideda konstruojant kultūrinę negalios sampratą, o šių reprezentacijų analizė naudojant atidaus skaitymo ir kitus literatūros analizės metodus yra svarbi literatūros tyrinėjimų dalis.

Tiriant ribas tarp negalią turinčio asmens ir jos neturinčiojo išsiskleidžia visas kūno galių ir negalių spektras. Jonutytė ir Šmitienė teigia, kad visuminės sveikatos normas atitinkantis žmogus yra vadinamas teorine vizija, o formali riba tarp negalios ir „sveiko“ kūno reikalinga tik medicininiame ir teisiniame diskursuose⁵¹. Kultūros tyrimuose negalios sąvoka išsiplečia iki kūno galių spektro ir toks požiūris leidžia tirti asmenines patirtis.

Siekiant užmegzti dialogą su praeitimi, taikant šiuolaikinę sąveikos teoriją ir negalios sampratą, susiduriama su iššūkiais, būdingais ir feminizmo, ir rasizmo tyrimams. Priespauda atsiranda anksčiau negu jos įvardijimas. Negalios sąvoka – tai naujųjų laikų konstruktas, apimantis psichinį ir / ar emocinį, ir / ar fizinį sutrikimą, dėl kurio individo gebėjimų spektras neatitinka grupės standarto. Negalios sąvoka šiame darbe aprėpia fizinius, emocinius ir psichinius sutrikimus ir ligas, simptomus ir pojūčius, kurie apriboja individo veikimo, dalyvavimo plotmes. Negalia nėra homogeniška kategorija ir, tiriant XIX a. pab. – XX a. pr.

⁴⁸ Tom Shakespeare, „The Social Model of disability“, in: *The Disability Studies Reader*, sudarė: Ed. Lenard Davis. New York: Routledge, 2010, p. 266–273, internetinė prieiga: http://thedigitalcommons.org/docs/shakespeare_social-model-of-disability.pdf, [žiūrėta 2021 12 10].

⁴⁹ Bill Hughes, B. *op. cit.*, p. 59.

⁵⁰ Negalios kaip kultūrinio konstrukto modelį tiria Anne Waldschmidt, Hanjo Berressem, Moritz Ingwersen knygoje *Culture – Theory – Disability: Encounters Between Disability Studies and Cultural Studies*, Transcript, 2017.

⁵¹ Jurga Jonutytė, Giedrė Šmitienė, *op. cit.*, p. 19.

kontekstus, į tyrinėjimą negalios sąveiką įtraukiama fizinė, psichinė negalia ir ligos, kurioms apibūdinti XIX a. galimai nebuvo būdų, tačiau jas galima įvardyti pagal tekstuose pateikiamus simptomus. Ligų ir kitų kūno funkcijų įvardijimas ir metaforų bei kitų meninės raiškos priemonių analizė šiems realybės aspektams vaizduoti yra įprastas feministinės literatūros analizės metodas⁵². Todėl retrospektyvios diagnozės šiame darbe taip pat naudojamos kaip įrankis atskleisti negalios patirtį.

Tiriant priespaudos mechanizmus ir socialines kategorijas, tokias kaip lytis, lytiškumas, etniškumas, rasė ir religija, pastebima spraga tapatybės studijose, kuriose negalia vis dar išstumama į paribį. Ellen'a Adams, tirianti anglų kalbos leksiką, pastebėjo, kad žodis *disabilism* vis dar taisydas kaip neteisingas, o rasizmas, seksizmas įsišakniję anglų kalboje nuo XX amžiaus pradžios⁵³. Lietuvių kalboje pastebimas ryškus sąvokų, skirtų tirti negalią, trūkumas. Jonutytė ir Šmitienė įveda eiblizmo / diseiblizmo sąvokas⁵⁴, kuriomis apibrėžiama diskriminacija ir išankstinis socialinis nusistatymas prieš žmones su negalia ir (arba) žmones, kurie laikomi neįgaliais.

Negalios, kaip ir feministinės kritikos, tyrimuose svarbus biografinio naratyvo metodas⁵⁵. Jonutytės ir Šmitienės monografijoje tapatybė suvokiama kaip naratyvinė, tačiau jų tyrime neįvedamos kitos tapatybei įtaką darančios socialinės kategorijos. Įvairių socialinių kategorijų sąveikos iškyla biografiniuose pasakojimuose ir per patirties artikuliaciją asmuo priskiria save tam tikrai grupei ir identifikuoja su tautine tapatybe, socialine klase, religija. Šiame darbe biografinis Petkevičaitės-Bitės naratyvas, užfiksuotas *Karo meto dienoraštyje* (1966), *Atsiminimuose* (1966), *Laiškuose* (1968) ir publicistikos rinkinyje *Pasikalbėjimai* (1967), bus tiriama sąveikos analize akcentuojant lyties ir negalios sąveiką. Jonutytė ir Šmitienė be negalios, autobiografinių pasakojimų, tyrinėja ir literatūrinius tekstus, kuriuos laiko kitokia gyvenimo pasakojimo artikuliacija.

⁵² Julie Rodgers, „Body Politics in "Truismes": "The Tyranny of Slenderness", in: *Dalhousie French Studies*, 98, 2012, p. 29–38, internetinė nuoroda: <https://www.jstor.org/stable/23621668> [žiūrėta 2022 05 11].

⁵³ Ellen Adams, *Disability Studies and the Classical Body: The Forgotten Other*, London: Routledge, 2021, loc. 655, Kindle laikmena.

⁵⁴ Jurga Jonutytė, Giedrė Šmitienė, *op. cit.*, p. 21.

⁵⁵ Biografinį naratyvą tiria Jurga Jonutytė, Giedrė Šmitienė knygoje *Gyvatės kojos: negalios samprata gyvenimo pasakojimuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021 ir Marjo Buitelaar, „I Am the Ultimate Challenge’: Accounts of Intersectionality in the Life-Story of a Well-Known Daughter of Moroccan Migrant Workers in the Netherlands“, *European Journal of Women's Studies*. 2006; 13(3), p. 261, internetinė prieiga: <https://doi.org/10.1177/1350506806065756>, [žiūrėta 2022 03 01].

2.2. Negalia kaip socialinis ir kultūrinis konstruktas

Susidomėjimas negalia kaip studijų objektu iškilo XX amžiuje, pasirodžius Foucault ir Erwin'o Goffman'o darbams. Goffman'o knygoje *Stigma* (1963) analizuojama stigma, atsirandanti dėl skirtingų priežasčių: fizinės ligos ar kūno deformacijos, psichinės ligos ir socialinio statuso⁵⁶. Goffman'o apibrėžta sugadinta tapatybė (angl. *spoiled identity*) yra tapatybės dalis, kuri skiriasi nuo visuomenei priimtino „normalumo“ standarto⁵⁷. „Normalumas“ yra sąlyginis ir nulemtas vyraujančio diskurso. Anot Goffman'o, stigma kaip fenomenas atsiranda ir egzistuoja tik sąveikoje tarp visuomenės ir žmogaus, kuris neatitinka visuomenės „normalumo“ standarto. Nors stigma yra tik vienas bruožas, ji išplinta ir aprėpia visą tapatybę mišrioje sąveikoje. Tapatybės vadyba arba informacijos kontrolė, tai, kad kiekvienas turi trūkumą, skirtumą, kuris neatitinka „normalumo“ standarto ir skiriasi nuo viešosios reprezentacijos, reiškia, kad kiekvienas individas gali tapti stigmatizuojamas kitokios „normalumo“ sampratos visuomenėje.

Foucault biopolitikos ir biogalios sąvokos, analizuojamos knygoje *Seksualumo istorija* (1972), tampa itin svarbios negalios studijų lauke⁵⁸. Foucault biopolitikos ir biogalios sampratos apima galios mechanizmų taikymą biologiniam žmogaus kūnui. Biogalia apima žmogaus kūno reguliavimą individualiu lygmeniu, o biopolitika siekiama reguliuoti žmonių grupes. Shelley'a Tremain kvestionuoja tradicinį medicininį negalios modelį, pagal kurį negalia tiriama siekiant ją pagydyti, pataisyti ar eliminuoti. Taikydama Foucault teoriją, ji negalią analizuoja kaip socialinį konstruktą, kurį tiriant analizuojami vyraujančios galios santykiai⁵⁹. Nuo XIX amžiaus kartu su kapitalizmo gimimu kūnai pradėti matyti kaip problema, kurią reikia tirti, stebėti, gydyti, kontroliuoti ir kreipti į kapitalo kaupimą⁶⁰. Neįgalus kūnas tapo politiniu subjektu galios santykiuose. Pagal Foucault teoriją, negalia traktuojama kaip kitokia realybės forma, kuri yra socialiai sukonstruota medicininiame, politiniame ir socialiniame diskursuose.

⁵⁶ Erwin Goffman, *Stigma: Note on the management of spoiled identity*, New York, London, Toronto: Simon and Scuster Inc., 1963, p. 2. Kindle laikmena.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 3–6.

⁵⁸ Michel Foucault, *Seksualumo istorija*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 110–110.

⁵⁹ Shelley Tremain, „Foucault, Governmentality, and Critical Disability Theory“, in: *Foucault and the Government of Disability*, sudarė: Shelley Tremain, University of Michigan Press, 2005, p. 1–11.

⁶⁰ Michel Foucault, *op. cit.*, p. 107–108.

Socialinis negalios modelis vis dažniau kritikuojamas dėl individualios patirties niveliavimo⁶¹, kūno sutrikimo atmetimo⁶², reprezentacijos stokos kultūrinėje erdvėje ir neįgalių žmonių objektyvizavimo kultūrinėse reprezentacijose⁶³, todėl vis daugiau teoretikų⁶⁴ steigia negalios kaip kultūrinio konstrukto modelį. Šiame modelyje negalia yra socialiai ir kultūriškai determinuota. Kultūrinio konstrukto modelis papildo socialinį negalios modelį, analizuodamas neįgaliųjų reprezentacijas kultūroje: vizualiniuose menuose, kine, medijose ir literatūroje. Negalia suvokiama kaip tam tikro diskurso konstruktas, todėl tiriant negalią kaip kultūrinį konstruktą galima analizuoti sociokultūrinės patirtis, tapatybes, sociodinamiką ir hierarchinius santykius. Kultūrinis modelis parodo, kaip istoriškai keičiasi riba tarp neįgaliojo ir „normalaus“ individo ir grąžina subjektyvią negalios patirties artikuliaciją individui. Kultūrinis modelis pabrėžia negalios kaip būties būsenos potencialą.

2.3. Negalia literatūroje

Negalios studijose svarbią vietą užima literatūros analizė⁶⁵, kuri įgalina tirti negalios reprezentacijas, tapatybes ir visuomenės santykius. Literatūra ne tik perteikia vyraujančias kultūrinės ir socialinės negalios sampratas, bet ir aktyviai veikia konstruojant naujas. Negalia gali būti nagrinėjama kaip metafora⁶⁶, naratyvo priemonė⁶⁷ ar, taikant sąveikos teoriją, hierarchinių santykių ir tapatybių išraiška⁶⁸.

Trumpai apžvelgus negalios literatūroje istoriją konstatuotinas akivaizdus negalios naratyvų trūkumas. Tirdamas antikinę literatūrą, Leonard'as J. Davis'as daro prielaidą, kad

⁶¹ Kate Ellis, *Disability and Popular Culture: Focusing Passion, Creating Community and Expressing Defiance*, Farnham: Ashgate, 2015, p. 58–78.

⁶² Jolita Viluckienė, „Iškūnyta“ socialinio modelio negalios samprata“, in: *Filosofija. Sociologija*, t. 19, Nr. 4, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2008, p. 49, internetinė prieiga: <http://mokslozurnalai.lmaleidykla.lt/publ/0235-7186/2008/4/45-52.pdf>, [žiūrėta 2022 02 02].

⁶³ Tom Shakespeare, „Cultural Representation of Disabled People: Dustbins for Disavowal?“, in: *Disability & Society*, January 9 (3), 1994, p. 283–299, internetinė prieiga: https://www.researchgate.net/publication/237428703_Cultural_Representation_of_Disabled_People_Dustbins_for_Disavowal, [žiūrėta 2022 02 01].

⁶⁴ Negalią kaip kultūrinį konstruktą tiria Eleoma Joshua, Michael Scillmeier.

⁶⁵ Negalią literatūroje tiria Leonard J. Davis, Rosmarie Garland-Thomson, Robert McRuer, David T. Mitchell.

⁶⁶ Negalią kaip metaforą tiria Rosemarie Garland-Thomson straipsnyje „Disability and Representation“, *PMLA*, Vol. 120, No. 2, 2005, p. 522–527, internetinė nuoroda: <https://www.jstor.org/stable/25486178>, ir Susan Sontag *Illness as Metaphor*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 1978.

⁶⁷ Negalią kaip naratyvo priemonę tiria David Mitchell ir Sharon Snyder knygoje *Narrative Prosthesis: Disability and the Dependencies of Discourse*, 2000.

⁶⁸ Chenya Ria, „Introduction: Affective Encounters and Reflexive Representations“, in: *Disability, Literature, Genre: Representation and Affect in Contemporary Fiction*, sudarė: Chenya Ria, Liverpool University Press, 2019 ir Roland Betancourt *Byzantine Intersectionality: Sexuality, Gender, and Race in the Middle Age*, Princeton University Press, 2020, Kindle laikmena.

negalia galėjo būti tokia įprasta ir kasdienė, kad laikoma neverta įrašyti į kultūrinę atmintį⁶⁹. Jonutytė ir Šmitienė teigia, kad vyraujantis diskursas lemia tai, kas bus įrašoma į kultūrinę atmintį, ir steigiant Lietuvos tautinę savimonę negalia lieka neįtraukta⁷⁰. Elizabeth'a Grosz negalios reprezentacijas literatūroje lygina su moterų reprezentacijomis literatūroje, kurios dažnai konstruojamos iš šalies, iš aukštesnės galios pozicijos: „Feministinė teorija teigia, kad praeities kultūros ir tradicinės studijos yra mizoginiškos“⁷¹ ar bent jau patriarchalinės. Moterys ilgą laiką buvo vyro žvilgsnio objektas literatūroje. Pvz., Sandra Gilbert ir Susan'a Gubar teigia, kad XIX a. moterys literatūroje save mato sukonstruotas per du pasikartojančius įvaizdžius – angelo arba monstro, tačiau nė vienas jų neatskleidžia realių moterų, tik patriarchato suformuotą redukuojantį požiūrį į jas⁷². Neįgalieji kaip ir moterys ilgą laiką neturėjo savo balso literatūroje, vėliau joje įsivyravo stereotipinės medicininio žvilgsnio ir socialinio modelio suformuotos neįgalumo reprezentacijos.

Negalios reprezentacijas tirianti Garland-Thomson teigia, kad negalia dažnai vartojama kaip neigiamų stereotipų apie negalią metafora⁷³. Bitės tekstai išsiskiria tuo, kad negalia niekada nevaizduojama metaforiškai, išskyrus viename apsakyme „Žemaitė“, kuriame kūrėja palygina Lietuvą su ligota našlaitėle⁷⁴, siekdama atskleisti skurdžią Lietuvos visuomenės būklę. Garland-Thomson įveda *normat*⁷⁵ konceptą kaip opoziciją neįgaliam. Ši figūra „pagal kūno konfigūracijas, prisiimtą kultūrinį kapitalą užima autoriteto poziciją“⁷⁶, šie galios santykiai kyla ne iš biologinės duotybės, o kaip sociokultūrinis konstruktas. Autorė pastebi, kad XX a. Amerikos literatūros tekstuose negalia vaizduojama kaip natūrali tapatybės dalis, unikali patirtis, kuri konstruoja naują kultūrinę negalios kaip unikalios patirties sampratą.

Negalia vaizduojama visų laikų ir įvairių žanrų literatūroje reflektuojant intymias neįgalumo patirtis ir / arba vyraujantį negalios diskursą: eugenikos, socialinio konstrukto, psichinės sveikatos ir t. t. Barry'is Allen'as siūlo pažvelgti į neįgaliuosius žmones taip, kaip tai

⁶⁹ Leonard J. Davis, „Foreward“, in: *Disability Studies and the Classical Body: The Forgotten Other*, sudarė: Ellen Adams, London: Routledge, 2021, loc. 523–545, Kindle laikmena.

⁷⁰ Jurga Jonutytė, Giedrė Šmitienė, *op. cit.*, p. 42.

⁷¹ Elizabeth Grosz, *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism*, Indiana University Press, 1994, p. 8.

⁷² Sandra M. Gilbert, Susan Gubar, *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*, New York and London: Veritas edition, 2020, loc. 496–519. Kindle laikmena.

⁷³ Rosmarie Garland-Thomson, „Disability and Representation“, in: *PMLA*, Mar., 120, No. 2, Modern Language Association, 2005, p. 523, internetinė nuoroda: <https://www.jstor.org/stable/25486178>, [žiūrėta 2022 02 02].

⁷⁴ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, „Žemaitė“, in: *Raštai*, t. 1: *Krislai*, Vilnius: Vaga, 1966, p. 158.

⁷⁵ Normat – tai neologizmas, reiškiantis tobulo kūno, sveikatos ir funkcionavimo konstrukta, nepasiekiamą idealą.

⁷⁶ Rosmarie Garland-Thomson, *Extraordinary bodies: Figuring physical disability in American culture and literature*. New York: Columbia University, Press, 1997, p. 8.

darė Foucault, nes negalia yra istorinių, socialinių ir politinių sistemų išdava⁷⁷. Šiame darbe laikomasi būtent tokio požiūrio.

2.4. Negalia ir sąveikos teorija

Feminizmas siekia perkonstruoti negalios sampratą, nes negalia nagrinėjama panašioje galios struktūroje kaip ir lyties konstruktas, kadangi abu kyla iš kūno, biologinės duotybės. Garland-Thomson negalios studijas sieja su feminizmo teorija, nes abiejų teorijų problema kyla iš „kompleksinės fizinės egzistencijos“⁷⁸, kuri yra diskriminuojama ir kategorizuojama. Hierarchiniai santykiai remiasi socialiniu ir kultūriniu konstruktą, kuris atsispiria nuo biologinio pagrindo. Negalia tampa feminizmo tyrimo objektu dėl panašios patiriamos galios, hierarchijos santykių ir diskriminacijos. Anot Garland-Thomson, feminizmo teorija ir negalios tyrimai sąveikauja tokiais būdais:

- 1) kultūrinės lyties ir negalios reprezentacija struktūruoja realybę;
- 2) simbolinės santvarkos paribiai apibrėžia centrą;
- 3) lytis ir / ar negalia atskleidžia galios santykių dinamiką;
- 4) žmogaus tapatybė lyties ir įgalumo požiūriu yra nuolat kintanti ir daugybinė⁷⁹.

Iš feministinės teorijos išsivysčiusi sąveikos teorija tiria socialines kategorijas, hierarchinius jų santykius ir priespaudos mechanizmus. Negalia sąveikos teorijoje yra socialinė kategorija, kuri susikerta su kitomis socialinėmis kategorijomis ir taip sudaro naują tapatybę, kuri savitai patiria daugybinę priespaudą. Negalios socialinė kategorija, palyginus su lyties ir etniškumo kategorijomis, yra mažiau stabili ir kintanti. Biologinė lytis ir kūno sutrikimas yra duotybės, tačiau lytis ir negalia taip pat yra tam tikros visuomenės socialiniai ir kultūriniai konstruktai. Vyraujančiame diskurse negalia yra „specifinės žmogaus patirties kultūrinė interpretacija“⁸⁰, kurią feminizmo ir sąveikos teorijos grindžia vyraujančia galios sistema visuomenėje. Bitės tekstuose susikerta daug socialinių kategorijų (lytis, negalia, tautybė,

⁷⁷ Barry Allen, „Foucault’s Nominalism“, in: *Foucault and the Government of Disability*, sudarė: Shelley Tremain, University of Michigan Press, 2005, p. 93–107.

⁷⁸ Rosmarie Garland-Thomson, *Extraordinary bodies: Figuring physical disability in American culture and literature*, New York: Columbia University Press, 1997, p. 24.

⁷⁹ Rosemarie Garland-Thomson, „Re-shaping, Re-thinking, Re-defining: Feminist Disability Studies“, *Center for Women Policy Studies*, 2001, p. 6–8, internetinė prieiga: <https://www.ces.uc.pt/projectos/intimidade/media/Re-shaping%20re-thinking%20re-defining.pdf>, [žiūrėta 2021 10 02].

⁸⁰ Rosemarie Garland-Thomson, „Feminist Disability Studies“, in: *Signs Journal of Women in Culture and Society*, 30 (2), 2005, p. 1557–1587, internetinė prieiga: <https://www.jstor.org/stable/10.1086/423352>, [žiūrėta 2022 01 10].

socialinė klasė, vedybinė padėtis), jos atsiskleidžia kaip formuojamos naujos diskriminuojamos tapatybės.

3. Kultūrinis Gabrielės Petkevičaitės-Bitės kūrybos ir gyvenimo kontekstas

Šioje dalyje apžvelgiami Bitės lyties ir negalios tyrimai, perrašoma rašytojos biografija iš sąveikos analizės perspektyvos. Atskleidžiamas istorinis šio tyrimo objekto kontekstas: tautinis atgimimas, feminizmo judėjimas, moterų švietimas, luominis visuomenės susisluoksniavimas ir socialinis moterų vaidmuo tautiniame diskurse.

3.1. Sąveikos analizė Gabrielės Petkevičaitės-Bitės gyvenimo ir kūrybos tyrimuose

Petkevičaitės-Bitės tekstų tyrinėtojos ilgą laiką buvo susitelkusios ties moters patirties artikuliacija, ignoruodamos negalios aspektą, tačiau lytis ir silpna sveikata – svarbios moters tapatybės, gyvenimo ir kūrybos paradigmos. Į lyties ir negalios sąveikos svarbą Bitės gyvenime ir kūryboje dėmesį atkreipė Bleizgienė ir Birgerytė. Bleizgienė analizuoja diskursyvinį neįgalios moters tapatybės išraiškos ribotumą XIX amžiuje ir Bitės tekstuose nuolat minimus „silpnus nervus“⁸¹. Nervinius Bitės sutrikimus Bleizgienė sieja su jos dėl lyties patiriama diskriminacija, tačiau šių dviejų kategorijų sąveikos neįvardija kaip veikiančios išvien. Tokią lyties ir negalios sąveikos analizę Lykke vadina „numanoma“⁸². Lyties ir negalios sąveika užčiuopiama ir įvardijama, tačiau nėra plačiau interpretuojama. Šiuo tyrimu mėginama toliau spręsti Bleizgienės identifikuotą problemą ir artikuliuoti Bitės lyties ir negalios sąveikos dramą.

Birgerytės straipsnyje „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: neįgalaus kūno asmens savivokos formavimosi įtampa“ iš neįgalaus kūno asmens studijų pozicijų analizuojama fizinė rašytojos kūno negalia ir neįgalaus kūno asmens tapatumo santykis su *Kitu*, t. y. intymia šeimos aplinka ir viešąja erdve⁸³. Autorė teigia, kad Bitės laikyseną labiausiai paveikė pozityvistinė namų ideologija, kurioje kūno negalios tema buvo skaudi, todėl neartikuliuota. Anot Birgerytės, vaikystėje Bitė išvengė kūno stigmatizacijos, tačiau nesulaukė ir visaverčio pripažinimo, be to,

⁸¹ Ramunė Bleizgienė, „Gabrielės Petkevičaitės-Bitės *nervai* – moters tapatumo komplikacijos“, in: *Colloquia*, 2010, 23, 2010, p. 32–52, internetinė prieiga: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2010~1367171427650/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>, [žiūrėta 2021 05 15].

⁸² Nina Lykke, *op. cit.*, p. 68.

⁸³ Aistės Birgerytė, „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: neįgalaus kūno asmens savivokos formavimosi įtampa“, *Literatūra*, 48 (6), 2015, p. 42–58, internetinė prieiga: <https://www.journals.vu.lt/literatura/article/view/8015>, [žiūrėta 2021 05 06].

nukentėjo nuo to, kad jos negalia namuose buvo ignoruojama, neartikuluota, nematoma arba ištrinta. Autorė daro išvadą, kad rašytoja patyrė akivaizdžią diskriminaciją dėl lyties, t. y. dėl to, kad buvo mergaitė ir negalėjo siekti aukštojo mokslo. Abi mokslininkės konstatuoja, kad negalia moters tapatumą formavo taip pat reikšmingai kaip ir lytis, tačiau negalios aspektas buvo mažiau artikuliuotas ir jį reikia iš naujo interpretuoti. Abiejuose straipsniuose lytis ir negalia analizuojamos atskirai, t. y. kaip atskiros tapatybės kategorijos, todėl sąveikos teorija tampa svarbia teorine prieiga neįgalios moters tapatumui tirti, lyties ir neįgalaus kūno kategorijas interpretuojant kaip vienį. Istorinis kontekstas ir socialinė dinamika taip pat lemia literatūros ir autobiografinių pasakojimų konstrukcijas.

Sąveikos teorijos taikymas Bitės kūrybos ir gyvenimo tyrinėjimų kontekste, naujų sąvokų įvedimas (pvz., negalia, diskriminacija) tiriant praeitį gali būti naudingas siekiant iširti ir artikuliuoti socialinę to meto dinamiką ir socialinių kategorijų sąveikas. Lyties ir negalios sąveikų tyrimas gali atskleisti naują, mažai artikuliuotą žmonijos patirtį, kurioje žvilgsnio perspektyva išplečiama į socialinių kategorijų daugį, iškelti į paviršių skirtingas privilegijų, subordinacijos ir pasipriešinimo formas, taip praplėsdamas žmogiškąją patirtį ir užpildyti istorijos spragas.

3.2. Gabrielės Petkevičaitės-Bitės kūrybos ir gyvenimo kontekstas

XIX–XX a. yra vienas svarbiausių laikotarpių lietuvių tautos sąmoningumo istorijoje, kuriame svarbų vaidmenį atliko moterų judėjimas. Moterų padėtis visuomenėje pradėjo kisti su pirmąja feminizmo banga, o Lietuvoje sutapo su XIX–XX amžių sandūra, kuri yra tautinio atgimimo, pirmosios bangos feminizmo ir moderniosios asmenybės gimimo laikotarpis. To laikotarpio kultūriniai tyrimai atskleidžia didžiulį Lietuvos moterų indėlį į tautos sąmoningumo istoriją⁸⁴. Gabrielė Petkevičaitė-Bitė (1861–1943) – viena iš daugelio prie Lietuvos tautos formavimosi prisidėjusių moterų. Visuomenės švietėja, politinė veikėja, publicistė ir rašytoja Bitė savo aktyvia veikla prisidėjo prie tautos sąmoningumo. Tautinio Lietuvos atgimimo laikotarpiu Petkevičaitė ir tapo *Bite*. Šis slapyvardis, vienas iš daugelio, geriausiai atspindėjo jos darbštumą ir bendruomenės telkimą didesniems darbams. „Gabrielė Petkevičiūtė per visą savo amžių buvo – Bitė – darbininkė, savo pareigų vergė“⁸⁵, – atsimena Vaižgantas. Šiame skyriuje nagrinėjama ir pateikiama kūrėjos biografija ir istorinis kontekstas.

⁸⁴ Moterų judėjimus Lietuvoje tiria: Liudas Subačius, Nida Gaidauskaitė, Žydronė Kolevickienė, Viktorija Daujotytė, Ramunė Bleizgienė ir kiti.

⁸⁵ Juozas Tumas-Vaižgantas, *op. cit.*, p. 122.

3.2.1. Biografija

Gabrielė Marija Jadvyga Petkevičaitė gimė 1861 m. kovo 18 d. Puziniškio dvarelyje, Panevėžio apskrityje. Šeima priklausė bajorų luomui, tačiau visa šeima nepaisė luominio suskirstymo: Bitės senelė buvo kilusi iš baudžiauninkų; tėvas Jonas Leonas Petkevičius – gydytojas, įskiepijęs moteriai demokratinę, tautišką ir humanistinę laikyseną. Motina Malvina Ona Chodakauskaitė, kilusi iš Smilgių⁸⁶, buvo smulkaus dvarininko duktė. 1870 m. motina mirė nuo šiltinės, kuria užsikrėtė nuo slaugomų ligonių, taigi Petkevičaitė neteko motinos būdama devynerių. Jos portretui rašytoja skyrė skyrių savo atsiminimuose, kuriuose atskleidė motinos įtaką savo pasaulėžiūrai. Motina Bitei skiepijo lygiateisiškumo jausmą: „Dievas leido pasaulį visiems žmonėms lygiai ir įsakė mylėti savo artimą kaip patį save.“⁸⁷ Savo motina žodžius įkūnijo veikimu: namuose visada būdavo pilna įvairiausio luomo žmonių, buvo nuolat vykdoma labdaringa veikla ir vaikai nuo mažens buvo pratindami gerbti tarnus. Bitė, žvelgdama į savo praeitį, rašo: „[...] šitaip auklėjama, seniai buvau užmiršusi visus žmonių tarpe luomų ir tautų skirtumus“⁸⁸. Tokia moters laikysena išliko visą jos gyvenimą. 1873 m. Bitė įstojo į Mintaujos pensionatą – Dorotėjos mergaičių mokyklą.

Lytis ir silpna sveikata yra svarbūs Bitės tapatybės ir veiklos lauko dėmenys. Nors moters negalią – iškrypusį nugarkaulį ir neapibrėžtą nervų sutrikimą, vis išskylantį jos tekstuose, konstatuoja Vaižgantas ir Jasaitis, o plačiau tiria Bleizgienė ir Birgerytė, rašytojos negalios priežastis yra neiširta, tačiau iš sąveikos teorijos perspektyvos žvelgiant atrodo, kad negalios priežastis yra diskriminacija dėl lyties. Petkevičių šeimoje iš šešių vaikų penki turėjo kokius nors sveikatos sutrikimus, o Bitė – ir fizinę negalią. Birgerytė, tirdama Bitės negalios priežastį, aptiko užuominą į kraujomaišą, – tėvas pripažino, kad jo santuoka įvyko tarp artimų giminių⁸⁹. Vaižgantas Bitės nugarkaulio iškrypimą siejo su menkaverte mityba vaikystėje:

Tėvai čia buvo padarę vieną klaidą; būtent, patys būdami augaloti ir stambios kūno sudėties, teturėdami tą vieną dukrelę, kiti visi vaikai buvo berniukai, norėjo ją išauklėti lepnį, smulkią ir moteriškai liauną, silpnai ją maitino, tyčia pieną per daug atskiesdami vandeniu.⁹⁰

⁸⁶ *Ibid.*, p. 118.

⁸⁷ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, „Mano motina“ (iš atsiminimų 1936 m.), in: *Raštai*, t. 1: *Krislai*, Vilnius: Vaga, 1966, p. 357.

⁸⁸ *Ibid.*, p. 359.

⁸⁹ P. Guidos atsiminimuose: „[...] Petkevičius yra išsitaręs, kad Gabrielė ligota esanti ‘dėl pačio tėvo kaltės, surišus santuoką giminystėje‘. Aistė Birgerytė, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: neįgalus kūno asmens savivokos formavimosi įtampa, in: *Literatūra*, 48 (6), 2015, p. 48, internetinė nuoroda: <https://www.journals.vu.lt/literatura/article/view/8015>, [žiūrėta 2021 05 06].

⁹⁰ Juozas Tumas-Vaižgantas, *op. cit.*, p. 123.

Tokia ribota mityba siejama su moters kūno kontrole, siekiant suformuoti vyraujančią moteriškumo standartą atitinkantį kūną, kurį Vaižgantas apibūdino kaip moteriškai liauną ir smulkų. Ribota mergaitės mityba – tai diskriminacija lyties pagrindu, galimai paskatinusi ir Bitės negalią:

Viskas pasibaigė kaulų minkštėjimu: dvylikos metų, sveika, graži, energinga, gyviausio temperamento, kaip tikras berniukas, Elcia ėmė sirgti, jos nugarakaulis ėmė krypti ir visą stuomenį deformuoti.⁹¹

Nugarkaulio krypimą Bleizgienė taip pat sieja ir su vertybinio „stuburo“ silpninimu:

[...] artimiausių žmonių lūkesčiai, pirmiausia susiję su mergaitės kūnu, bet, be abejonės, numatantys ir charakterio ypatumus (liaunas, smulkus, trapus kūnas byloja apie silpną, pažeidžiamą, greičiausiai kitų paramos ir pagalbos reikalingą asmenybę), traumuoja moterį, „suminkština“ jos nugarkaulį – stiprumo, tvirtos laikysenos ženklą.⁹²

XIX–XX amžiuje moters kūnas yra objektas, kurį reikia kontroliuoti ir formuoti. Kūnas taip pat siejamas su charakterio savybėmis, todėl, siekiant užtikrinti moterišką charakterio raidą, reikia formuoti to meto standartus atitinkantį moterišką kūną, mažesnę ir silpnesnę negu vyro. Pagal to meto lyčių stereotipus buvo suprantama, kad trapiame moteriškame kūne turėtų sleistis moteriškas charakteris. Toks kūno kontroliavimas per mitybą gali būti siejamas su tėvų pastanga savotiškai „atitaisyti“ nemoterišką Bitės būdą, įsteigti, sustiprinti ir ugdyti privalomą „moteriškumą“. Moters kūnas yra veikiamas kultūrinės ideologijos ir ši priespauda lyties pagrindu Bitės atveju galėjo tapti jos negalios priežastimi.

Bitės gyvenimo tyrėjai Vaižgantas, Jasaitis ir Birgerytė sutinka, kad Mintaujos mokykla traumavo Petkevičaitę tiek fiziškai, tiek dvasiškai. Vaižgantas išsamiai aprašo mokyklos režimą: keltis „reikėjo 6 valandą, 5, net 4 ryto“⁹³, menkas valgis, fizinės veiklos ribojimas. Be to, jis pamini ir didžiulį mokymosi krūvų. Nors Birgerytė teigia, kad Bitė šeimoje nepatyrė diskriminacijos dėl negalios, Vaižganto tekste aptinkame neįgalaus kūno diskriminacijos patirtis:

Jos [kitos mokinės] įkalbėjo direktrizei, kad sarguliuojančią ir iš viso silpnos sveikatos Elcią priverstų laiku eiti gulti. Mokykloje buvo kalimo sistema; tam reikėjo daug laiko. Visos mokinės laisvai „kaldavo“ iki 12 valandos nakties, o Elciai liepdavo gulti 9.⁹⁴

Vaižgantas sako, kad ši kontrolė užgavo ambicingą būsimos kūrėjos širdį ir ji nusprendė pergudrauti drauges: miegodavo su dviem malkomis, kad kietai neįmigtų ir visiems sumigus

⁹¹ *Ibid.*, p. 123.

⁹² Ramunė Bleizgienė, „Gabrielės Petkevičaitės-Bitės nervai – moters tapatumo komplikacijos“, in: *Colloquia*, 2009, 23, p. 45, internetinė nuoroda: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2010~1367171427650/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2021 05 15].

⁹³ Juozas Tumas-Vaižgantas, *op. cit.*, p. 127.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 128.

keldavosi mokytis. Visiems taikydama vienodai griežtą modelį, apibrėžiantį, kas galima sergančiam žmogui, institucinė diskriminacija suniveliuoja visas patirtis į vieną – mokyklos taisyklės akivaizdžiai diskriminavo sergančią mergaitę ir atėmė pasirinkimo laisvę mokytis kartu su kitais.

Nors Bitė buvo itin gabi mokslams, tačiau labiausiai ji išsiskyrė matematiniais gabumais, todėl norėjo tęsti mokslus universitete ir studijuoti matematiką. Tačiau, kaip pastebi Birgerytė, lytis suvaržė moters aspiracijas toliau tęsti mokslus, o Vaižganto tekste aptinkama vieno mokytojo Bitei ištarta frazė: „Nieko taip man negaila, kaip kad tu ne berniukas.“⁹⁵ Ši ištara atskleidžia griežtai apibrėžtas moters veikimo lauko ribas, o šių dienų akimis žiūrint, – didžiulę diskriminaciją lyties pagrindu. Lemiamą sprendimą dėl tolesnių dukters mokslų priėmė tėvas. Jis siekė, kad merginos įgyta profesija būtų naudinga visuomenei ir jis išlaikytų Gabrielę kaip pagalbiningą ūkyje. Todėl mergina 1878 m. išlaikė egzaminus namų mokytojos kvalifikacijai įgyti. Anot Vaižganto, pati mergina norėjo siekti universitetinio išsilavinimo: „Gabrieliai namie nerimstant, vis veržiantis į universitetą, tėvas pakišo jai anąjį atsišaukimą, sakydamas, tokį „universitetą“ tesutinkąs jai duoti, ne kitokį.“⁹⁶ Taip 1885 m. Bitė baigė bitininkystės ir sodininkystės kursus Deltuvoje. Šis tėvo nuosprendis ir vėliau tėvo pastangos išlaikyti dukrą ūkyje taip pat interpretuotinas kaip diskriminacija lyties ir negalios pagrindu. Kaip teigia Vaižgantas ir Birgerytė, tėvas išleido į mokslus silpnos sveikatos sūnus, o dukrą Gabrielę laikė prisirišęs prie namų ir moters pareigą suvokė kaip visuomenininkės bendruomenėje, o ne akademiniam gyvenime. Nors daug tyrėjų⁹⁷ griežtą tėvo nesutikinimą išleisti Bitę į universitetą traktuoja kaip diskriminaciją lyties pagrindu, tačiau savo biografiniame pasakojime moteris atskleidžia diskriminacijos negalios pagrindu dėmenį: „Pargrįžus namo prieš kalėdas, išgirdau iš tėvo, kad į universitetą, neišleisiąs, kol nepailsėsiu ir sveikata nepasitaisys.“⁹⁸ Šioje ištaroje išskleidžiama kompleksinė galios dinamika tarp neįgalios moters ir sveiko vyro, kurioje aukštesnę poziciją užimantis tėvas priima sprendimą, grįsdamas sprendimą silpna Bitės sveikata, atskleisdamas kompleksinę galios dinamiką tarp įgaliaus ir neįgaliaus žmogaus, taigi – diskriminuojančius kontrolės aspektus. Bitės ištara taip pat galima sieti su Goffman'o stigmatos samprata, kad negalios stigma yra ne žmoguje, kuris yra

⁹⁵ *Ibid.*, p. 124.

⁹⁶ *Ibid.*, p. 132.

⁹⁷ Aistė Birgerytė, „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: neįgalus kūno asmens savivokos formavimosi įtampa“, in: *Literatūra*, 48 (6), 2015, p. 52–54, internetinė nuoroda: <https://www.journals.vu.lt/literatura/article/view/8015>, [žiūrėta 2021 05 06] ir Ramunė Bleizgienė, *Privati tyla, vieši balsai. Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 212–217.

⁹⁸ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, „Mano biografijos žiupsnelis“, (iš *Atsiminimų*, 1932) in: *Raštai*, t. 1: *Krisliai*, p. 535.

stigmatizuotas, o žmonių grupėje ar individe, kuris laiko tam tikrus asmenis stigmatizuotais⁹⁹. Bitės tėvas traktavo dukters fizinę negalią kaip kliūtį mokslams, nors kitus sūnus, nepasižyminčius stipria sveikata, išleido į mokslus¹⁰⁰. Taip atskleidžiamas skirtingas santykis su matoma ir nematoma negalia. Matoma moters negalia yra diskriminuojama labiau Bitės šeimoje negu nematoma vyrų negalia.

Nors Petkevičaitės-Bitės egodokumentuose perteikiama pagarba savo tėvui, kartais išsprūsta užslėptas apmaudas dėl neišsipildžiusios aukštojo mokslo svajonės: „Kitą kartą apėmė noras mesti viską, bėgti kur nors, kad daugiau tikrai didelį darbą ir galėčiau toliau mokytis. Nebijau jau net tuščiomis rankomis iškeliauti.“¹⁰¹ Taigi, akivaizdu, kad kūrėja patyrė didelę diskriminaciją ir atskirtį dėl negalios. Ji net du kartus buvo atskirta nuo akademinės bendruomenės, kuriai troško priklausyti – pirmą mokykloje, kai jai buvo neleidžiama mokytis kartu su kitomis mergaitėmis, antrą – kai buvo užkirstas kelias studijuoti universitete. Taigi būsimos rašytojos išsilavinimas buvo ribojamas diskriminuojamos lyties ir negalios sąveikos XIX–XX amžių sandūroje.

Pati patyrusi diskriminaciją Bitė sutelkė dėmesį į bendruomenę ir pedagoginę, politinę ir kūrybinę veiklą nuolat plėtė savo gyvenamo laikotarpio moterų veikimo lauką, taip formuodama ir visos tautos bei valstybės vertybinį tapatumą. Ji dvarė rado ir kito prasmingo darbo: užsiėmė labdarine veikla, pradėjo globoti vaikus, organizavo kultūros vakarus, užveisė bityną, daug skaitė ir pati pradėjo rašyti, tačiau vis jautė nepaaiškinamą stoką ir nepasitenkinimą gyvenimu¹⁰². Todėl kai jai moters rankas pateko laikraštis „Varpas“, kuris, anot Bitės, „sukėlė tiesiog visą revoliuciją idėjos gyvenime. Iš karto, kaip kažki kokia stebuklinga rykšte paliesti parsivėrė nauji gyvenimo horizontai, gyvenimo ir veiklos“¹⁰³. Bitė jungėsi prie tautinio atgimimo per savo švietėjišką veiklą, megzdama ryšius su judėjimo dalyviais, slapta platindama draudžiamus leidinius ir, rašydama straipsnius ir apsakymus, įsitraukė į politinę veiklą. 1909 m. mirė rašytojos tėvas, tačiau net po jo mirties Bitė vykdė jo valią. Nors tėvas dvarą paliko sūnui, dvylika metų juo rūpintis įpareigojo dukrą. Išgyvendama dėl dar vienos seksistinės neteisybės Bitė laiške rašė: „Tapsiu verge, ne sau žmogus.“¹⁰⁴ Ji derino abi veiklas –

⁹⁹ Erwin Goffman, *op. cit.*, p. 2–19.

¹⁰⁰ Aistė Birgerytė, „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: neįgalus kūno asmens savivokos formavimosi įtampa“, in: *Literatūra*, 48 (6), 2015, p. 53, internetinė nuoroda: <https://www.journals.vu.lt/literatura/article/view/8015>, [žiūrėta 2021 05 06].

¹⁰¹ Aistė Birgerytė, „Gabrielės Petkevičaitės-Bitės moteriškųjų reikšmių pasaulyje“, in: *Literatūra*, t.37 (1), 1999, p. 6.

¹⁰² Juozas Jasaitis, *Gabrielė Petkevičaitė Bitė*, Vilnius: Vaga, p. 31–36.

¹⁰³ *Ibid.*, p. 41.

¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 94.

įsipareigojimus tėvo dvarui ir visuomeninę veiklą. 1914 m. Puziniškyje besisvečiuojančią Gabrielę užklupo karas ir ji nusprendė ten likti. 1930 m. įkūrė Ortopedinės pagalbos draugiją. Gyvenimo pabaigoje savo patirtį rašytoja įamžino autobiografinio pobūdžio romane *Ad Astra* (1933), deja, romano nebeleido užbaigti silpna rašytojos sveikata. 1943 m. Petkevičaitė-Bitė mirė.

3.2.2. XIX–XX amžių sandūros kontekstas

Politinis kontekstas. Tautinis atgimimas. Po 1863 m. sukilimo caro vyriausybė itin sustiprino tautinę spaudą Lietuvoje: uždrausta lietuviška spauda, uždarytos parapiškos mokyklos, steigtos rusiškos mokyklos, įvesta privaloma kirilica. Lietuviškojo identiteto steigėjai susivienijo ir šis modernios tautos formavimo ir politinio išsivadavimo judėjimas buvo pavadintas lietuvių tautiniu sąjūdžiu. Tautinis sąjūdis, tapęs masiniu, skilo į kelias ideologines sroves: varpininkus, apžvalgininkus ir sargininkus. Lietuviškos spaudos draudimo metu idėjos plito per nelegalią spaudą ir lietuviškas slaptąsias mokyklas.

Virginija Jurėnienė išskyrė tris Bitės politinės veiklos etapus¹⁰⁵: pirmajame etape Bitė užsiėmė šviečiamąja veikla: įsteigė slaptą mokyklą, kurioje mokė visus norinčius, tačiau ją itin domino moterų švietimas. Moteris įkūrė pirmąją labdaros organizaciją Lietuvoje „Žiburėlis“, ši labdaros veikla telkė moteris, siekiančias padėti skurstantiems žmonėms ir remti Lietuvos kultūrą. Ši jos veikla buvo viena svarbiausių gyvenime ir kūryboje naudojamų įgalinimo praktikų. Antrajame etape Bitė įsitraukė į politinę veiklą, Lietuvos demokratų partiją. Seime moteris išlaikė tvirtą savo poziciją už moterų ir vyrų lygiateisiškumą. Bitė pirmininkavo Pirmajame moterų suvažiavime Kaune, taip pat pralenkė laiką kandidatuodama į Lietuvos Respublikos prezidento postą. Pasitraukimą iš politikos taip pat galima sieti su to laiko lyčių nelygybe. Trečiajame etape kūrėja aktyviai nebedalyvavo politiniame gyvenime, tačiau ji vis dar dalyvavo „Žiburėlio“ veikloje. Sąmoningas tautiškumas ir lyčių lygiateisiškumas visą gyvenimą išliko svarbiausiais Bitės veiklos ir gyvenimo orientyrais. Nacionalinį judėjimą taip pat galima sieti su pasipriešinimu spaudai ir diskriminacijai, o Bitės veiklą interpretuoti kaip pasipriešinimą bet kokiai spaudos ar diskriminacijos formai – tautiniu, luominiu ir lyties pagrindu.

¹⁰⁵ Virginija Jurėnienė, „Gabrielės Petkevičaitės iškeltos ir realizuotos idėjos“, in: *Bitės laikas: privataus ir viešo gyvenimo modeliai*, sudarė: Ramunė Bleizgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 36.

Feminizmas. XIX ir XX amžiaus sandūra laikoma pirmosios feminizmo bangos laikotarpiu, kai pradėta kelti lygybės idėją, prasidėjo kova už moterų balsavimo teisę. Viktorija Daujotytė teigia, kad „XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje dėl liberalesnės vyrų pozicijos, moterys kviečiamos į bendrą darbą“¹⁰⁶, o Bleizgienė pabrėžia, kad tai veikiau pačių moterų veikimo rezultatas: „[...] pačios moterys ieško sau vietos besikuriančioje visuomenėje, ją apsibrėžia ir sutvirtina“¹⁰⁷. Jasaičio teigimu, Bitė su moterų lygiateisiškumo idėjomis susipažino dar jaunystėje, skaitydama žurnalą „Swift“, vėliau žavėjosi Anglijos sufražistėmis. Rašytoja kvestionavo tradicinį moters vaidmenį ir pradėjo kelia klausimą apie moterų dalyvavimą valstybės gyvenime lietuvių spaudoje, taip pat pati aktyviai inicijavo ir dalyvavo moterų judėjime. Taikant Foucault diskurso teoriją¹⁰⁸, galima teigti, kad Anglijos moterų sufražizmo diskursas suteikė diskursyvinę perspektyvą Bitės nelygybės patirčiai ir įgalino moterį veikti jos pačios patirtos diskriminacijos pagrindu. 1907 m. vykusiame pirmajame Moterų suvažiavime Bitė pasipiktino:

Kunigai, susirinkimo šeimininkai, paaiškino man, kad, pasakiusi prakalbą, turėsiu atidaryti posėdį, siūlydama į prezidiumą pirmininku kunigą O. [...] Betardama tuomet savo prakalbos žodžius, nutariau nenusileisti anglėms pasiryžimu. „Jei mane ir išmes dabar iš susirinkimo, nebus gėdos“, – galvojau ir, baigdama prakalbą, pasistengiau ramiu, tvirtu balsu ištarti į susirinkusius: – Prašau rinkti mane pirmininke.¹⁰⁹

Kova už moterų lygiateisiškumą tapo Bitės gyvenimo ir visuomeninės veiklos dominante.

Moterų švietimas. Lietuvių moterų švietimas XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje buvo ribotas, nors statistika rodo, kad moterų išsilavinimo lygis augo kiekvienais metais¹¹⁰. 1897 m. surašymo duomenimis, Kauno gubernijos moterų raštingumas aplenkė vyrų 54,9 ir 51,9 procento¹¹¹. Egidijaus Aleksandravičiaus manymu, „tai unikalus reiškinys, niekur kitur Rusijos imperijoje nepastebėtas reiškinys, nors dažniausiai moterų išsimokslinimas apsiribodavo vien

¹⁰⁶ Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 78.

¹⁰⁷ Ramunė Bleizgienė, *Privati tyla, vieši balsai. Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 11.

¹⁰⁸ Michel Foucault, „The Order of Discourse“, in: *Untying the Text: A Post-structuralist Reader*, sudarė Robert Young, Boston, London, Henley: Routledge and Kegan Paul, 1981, p. 48–77.

¹⁰⁹ Alė Jurgaitienė, Virginija Jurėnienė, „Pirmasis lietuvių moterų suvažiavimas“, *XXI amžius*, Nr. 79, internetinė prieiga: <http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2007/10/03/retro.html>, [žiūrėta 2021 12 05].

¹¹⁰ „1873 m. valstybinėse pradinėse mokyklose mokėsi tik 575 merginos, o jau 1900 m. besimokančiųjų buvo 4313. Valstybinės vidurinės mergaičių mokyklos nuo 1860 m. veikė Vilniuje ir Kaune, o nuo 1896 m. – ir Šiauliuose“, in: *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 8, 1981, Vilnius, p. 179.

¹¹¹ Vytautas Merkys, *Lietuvių valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Mokslas, 1982, p. 31.

mokėjimu skaityti¹¹². Tačiau aukštojo mokslo galimybės vis dar buvo labai ribotos. To meto moteriai švietimas buvo ne tik profesinis siekis, bet ir tiesiausias kelias į viešąją sferą.

Europoje XIX a. pabaigoje moterys galėjo siekti aukštojo mokslo tik keliuose universitetuose. Tuo tarpu į Rusijos imperijos universitetus moterys priimamos tik nuo 1906 m. kaip laisvosios klausytojos. Viena iš moterų judėjimą vienijančių idėjų buvo teisė į moterų švietimą: 1906 m. lietuvių ir Lietuvos lenkių moterų peticija išsiųsta į Maskvą reikalavo įsteigti universitetą moterims su teisės, medicinos, žemės ūkio, statybos fakultetais Lietuvoje, su galimybe baigus dirbti pagal profesiją,¹¹³ ar Bitė prisidėjo prie šios peticijos duomenų nerasta, bet idėjiškai peticija atliepia neišsipildžiusią pačios Bitės aukštojo mokslo aspiraciją.

Luominis susisluoksniavimas ir luominė tapatybė. Luomas – socialinė grupė, turinti įstatymais ir paprotine teise nustatytas paveldimas teises, pareigas ir privilegijas. Oficialiai luomai Lietuvoje panaikinti, tačiau luominės pažiūros vis dar išliko XIX–XX amžių sandūroje, kai visuomenei dar buvo būdingas susisluoksniavimas į dvarininkus, karininkus, kunigus, valstiečius ir darbininkus. Luominė padėtis apibrėžia veiklos ribas, ypač skiriasi skirtingo luomo moterų paradigmos. Tamara Bairašauskaitė konstatuoja: „Dvigubą moters nelygybę visuomenėje ir šeimoje rodė jos žemesnė negu vyro padėtis ir priklausymas skirtingiems luomams.“¹¹⁴ Moters vieta socialinėje struktūroje dažniausiai yra tiesiogiai siejama su jos vyro ar tėvo pozicija.

„Rusijos pavergtų žemių inteligentija brendo užkonservuotoje luomų visuomenėje ir skausmingai vadavosi iš luominės sistemos saitų.“¹¹⁵ Ypač skausmingai vadavosi moterys, kurios, patirdamos savo lyties ir luomo priespaudą, turėjo labai ribotas galimybes siekti mokslo. Bitė, kilusi iš bajorų luomo, įgijo bajoraitėms tinkantį išsilavinimą. Ji siekė švietimo visiems visuomenės sluoksniams, jos pagarba asmens autonomijai tapo kūrybos ir politinės laikysenos dominante. Šią laikyseną galima interpretuoti taip, kad Bitė suvokė daugialypę priespaudą ir kovojo su ja, tačiau ši kova buvo įmanoma tik atėjus iš privilegijuotos pozicijos –

¹¹² Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas, *Lietuva carų valdžioje XIX amžiuje*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 359.

¹¹³ Olga Mastianica, „Tikėjusi universitete rasiant raktą gyvenimo slėpiniams“ in Bitės laikas: privataus ir viešo gyvenimo modeliai, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013 m. p.91.

¹¹⁴ Tamara Bairašauskaitė, „Moteris šeimoje ir visuomenėje“, in: *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, 8 t., 1 d., sudarė: Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė ir Rimas Miknys, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 457.

¹¹⁵ Tamara Bairašauskaitė, „Inteligentijos gimimas“, in: *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, 8 t., 1 d., sudarė: Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė ir Rimas Miknys, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 390.

bajoraitės luomo. Daujotytė, tirdama kultūrinę moterų veiklą, akcentavo, kad bajorų luomo moterys Lietuvoje buvo pirmosios, įsitraukusios į tautinio sąmoningumo judėjimus.

Socialinis moters vaidmuo ir šeima nacionaliniame diskurse. Viešajame to laiko diskurse socialinis moters vaidmuo buvo konstruojamas iš trijų skirtingų ideologinių pozicijų: liberalios, krikščioniškosios demokratinės ir socialistinės. Jurga Miknytė teigia, kad šios ideologijos veikia feminizmo idėjų sklaidą¹¹⁶. Marcinkevičienės manymu:

įvairių ideologinių srovių inteligentai ateities šeimoje matė kiek skirtingą lietuvę: liberalai – tautiškai sąmoningą, katalikų kunigai – religingą, socialdemokratai – moterį – lygiavertį, politiškai aktyvų žmogų.¹¹⁷

Nepaisant skirtingų ideologinių pozicijų, XIX–XX a. lietuvių moterų teises stipriai varžė dar viena socialinė institucija – šeima, kuri buvo privaloma ir vyrams, ir moterims, tačiau moterims joje buvo numatytas vyrams pavaldus vaidmuo. Tradicinės tautinės inteligentų šeimos projektui, kurį sukūrė vyrai iš savo, aktyviai žmoną besirenkančio individo, perspektyvos, reikėjo žmonos, kuri privalėjo būti tautiškai orientuota, išsilavinusi lietuvė. Valstiečių dukros netiko dėl menko išsilavinimo, bajoraitės taip pat laikytos netinkamomis, nes dauguma jų buvo lenkakalbės. Marcinkevičienė, ištyrusi tradicinius šeimos modelius¹¹⁸, išskyrė ir viengungystę: komplikotos paieškos ir žmonos idealo siekimas lėmė tai, kad dauguma inteligentų liko nevedę¹¹⁹. Šis modelis artimas Bitės pasaulėžiūrai, nes savo veiklą ji siejo su auka visuomenės gerovei ir lietuvybei. Anot Marcinkevičienės, nesukūrusių šeimos moterų buvo nedaug: „Pabaltijo kraštuose šis skaičius tesiekė keletą procentų.“¹²⁰

Bitė šiame tautinio atgimimo kontekste teoriškai buvo svajonių nuotaika – išsilavinusi, tautiškai sąmoninga ir lietuviakalbė, tačiau ji niekada neištekėjo ir jos tekstuose neaptinkama jokių romantinio ryšio užuominų. Jasaitis cituoja Bitės laišką, kuriame ji rašo ištekejusiai savo draugei, besigiriančiai šeiminiu gyvenimu: „Na, o kad man šitaip gyvenimą ištaisius! Jaučiu iš kalno, kad užtrokščiau.“¹²¹ Šia ištara Bitė pasisakė prieš vedybinį gyvenimą – šeiminis gyvenimas jai atrodo slopinantis ir sunkiai suderinamas su pareiga visuomenei. Šį klausimą ji kėlė laiške Felicijai Bortkevičienei: „Kas turi viršyti? Šeimos ar visuomenės pareigos?“¹²² Bitė

¹¹⁶ Jurga Miknytė, „Moters socialinio vaidmens konstravimas XIX–XX a. sandūros Lietuvos viešajame diskurse – ideologijų sklaidos ir kovos arena“, in: *Bitės laikas: privataus ir viešo gyvenimo modeliai*, sudarė: Ramunė Bleizgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 106.

¹¹⁷ Dalia Marcinkevičienė, *Vedusiųjų visuomenė: Santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1999, p. 79.

¹¹⁸ *Ibid.*, p. 100–105.

¹¹⁹ *Ibid.*, p. 104.

¹²⁰ *Ibid.*, p. 7.

¹²¹ Juozas Jasaitis, *op. cit.*, p. 35.

¹²² Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Laiškai*, in: *Raštai*, t. 6, Vilnius: Vaga, 1968, p. 301–302.

kvestionuoja, ar toks klausimas kada nors istorijoje kilo vyrui, ir teigia, kad bet kuris moters pasirinkimas yra smerkiamas visuomenės. Apžvelgus tautinio atgimimo šeimos modelį, Bitės pasirinkimą galima sieti su tarnyste tėvynei visa širdimi ir jėgomis, tačiau diskriminacija dėl negalios, ko gero, yra svaresnė jos viengungystės priežastis, kurią apibūdina jos laiko biografas Vaižgantas:

Luošumas neleido jai ištekėti ir susidaryti savo šeimyną; taip ji ir liko su visais šeimyniniais savo palinkimais svetimų vaikų globėja ir auklėtoja. Visuomenė tuo tiek laimėjo, kiek nelaimi ir iš genijų.¹²³

Šia citata Vaižgantas tęsia visiško pasiaukojimo tautai ir visuomenei naratyvą, išplitusį tautinio atgimimo diskurse, ir diskriminuoja Bitę dėl lyties ir negalios. Ši Vaižganto mintis suponuoja, kad bet kuri sveika moteris privalo ištekėti, tačiau rašytoja neva neišteka dėl negalios. Tiriant moters laikyseną ir pozicijas jos tekstuose, galima daryti prielaidą, kad ji sąmoningai pasirinko netekėti ir vedybinis gyvenimas niekada nebuvo jos siekiamybė.

4. Lyties ir negalios sąveika Gabrielės Petkevičaitės-Bitės tekstuose

Analitinėje darbo dalyje analizuojama lyties ir negalios sąveika Bitės tekstuose. Sąveikos analize siekiama ištirti XIX–XX amžiaus priespaudos ir diskriminacijos būdus ir pasipriešinimo, įgalinimo ir įsigalinimo modusus pasirinktuose tekstuose. Pirmame skyriuje tiriama patirties lygmens lyties ir negalios sąveika Bitės tekstuose, siekiant atskleisti moters artikuliacijas ir refleksijas, atsparumo stiprinimo metodus. Antrame skyriuje atskleidžiamas institucinio ir intersubjektyvaus sąveikos analizės lygmuo, tiriama moterų sveikata Pirmojo pasaulinio karo metu, rekonstruota iš *Karo meto dienoraščio*. Trečiojoje dalyje tiriamas reprezentacinis lygmuo – Bitės konstruojamos lyties ir negalios sąveikos, tapatybės ir socialinės dinamikos reprezentacijos apsakymuose. Sąveikos analizei pasirinktas apsakymas „Vilkienė“ (1894) dėl jame konstruojamo socialinių tapatybių dinamikos ir įgalinimo moduso.

4.1. Patirties lygmens sąveikos analizė: Gabrielės Petkevičaitės-Bitės lytis ir negalia

4.1.1. Nerimas ir negalia

Šioje dalyje tiriama nuolat pasikartojanti Bitės jausena – nerimas, nervinis sukrėtimas. Kadangi šiame darbe negalios samprata apima ir psichinius sutrikimus, todėl tiriama ir minėta rašytojos jausena, kuri rekonstruojama remiantis *Karo meto dienoraščiu* ir rinkiniu *Laiškai*.

¹²³ Juozas Tumas-Vaižgantas, *op. cit.*, p. 123.

Taip pat atskleidžiami moters atsparumo stiprinimo metodai – tai, kaip autorė malšina savo nerimastingas būsenas.

Bitė išsamiai reflektuoja savo būsenas, kurias dažniausiai apibūdina žodžiais „nervai“ ir „nerimas“: „išstampyti nervai“¹²⁴, „sunervintą širdį pervėrė nerimas“¹²⁵, „nervai subiuurę“¹²⁶, „nervai tik poilsio negavo“¹²⁷. Šios būsenos minimos kaip nuolat pasikartojančios, slegiančios ir paveikiančios ir fizinę sveikatą – Bitę dažnai kamavo nemiga ir įvairūs skausmai. Taikant šiuolaikinius terminus ir žvelgiant iš sąveikos teorijos perspektyvos, šiuos simptomus galima įvardyti kaip nerimo sutrikimą, kuris kyla iš istorinio konteksto ir asmeninės patirties: Pirmasis pasaulinis karas, ribota moters padėtis visuomenėje ir negalios patirties neartikuliuojimas. Nerimo sutrikimai daug dažniau būdingi negalią turintiems žmonėms, ypač jei negalią reikia slėpti. Dominykos Navickaitės teigimu, nerimo sutrikimas – „tai nuolatinis jausmas, kuris niekaip nesibaigia, geriausiu atveju tik šiek tiek atslūgsta“¹²⁸. Bitės nerimo spektrą galima fiksuoti ir jos tekstuose – nervai banguoja, emocinė būklė kinta: nuo „silpnų nervų“¹²⁹ iki „aš turiu apie savo nervus pasakyti, kad jie jau visai kaput“¹³⁰. Žodžio „kaput“ pasirinkimu išreiškiamas aukščiausias įtampos taškas, kurį dažnai pajunta moteris. Su nerimo sutrikimais yra susiję ir fiziniai simptomai, kuriuos Bitė mini: nemiga, širdies sutrikimai, kūno sopuliai. Kai kurie aprašomi fiziniai simptomai dabar gali būti perskaitomi kaip panikos ataka: „[...] krūtinėje širdis nesiliauja taip tvaksėjusi greitai, kad nuolat kvapą užima, ir turiu orą gaudyti [...]“¹³¹. Tokios būsenos kamavo Bitę per visą jos gyvenimą ir ji siejo savo nerimą su jaunystėje persirgta „sunkia nervų liga“¹³², kurią apibūdino taip: „[...] vis ieškodama sienos tarp dorovės ir nedorovės... kaip sakysime, tvirtinimas su kartu du – keturi“¹³³. Ši autobiografinė detalė atskleidžia jautrią moters psichiką ir keliamus moralinius klausimus apie tai, kas yra gėris, tačiau neatskleidžia tikrųjų nuolatinio nerimo priežasčių.

Bitės šeimos autobiografinis tyrimas rodo, kad visa šeima nepasižymėjo sveika psichine sveikata: „Faktologiniai duomenys liudija, kad penki iš šešių Petkevičių vaikų gimė ligoti.

¹²⁴ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Karo meto dienoraštis*, in: *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1966, p. 16.

¹²⁵ *Ibid.*, p. 112.

¹²⁶ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Laiškai*, in: *Raštai*, t. 6, Vilnius: Vaga, 1968, p. 316.

¹²⁷ *Ibid.*, p. 334.

¹²⁸ Dominyka Navickaitė, „Suvokti nerimo sutrikimą“, 2015, internetinė prieiga: <https://www.bernardinai.lt/2015-11-07-suvokti-nerimo-sutrikima/>, [žiūrėta 2022 04 10].

¹²⁹ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Karo meto dienoraštis*, in: *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1966, p. 566.

¹³⁰ *Ibid.*, p. 355.

¹³¹ *Ibid.*, p. 183.

¹³² *Ibid.*, p. 162.

¹³³ *Ibid.*, p. 162.

Gabrielė buvo pirmoji, turėjusi kūno negalią.¹³⁴ Iš Bitės atsiminimų teksto „Švelna“ galima rekonstruoti tėvo psichinės sveikatos spektrą – visada ramus tėvas įtūžęs persimaino. Autorė aprašo, kad jis „paraudo dar didžiau, net pamėlynavo ir pažiūrėjo į mane tokiomis baisiomis akimis, kokių pirma niekuomet tėveliui nebuvo mačius, nei paskum“¹³⁵. Akis Bitė palygina su bepročio akimis. Kitame tekste, *Karo meto dienoraštyje*, autorė teigia: „Žinau, kad man gresia pamišimas... Ir, turi būti, ne aš viena, bet kiekvienas bevelytų mirti, nekaip ta sunkiaja liga sirgti...“¹³⁶ Šalia baimės pamišti ir dažnos įtampos egzistuoja ir stiprus Bitės siekis, galimybė ir bandymas suvaldyti savo emocijas: „[...] išdūkusių nervų nebesuvaldau.“¹³⁷ – teigia Bitė, bet veiksmų plotmėje ji vis susivaldo ir priima racionalius sprendimus. Tačiau viduje vyksta nuolatinė kova su savo emocinėmis būsenomis – giežtu tonu autorė sau sako: „Ne! Vakar jau buvau per daug sau pesimizmu pasidavusi.“¹³⁸ Bitę lydi nuolatinė kova su savo nerimu, nervais, kovos motyvas yra nuolat išskylanti reakcija į savo emocinę būklę. Moteris pasakoja: neidentifikuotoje medicininėje knygoje perskaičiusi – „pasidavimas liūdnomis mintims ir nusiminimai – tau jau protligė...“¹³⁹, nusprendžia dar labiau su „negandu“¹⁴⁰ kovoti. Kitos dienos įrašė autorė laiko „nervus surakintus“¹⁴¹. Bitės nervai yra tramdomi, valdomi, užgniauziami ir ramunami visose jos autobiografiniuose tekstuose, kurias galima sieti su Bleizgienės¹⁴², Lisos Appignanesi¹⁴³ tyrinėtomis moterų būsenomis XIX–XX amžių sandūroje, kai moterys siekė išsivaduoti iš priespaudos lyties pagrindu, taip pat – su negalios patirtimi ir istoriniu kontekstu.

Bitės psichiką veikė ir istorinis kontekstas, Pirmasis pasaulinis karas, kurio metu ji rašė *Karo meto dienoraštį*. Aprašydama karo patirtį kūrėja aptaria ne tik individualią savo, bet ir bendruomenės patirtį:

¹³⁴ Aistė Birgerytė, „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: neįgalus kūno asmens savivokos formavimosi įtampa“, *Literatūra*, 48 (6), 2015, p. 48, internetinė nuoroda: <https://www.journals.vu.lt/literatura/article/view/8015>, [žiūrėta 2021 05 06].

¹³⁵ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, „Švelna“, (iš *Praslinkusių dienų vaizdai*, 1927), in: *Raštai*, 1 t.: *Krislai*, Vilnius: Vaga, 1966, p. 556.

¹³⁶ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Karo meto dienoraštis*, in: *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1966, p. 183.

¹³⁷ *Ibid.*, p. 255.

¹³⁸ *Ibid.*, p. 318.

¹³⁹ *Ibid.*, p. 512.

¹⁴⁰ *Ibid.*, p. 512.

¹⁴¹ *Ibid.*, p. 515.

¹⁴² Ramunė Bleizgienė, *Privati tyla, vieši balsai. Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 210–213.

¹⁴³ Lisa Appignanesi, *Mad, Bad and Sad: A History of Women and The Mind Doctors from 1800 to The Present*, New York, London: W. W. Norton & Company, 2008, p. 108–132.

Užvis labiausiai slegia kažį koks žodžiais neišreiškiamas dvasios nutirpimas... Būna kartais, kad žmonės apkursta, jei netoliese jų sprogsta kokia bomba... Man išrodo, kad tos patrankos ne tik kūnus sudrasko, bet ir dvasią užnuodija, apkurtina... [...] Sunkūs, slegią išpūdžiai dar didina tokį dvasios nutirpimą.“¹⁴⁴

Bitė jaučia žodžių trūkumą bandydama artikuliuoti karo patirtį – taip dažnai nutinka su trauminiais atsiminimais. Žvilgsnio perspektyva krypta į platesnius visuomenės horizontus ir konstatuojama karo žala ne tik žmonių kūnams, bet ir vidiniam pasauliui. Dvasia, t. y. psichinis pasaulis, personifikuojamas – dvasia yra užnuodyta, apkurtinta ir atbukinta. Kolektyvinė trauma veikia autorės psichinę sveikatą, taip pat ją kamuoja asmeniniai rūpesčiai: dėl karo ji priversta išsiųsti savo globojamus vaikus į saugesnę vietą. Nerimas dėl vaikų tampa dar viena įtampos priežastimi. Fiziniai skausmai mažai minimi viešuose Bitės kūrinuose ir daugiausia lieka jų užfiksuota asmeninėje korespondencijoje.

Negalios tyrinėtoja Simi Linton teigia, kad negalios slėpimas, pvz., vaikų su negalia iškėlimas iš vežimėlio, kai jie yra fotografuojami, arba negalios ignoravimas yra žalingi. Ji teigia: „Tu esi lygiai toks kaip visi, tik tol, kol paslepi ar sumažini savo negalią.“¹⁴⁵ Taigi Bitės pakrikusius ir nevaldomus nervus galima interpretuoti ir kaip jos negalios maskavimo rezultatą. Fizinės negalios ignoravimas šeimoje ir artikuliacijos stoka turi ir lyties aspektą. XIX–XX amžių sandūroje vienos negalios įeina į viešą diskursą, pvz., Višinskio džiova, o kitos ne, pvz., Bitės fizinė negalia¹⁴⁶. Bitės nervų tramdymą ir tylą dėl savo negalios galima sieti su visuomenėje vyraujančiomis nuostatomis dėl neįgalių asmenų. Lipton teigimu, negalios maskavimas siejamas su daugybe neigiamų emocinių išgyvenimų:

Bendruomenės praradimas, nerimas ir nepasitikėjimas savimi, kurie neišvengiamai lydi šią dviprasmišką socialinę padėtį ir ambivalentišką asmeninę būseną, yra didžiulė negalios paskelbimo nepriimtina kaina.¹⁴⁷

Šias būsenas galėjo jausti ir Bitė, negalėdama artikuliuoti savo fizinės negalios, tačiau, laisvai galėdama kalbėti apie savo emocines būsenas, ji atskleidė pasikartojančias, varginančias, sekinančias jausenas, kurias siekė suvaldyti.

Kalbėdama apie priešinimąsi negalios diskriminacijai, Linton naudoja galios atgavimo (angl. *power reclaim*) ir atsiskleidimo viešai (angl. *coming out*) turint negalią sąvokas: „Nenuostabu, kad neįgalieji kalba apie „prisipažinimą“ taip pat, kaip daro lesbiečių ir gėjų

¹⁴⁴ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Karo meto dienoraštis*, in: *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1966, p. 353.

¹⁴⁵ Simi Linton, *Claiming Disability Knowledge and Identity*, New York, London: New York University Press, 1998, p. 21, internetinė prieiga: <http://courses.washington.edu/intro2ds/Readings/Linton-Chap1-2.pdf>, [žiūrėta 2022 04 15].

¹⁴⁶ Ramunė Bleizgienė, *Privati tyla, vieši balsai. Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 196.

¹⁴⁷ Simi Linton, *op. cit.*, p. 21.

bendruomenės nariai.“¹⁴⁸ Šiam „prisipažinimui“ reikia pasiruošusios išgirsti ir pripažinti bendruomenės ir jau egzistuojančių žmonių su negalia buvimo pasaulyje modelių diskurse. Jonutytė ir Šmitienė savo monografijoje tai sieja su pažeidžiamumu: žmogus apibrėžiamas per „pažeidžiamumą, nepakankamumą, silpnumą ir per poreikį rasti būdus kompensuoti tą silpnumą“¹⁴⁹. Bitės tylą apie fizinę negalią galima sieti su vyraujančiomis neigiamomis nuostatomis visuomenėje, diskurso apie negalią nebuvimu ir pozityvistine ideologija, kurioje negalios patirčiai tiesiog nebuvo vietos.

Taigi lyties ir negalios sąveikos analizė papildo Bleizgienės ir Birgerytės tyrimą nauja socialine dimensija, kad Bitė patiria spaudą susikirtus dviem socialinėms kategorijoms – lyties ir negalios, ir ši spauda veikė ir rašytoją, sukėlė jos nerimo sutrikimą. Negalios artikuliacijos nebuvimą siejant su Linton atsiskleidimo konceptu dar labiau išryškėja neartikuliuotos patirties žala individui.

4.1.2. Gabrielės Petkevičaitės-Bitės atsparumo skatinimo modusai

Atsparumo ir įgalinimo modusas tapo itin svarbus per ketvirtąją feminizmo bangą, išryškėjus sąveikos analizei, kadangi leidžia individualizuoti įgalinimo modusus, susijusius su unikalia žmogiška patirtimi. Nors sąveikos teorijoje išskiriamos socialinės kategorijos ir galios santykiai, subjektas turi galią keisti savo *status quo*¹⁵⁰ įvairiais būdais. Socialinių sąveikų analizė atsiskleidžia per tokius veiksnius kaip lytis, negalia, amžius, tautybė. Jie susikerta ir formuoja individualią tapatybę – taip atveriamą naują žmogaus poreikių, gebėjimų, interesų ir patirties perspektyva. Šiame darbe analizuojami pačios Bitės atsparumo stiprinimo modusai kaip atsakas į nerimo sutrikimus, fiksuotus *Karo meto dienoraštyje*.

Ramybės Bitė ieško gamtoje. Šis motyvas pasikartoja daugumoje jos tekstų: „Gamta savo didybe ir nedilstančiu grožiu taip raminančiai veikia, įkvepia net viltį, kad tos baisenybės, kurias dabar gyvenime, amžinai tverti negali...“¹⁵¹ Gamtai rašytojai – įkvėpimo šaltinis ir ryšys su praeitimi. Kitas įgalinimo modusas – fizinė veikla ir skaitymas: „Fiziniu darbu ir skaitymu stengiuosi tą nerimą, kuri mane žudo, užgniaužti, užsmaugti...“¹⁵² Fizinis darbas tampa nuovargio šaltiniu ir padeda užmigti. Dienoraštyje Bitė rašo vis esanti užsiėmusi fiziniaus darbais: sodininkyste, bitininkyste, rankdarbiais, skaitymu. Mezgimą Bitė prilygina

¹⁴⁸ *Ibid.*, p. 21.

¹⁴⁹ Jurga Jonutytė, Giedrė Šmitienė, *op. cit.*, p. 61.

¹⁵⁰ Rosi Braidotti, *Metamorphoses: Towards a Materialist Theory of Becoming*, Cambridge: Polity, 2002, p. 7.

¹⁵¹ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Karo meto dienoraštis*, in: *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1966, p. 391.

¹⁵² *Ibid.*, p. 320.

raminamųjų vaistų poveikiui: „Aišku, kad tokio baisaus nerimo laikais prie mezgimo praleistos valandos veikia lygiai kaip ligos skausmus tildantys vaistai.“¹⁵³ Autorė detaliai aprašo mezgimo procesą, kuris jai sukelia ramumą visame kūne. Taip pat ji pastebi, kad mintys mezgant irgi nurimsta. *Karo meto dienoraštyje* moteris reflektuoja kasdienę veiklą, kuri karo metu tampa terapija: skaitymas, fizinis aktyvumas ir mezgimas.

Be raminamai veikiančios veiklos Bitė artikuliuoja ir savo kaip stiprios moters laikyseną, kuri koreliuoja su atsparumo feminizmo teorija. Rašytoja akcentuoja nepasidavimą savo nerimui: „Visa viltis, kad tie mano nervai jau ir kepti, ir virti... tikrai užgrūdinti.“¹⁵⁴ Šiuo sakiniu Bitė pripažįsta savo nerimą kaip trukdį gyvenime, tačiau pasikliauja savo galia gyventi. Pati autorė save referuoja kaip „užsipyrelių veislės“¹⁵⁵, taip akcentuodama charakterio tvirtybę. Kitas svarbus Bitės charakterio dėmuo yra tiek grožiniuose, tiek autobiografiniuose tekstuose pasikartojantis pareigos ir darbo ir pareigos motyvas, kurį galima sieti su atsparumu. Bitė atlikto darbo ar pareigos jausmą lygina su palaima¹⁵⁶. Pareigos jausmas yra varomoji jėga, nuolat pasikartojantis autobiografiniuose ir grožiniuose tekstuose.

Autorė, ieškodama stiprybės Pirmojo pasaulinio karo metu, reflektuoja savo monologus. Ji aprašo save įgalinantį monologą, kurį vis stengiasi kartoti sau: „– Noriu gyventi ir turiau gyventi. Noriu būti savo šalies žmonėms naudinga.“¹⁵⁷ Šioje ištaroje susipina pareigos motyvas kaip vienas stipriausių akstinių visoje Bitės veikloje – siekis nešti naudą visuomenei. Autorė siekia artikuluoti savo psichikos reiškinius, todėl apsversto ir romano rašymą:

Stengdamasi savo mintis į ramesnę vagą įlenkti, šiandakt su nemiga besikirdama, galvojau bene pradėti kokį romaną rašyti?.. Būtų tat savo rūšies psichikos morfinizavimas? Gal anestezija?...Cha – cha –cha! [...].¹⁵⁸

Terapinis rašymas išpopuliarėjo tik 10-ajame dešimtmetyje, kai pasirodė James'o Whiting'o Pennebaker'io studija¹⁵⁹, tačiau terapinis rašymo poveikis buvo žinomas jau nuo Antikos laikų. Bitė svarsto rašymo ir psichikos sąveiką: ar rašymas galėtų tapti savosios psichikos artikuliacija. Jos pasirinktą žodį „morfinizavimas“ galima kildinti iš žodžio morfijus, taigi

¹⁵³ *Ibid.*, p. 409.

¹⁵⁴ *Ibid.*, p. 33.

¹⁵⁵ *Ibid.*, p. 8.

¹⁵⁶ *Ibid.*, p. 68.

¹⁵⁷ *Ibid.*, p. 304.

¹⁵⁸ *Ibid.*, p. 325.

¹⁵⁹ James W. Pennebaker, „Writing about Emotional Experiences as a Therapeutic Process“, in: *Psychological Science*, Vol. 8, No. 3, May, 1997, internetinė nuoroda: <https://www.jstor.org/stable/40063169> [žiūrėta 2022 03 11], p. 162–166.

autorė romano rašymą traktuoja kaip skausmo malšinimą. Ji iškelia galimybę prabilti „savo rūšies psichikos“¹⁶⁰ – šia ištara Bitė apsibrėžia savo romano pasakotojos balsą – t. y. kalbėti iš savosios autentiškos pozicijos, tačiau ir ši pozicija yra visuomenės dalis, nes savo psichikos autorė nelaiko unikalia ir individualia, rašo, kad tai tam tikros „rūšies psichika“. Bitės įvardijimą kaip tam tikros rūšies psichiką galima traktuoti kaip sąveikinę tapatybę – įvairių socialinių kategorijų veikiamą asmenybę, – taip per individualią patirtį yra atskleidžiama ir bendruomenės patirtis. Antruoju retoriniu klausimu – ar rašymas gali tapti anestezija, – Bitė siekia rasti išsivadavimą iš trauminės patirties. Anestezija – visiškas arba dalinis kūno nejautrumas. Jis Bitei siejasi su vidiniais išgyvenimais ir siekiu apmaldyti ir numalšinti savuosius „nervus“ karo metu.

Sąveikos analizė atskleidžia, kad diskriminacija dėl lyties ir negalėjimas artikuliuoti negalios patirties galėjo paveikti Bitės emocinę būklę, kurią ji reflektuoja savo tekstuose. Autorės tekstuose įsigalimas ir atsparumas nėra vienkartiniai veiksmai, tai kaupiamasis valios veikti, veikslių ir gebėjimų rinkinys, kuris suteikia Bitei gebėjimą išverti gyvenimo iššūkius. Įsigalimo ir atsparumo modusai padeda konstruoti trauminį naratyvą ne iš aukos pozicijos, o iš turinčios veikimo, pasirinkimo galią moters pozicijos ir perspektyvos.

4.1.3. Lyties ir negalios sąveikos rašytojos laiškuose ir publicistikoje: viešasis lyties ir privatus negalios diskursas

Bitės korespondencija iš rinkinio *Laiškai* (1968) ir jos publikacijų rinkinys *Pasikalbėjimai* (1967) atskleidžia asmeninę ir unikalią dviejų socialinių kategorijų lyties ir negalios sąveiką ir jos įtaką moters tapatybės formavimuisi XIX–XX amžių sankirtoje. Šie tekstai išryškina asmeninę jos poziciją moterų ir socialinės nelygybės klausimais. Per laiškus galima „prisiliesti“ ir prie mažiausiai artikuliuotos rašytojos asmeninės negalios patirties. Socialinės kategorijos yra reflektuojamos ir laiškuose, ir publicistikoje, tačiau intymiausi negalios išgyvenimai, fiziniai sutrikimai lieka tik privačioje erdvėje – asmeniniuose laiškuose. Viešasis diskursas reguliuoja temas ir jai kaip moteriai leidžia kalbėti apie nervų ligas, nes jos tradiciškai laikomos moteriškomis, tačiau fizinė negalia viešajame diskurse lieka neartikuliuota. Negalia XIX–XX amžiaus sandūroje lieka privati ir tyli patirtis. Bitės atveju Bleizgienė viešosios ir privačios moters erdvių atskyrimą apibūdina taip: „[...] po deklaruota ir viešai ginta demokratine gyvenimo pozicija galima išvysti glūdint moters dramą“¹⁶¹. Šioje

¹⁶⁰ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Karo meto dienoraštis*, in: *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1966, p. 325.

¹⁶¹ Ramunė Blezgienė, *Privati tyla, vieši balsai. Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 106.

dalyje tiriama, kaip lytis ir negalia atsiskleidžia viešajame Bitės diskurse – publicistikos straipsniuose, ir privačiame – laiškuose.

Tiriant socialines sąveikas svarbu išskirti pačios autorės „aš“ poziciją, kuriai ištirti pasitelkiama Hubert'o J. M. Hermans'o ir Thorsten'o Giese (2012) „dialoginio aš“¹⁶² (angl. *dialogical self*) teorija. Tai vidinis dialogas iš skirtingų „aš“ pozicijų, atskleidžiantis skirtingas perspektyvas, kurios yra susijusios su kultūrinėmis normomis, tradicijomis ir socialinėmis normomis. Šios pozicijos veikia dinamiškai santykyje su aplinka, laiku ir vieta, todėl nuolat kinta. Tai yra procesas, „sukuriantis kompleksišką, naratyviai struktūruotą „Aš“¹⁶³. Kiekvienas balsas yra savarankiškas ir turi savo poziciją. Marjo Buitelaar dialoginio „aš“ teoriją taiko socialinių kategorijų sąveikoms tirti¹⁶⁴. Ji teigia, kad tapatybės formavimąsi veikia socialinių kategorijų „balsai“, kalbantys iš skirtingų galios pozicijų. Buitelaar palygina žmogaus tapatybę su orkestru, o tapatybės formavimąsi – su dirigavimu orkestrui: derinat skirtingus balsus: vienus garsiau, o kitus tyliau¹⁶⁵. Pasakodamas savo gyvenimo istoriją, žmogus „derina šiuos balsus“¹⁶⁶. Bitės korespondencija ir publicistika atskleidžia lyties, negalios, luomo ir tautinio tapatumo balsus. Viešai kalbanti rašytoja pasirenka vienas pozicijas, o asmeniniuose laiškuose – kitas.

Viena svarbiausių savęs apibrėžčių seka po žodžių junginio „Aš esu“. Viešojoje erdvėje, straipsnyje „Pasišnekėjimai“ (1901) Bitė prisistato skaitytojams: „Žinok visų pirma, juog esu moterė. Sumažinti savo kaltes galėčiau nurodyt ant katalikų dvasiškųjų *concilium* (lot. susirinkimo), atlikto Makone VI šimtetyje.“¹⁶⁷ Rašytoja paaiškina, kad per šį susirinkimą vieno balso persvara buvo nuspręsta, kad moterys turi tokią pat dvasią kaip vyrai. Prisistatymą Bitė tęsia taip: „Antra kaltė dar baisesnė! Nesinori ir pripažinti! Bet, kad jau pažadėjau, tebūnie! Esu senmergė. (*Horendum!* Lot. Baisus dalykas).“¹⁶⁸ Šia ironiška ištara Bitė artikuliuoja tai, kad dėl savo moteriškos lyties ir vedybinio statuso to meto Lietuvos visuomenėje ji buvo laikoma nevisaverte ir jautėsi diskriminuojama tiek bažnyčios, tiek nacionalinės šeimos diskursų. Bitė suvokia savo žemesnį statusą visuomenėje, tačiau ironiškas jos pasakojimo tonas leidžia suprasti, kad šio statuso nepriima ir priešinasi nelygybei. Ironiška

¹⁶² Hubert J. M. Hermans, Thorsten Giese, *Handbook of Dialogical Self Theory*, Cambridge University Press, 2012, p. 12.

¹⁶³ *Ibid.*, p. 14.

¹⁶⁴ Marjo Buitelaar, *op. cit.*, 259–276.

¹⁶⁵ *Ibid.*, p. 259.

¹⁶⁶ *Ibid.*, p. 259.

¹⁶⁷ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Pasikalbėjimai*, in: *Raštai*, t. 4, Vilnius: Vaga, 1967, p. 57.

¹⁶⁸ *Ibid.*, p. 57.

gaidele Bitė tęsia senmergystės temą: „Čia savo išteisinimui galiu pasakyti, juog ne visuomet esu tokia buvusi (senmergė). Mat tik metams bėgant, žmogus [...] vis gilyn brenda į nuodėmes. Kokia dvidešimtis ir dar daugiau metų atgal aš buvau jauna.“¹⁶⁹ Taip kūrėja reflektuoja, kad visuomenės spaudimas ilgainiui kinta. Moters kategoriją su amžiumi privalo papildyti vedybinis statusas. Šioje ištaroje persipina keli diskriminaciniai diskursai: bažnytiniame diskurse moteris užima žemesnę padėtį negu vyras vedusiųjų visuomenėje¹⁷⁰ – netekėjusi moteris yra stumiami į paraštes, jauna moteris dar gali būti netekėjusi, tačiau ilgainiui diskriminacija didėja. Šios diskriminacijos formos paskatina siekti lygybės tautinėje erdvėje, siekti valstybės, kurioje moterys turėtų lygias teises su vyrais. Pristačiusi save per socialines kategorijas, „išsiteisinusi“ Bitė pereina prie įvardžio „mes“ ir plėtoja tautinio sąmoningumo temą ne asmeninio, bet kolektyvinio moterų pasipriešinimo ir įgalinimo kategorijomis.

Moterų teisių siekiantis Bitės balsas stipriai artikuliuojamas viešumoje, tačiau, Birgerytės pastebėjimu, moteris „viešai vengė tapatintis su neįgaliųjų žmonių patirtimi“¹⁷¹. Meilė Lukšienė pastebi, kad „išsiugdyta savikontrolė neįsileido jokių luošumo žymių į psichiką“¹⁷². Išsami *Karo meto dienoraščio* ir laiškų analizė atskleidžia, kad negalia veikė Bitės gyvenimą ir psichiką. Laiškuose kūrėja save apibrėžė ir per lyties kategoriją: „[...] rašo veik 70 metų bobelė“¹⁷³. Toks savęs apibūdinimas suponuoja daug neigiamų rašytojai primetamų konotacijų. Mažybinė žodžio „boba“ forma atskleidžia dar vieną jos kaip pagyvenusios moters sumenkinimo lygmenį. Laiškuose išskleidžiamas Bitės visas negalių spektras – nuo fizinių skausmų iki nervinių sutrikimų. Į asmeninę korespondenciją analizuojamame rinkinyje įtraukti laišakai, rašyti 1890–1942 m. Tokia didžiulė laiko atkarpa lemia, kad su amžiumi Bitei teko vis daugiau negalavimų: sklerozė (*arteria scelorsa*¹⁷⁴), dantų problemos, džiova¹⁷⁵, apakimas viena akimi ir įvairiausi skausmai. Nors rašytojos sveikata buvo silpna, tačiau ji retai tapatinosi su negalia, tik viename laiške Julijonui Lindei-Dobilui rašė: „Esu invalidas, pajėgęs tik plunksna vedžioti popiery – o ne įstaigas.“¹⁷⁶ Silpstanti sveikata ir amžius nebeleido Bitei daug dirbti, todėl vis daugiau laiškuose yra prašoma pinigų, paramos ir svarstomi nauji pajamų

¹⁶⁹ *Ibid.*, p. 57–58.

¹⁷⁰ Dalia Marcinkevičienė, *op. cit.*, p. 32.

¹⁷¹ Aistė Birgerytė, „Gabrielė Petkevičaitės-Bitė: neįgalaus kūno asmens savivokos formavimosi įtampa“, in: *Literatūra*, 48 (6), 2015, p. 44, internetinė nuoroda: <https://www.journals.vu.lt/literatura/article/view/8015>, [žiūrėta 2021 05 06].

¹⁷² Meilė Lukšienė, „Keliai keleliai į inteligentes“, in: *Jungtys*, sudarė: Ramutė Bruzgelevičienė, Vilnius: Alma Littera, 2000, p. 430.

¹⁷³ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Laiškai*, in: *Raštai*, t. 6, Vilnius: Vaga, 1968, p. 152.

¹⁷⁴ *Ibid.*, p. 357.

¹⁷⁵ *Ibid.*, p. 418.

¹⁷⁶ *Ibid.*, p. 348.

šaltiniai. Prašydama pinigų Bitė aiškino: „[...] kad suprastumėt mano padėjimą ir mano begėdiškumą, kalbėsiu skaitmenis“¹⁷⁷, – ji išvardija visas savo išlaidas ir įplaukas, taip pat laiške mini, kaip ligos apsunkena biudžetą. Nuolatinės laiškų temos yra moters negalavimai ir su jais susijusios finansinės problemos, nes tarp skurdo ir negalios egzistuoja abipusis ryšys – negalia gali tapti skurdo priežastimi, o skurdas gali tapti negalios priežastimi. Blogėjant sveikatai rašytoja nebegalėjo daug dirbti, o dėl skurdo ją kamavo nerimas. Kai kurias išvardytas ligas, nuolatinį kosulį, dantų problemas galima sieti su vargingomis gyvenimo sąlygomis. Skurdas ir negalia veikė išvien didindami pažeidžiamumą ir atskirtį. Bitė savo gyvenimą 1933 m. apibūdino kaip gyvenimą karste¹⁷⁸, nes dėl negalios ji daugiausia laiko praleisdavo lovoje ir skaudžiai išgyveno atskirtį nuo visuomenės.

Laiške A. Viskantui Bitė atskleidė savo negalios – kupros – interpretaciją: „[...] nors ne iš prigimimo buvau ligota: tik motinai mirus pradėjo nugarkaulis krypti, plaučiai silpni, nes per skaudžiai atjaučiau našlaitėlės būklę.“¹⁷⁹ Kūrėja susiejo trauminę motinos mirties patirtį su fizine savo negalia. Kultūriniai modeliai lemia tai, kaip žmonės supranta ir apibūdina savo reakciją į traumą. Kuprą kaip gyvenimo naštos ir skaudžios patirties metaforą rašytoja panaudojo ir apsakyme „Homo Sapiens“ (1903), kuriame pasakojama apie apleistą liguistą vaiką: „[...] atstatytomis pečiomentėmis ir nusvirusia į priešaky galvute“¹⁸⁰. Tokia vaiko poza suponuoja nusižeminimą. Bitės žiūra itin atidi kūno kalbai – per kūno išraiškas ji perteikia socialines skriaudas ir nelygybę. Autorė tiria ir aiškina tokią laikyseną tuo, kad nugaros sulinkimas būdingas seniems žmonėms: „[...] ilgas metų skaičius yra sunki ir skaudi našta, kuri lenkia žemyn ir stipriausius nugarkaulius [...]“¹⁸¹. Apsakymuose kupra Bitei asocijuojasi su našta – ilgas amžius, socialinė padėtis ir skriaudos, tačiau jos autobiografiniame pasakojime sunkiausia našta tampa našlaitės patirtis. „Homo sapiens“ pasakotoja palygina vyresnių žmonių ir jaunų žmonių laikysenas ir teigia, kad tokia jaunų žmonių laikysena rodo, „kad prilikimas jų, netausojo, kad ne sykį po aklojo vieko smūgiais jiems tekdavo traukti galvą į pečius [...] O vaikų ir šunų tokia išvaizda atsiranda, kad jie yra dažnai ir skaudžiai mušami.“¹⁸² Pasakotoja, žvelgdama į vaiką, iš jo kūno perskaito jo gyvenimo istoriją – skurdą, pažeminimus ir fizines bausmes. Kūnas mena ir artikuliuoja gyvenimo patirtį. Garland-Thomson teigia: „Neįgalus kūnas reikalauja pasakojimo, reikalauja atsiprašymo, paaiškinančio jo skirtumą nuo neypatingų

¹⁷⁷ *Ibid.*, p. 351.

¹⁷⁸ *Ibid.*, p. 418.

¹⁷⁹ *Ibid.*, p. 501.

¹⁸⁰ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, „Homo sapiens“, in: *Raštai*, t. 1: *Krislai*, Vilnius: Vaga, 1966, p. 191.

¹⁸¹ *Ibid.*, p. 191.

¹⁸² *Ibid.*, p. 191.

kūnų.¹⁸³ Tačiau Bitės fizinė negalia nereflektuota viešajame diskurse, tik viename laiške ji dalijosi patirtimi apie našlaitės dalią, taip konstruodama savąjį autentišką negalios pasakojimą ir įžodindama trauminę patirtį – motinos mirtį. Garland-Thompson pastebi: „Neįgalumo autobiografija yra neseniai klestinti tekstinio savęs vaizdavimo forma, kurios centre glūdi atsakymas į klausimą, kodėl negalią turinčio žmogaus kūnas yra kitoks.“¹⁸⁴ Bitė savo fizinę negalią siejo su motinos netekties skausmo našta.

Dialoginio „aš“ pozicija Bitės tekstuose užima tam tikras socialines kategorijas – moters, neįgalaus žmogaus, viengungės, lietuvės, bajoraitės, o šie balsai atskleidžia įvairias perspektyvas skirtinguose tekstuose. Nuolatinė savo tapatybės kūryba vyksta sintezės būdu derinant skirtingus balsus. Ši tapatybė – nuolat besikeičianti paradigma ir tekstų analizė – atskleidžia, kad moterų klausimas ir moterų priespauda tampa jos viešojo diskurso, t. y. publikacijų, tema, o asmeniniuose laiškuose iškyla negalios artikuliacija. Šią skirtį galima sieti ir su Goffman'o teorija apie tapatybės vadybą arba informacijos kontrolę: kiekvienas turi trūkumą, skirtumą, kuris neatitinka „normalumo“ standarto ir skiriasi nuo viešos reprezentacijos. Bitės tapatybės konstrukcijoje svarbias pozicijas užima garsiai artikuliuota moters patirtis ir daug tykesniu balsu prabylanti negalios patirtis. Negalios artikuliacijos stoką galima sieti su vyraujančiomis kultūrinėmis normomis: XIX–XX a. sandūroje su feminizmo banga moterų balsai stiprėjo, o negalia liko privataus asmeninio gyvenimo dalimi, artikuliuota tik asmeninėje korespondencijoje, nes buvo siejama su nuodėme ir asmenine bei šeimos gėda. XIX–XX amžiaus pradžios viešas, tarptautinis feministinis diskursas išlaisvino moterų tapatybės raišką ir emancipaciją, tačiau autobiografinis negalios diskurso viešojoje erdvėje neatsirado. Viešojo, normalizuojančio negalią tapatumo trūkumas lėmė, kad negalia buvo patologizuojama. Negalios autobiografinio pasakojimo trūkumą taip pat galima sieti su tuo metu vyravusiu medicininiu negalios sampratos modeliu: negalia buvo suvokiama kaip biologinė duotybė, o ne kaip tapatybę ir socialinę dinamiką formuojantis veiksnys.

¹⁸³ Rosemarie Garland-Thomson, „Staring Back: Self-Representations of Disabled Performance Artists“, in: *American Quarterly*, January, 2000, p. 334, internetinė prieiga: https://www.researchgate.net/profile/Rosemarie-Garland-Thomson/publication/236714681_Staring_Back_Self-Representations_of_Disabled_Performance_Artists/links/57b4545208aede8a665a4959/Staring-Back-Self-Representations-of-Disabled-Performance-Artists.pdf [žiūrėta 2022 04 28].

¹⁸⁴ *Ibid.*, p. 334.

4.2. Institucinio lygmens sąveikinė analizė. *Karo meto dienoraštis: moterys ir karas*

Karo meto dienoraštis – tai Bitės liudijimas apie Pirmąjį pasaulinį karą, atskleidžiantis rusų ir vokiečių priespaudą, žmonių išgyvenimus ir bendrą trauminę patirtį. Dienoraštis pradėtas rašyti Puziniškyje, kuriame karas netikėtai užklupo besisvečiuojančią kūrėją. Dienoraštį sudaro trys dalys, jis rašytas nuo 1914 m. birželio vidurio iki 1919 m. liepos vidurio. Šis kūrinys yra išsamus istorinis dokumentas, kuriame per istorinius faktus skleidžiasi tvirta humanistinė rašytojos laikysena. Pasak literatūrologės Daujotytės, „pavadinimu – karo metas, ne metai – Bitė pabrėžė karą kaip ypatingą laiką, trunkantį ilgiau negu tarp pradžios ir pabaigos. Karo meto žaizdos ir randai neišnyksta per dešimtmečius, o kartais ir per šimtmečius.“¹⁸⁵ Žaizdos ir randai – tai psichinės traumos, paliekančios pėdsaką žmoguje, tad ir dienoraštyje nuolat pasikartojanti tema „nervai“ apima ir pačios autorės būsenas, ir dažną visuomenės įtampą. Šis kūrinys pasirinktas siekiant atskleisti sąveikos analizę instituciniu lygmeniu – kaip vokiečių ir rusų kariuomenė kaip institucija diskriminuoja moteris lyties pagrindu ir kaip ši diskriminacija paveikia moterų sveikatą.

4.2.1. Gabrielė Petkevičaitė-Bitė ir Pirmasis pasaulis karas

Karo meto dienoraštyje fiksuojamas Pirmojo pasaulio karo laikas nuo pirmosios karos dienos. Dienoraštyje dokumentuojami istoriniai įvykiai, vykę vokiečių ir rusų okupacijos metu. Dienoraštis antropologiškai detaliai atskleidžia ir to meto žmonių papročius, prietarus ir nuotaikas. Paraleliai autorė reflektuoja savo veiksmus ir būsenas karo metu. Puzniškio dvare besisvečiuojančią Bitę užklupo žinia apie prasidėjusį Pirmąjį pasaulinį karą. Pirmoje dienoraščio dalyje ji atskleidė kasdienį gyvenimą: svečių viešnages, bulviakasį, namų ūkio darbus ir vaikų globą. Tačiau karas artėjo ir Bitė sužinojo apie užimtas Suvalkų guberniją, Galiciją ir Lenkiją ir žiaurų kareivių elgesį su gyventojais, todėl išsiuntė savo globotinius toliau nuo artėjančios fronto linijos, o pati liko sergėti gimtosios žemės.

Antroji *Karo meto dienoraščio* dalis pradėta rašyti 1915 m. liepos 18 (31) d. Šioje dalyje moteris reflektuoja savo vidines būsenas ir ypač nerimą dėl savo globotinių. Aprašyti padažnę kareivių vizitai į dvarą. Bitė gyveno dvare kartu su broliu ir tarnaitė. Ji vaizduoja save atsidūrusią tarp dviejų priešingų stovyklų – vokiečių ir rusų, šioje pozicijoje ji renkasi žmogiškumą ir elgiasi su kareiviais vedina savo humanistinių idealų. Bitė aprašė ir nedorą

¹⁸⁵ Viktorija Daujotytė, „Bitės dienoraštis – sau, žmonėms, istorijai“, 2009, internetinė prieiga: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/531-2009-nr-05-06-geguze-birzelis/5051-viktorija-daujotyte-bites-dienorastis-sau-zmonems-istorijai>, [žiūrėta 2022 03 22].

kareivių elgesį, plėšimus, ir kilnius poelgius, taip pat prievoles valstiečiams, vokiečių okupaciją. Vokiečiai okupavo Puzniškį 1915 m. liepos mėnesį. Vis dažniau Bitė gydė žmones, nes ji buvo vaistininkė ir daktaro dukra, todėl dienoraštyje plačiai aprašė karo įtaką žmonių sveikatai, ypač moterims. Trečiojoje dalyje aprašyta vokiečių priespauda, nepritekliai ir augantis ligonių skaičius. Dėl medicininio personalo trūkumo, ribotų profesinių pasirinkimų ir tėvo gydytojo įtakos Bitė tapo felčere. Kitas svarbus Bitės pasiekimas karo metu – pradėti organizuoti kursai suaugusiesiems Puzniškio dvare. Aptikusi virtuvėje besirenkančius kareivius ir kaimo merginas, Bitė susirūpino merginų dorove ir šeštadienio vakariniai kursai suaugusiesiems tapo prasminga veikla. 1919 m. į dvarą grįžo globotiniai ir Bitės įrašai tapo daug retesni, ji apžvelgė politinę situaciją Lietuvoje ir karo žalą visuomenės sveikatai. Paskutinėje dalyje „Epilogas“ (1926) ji prisiminė karą ir ieškojo atsakymo, kas nutiestų tiltą tarp kilnių šūkių ir žmonių vargo, šiuo tiltu Bitė laikė lygybę ir demokratiją.

Šis dienoraštis – tai išsamus Pirmojo pasaulinio karo paveikslas, kuriame atskleidžiama ir moters ir negalios sąveika karo metu. Karo tema literatūroje tradiciškai yra vyrų veiklos laukas, nes karas yra „tapatinamas su žanro ir su lyties subjekto konstrukcija. Karo „tikrovė“, jo autoritetingas vaizdavimas ir susiję su vyriškumo sąvoka“¹⁸⁶. Tačiau vis daugiau tyrėjų domisi mažiau tirtu moterišku karo naratyvu¹⁸⁷, kuris atskleidžia skirtingus lyčių vaidmenis karo metu, nevienodas vyrų ir moterų patirtis, pagreitėjusį moterų judėjimą iš privačios namų į viešąją erdvę. Moterų karo pasakojimas yra unikali tema, atskleidžianti kitokią nei vyraujanti perspektyva, kurioje karas dažnai yra išaukštinamas. Bitė pastebėjo kitokio naratyvo trūkumą ir siekė jį užpildyti:

Skaičiau daug karo istorijų, kur kalbama apie kariuomenės žygiavimus, įvairių vadų įsakymus, politikų derybas, karalių gudrybes, bet niekur neradau, kad kas stengtųsi įsigilinti į tos vadinamos pilkosios minios sielos pergyvenimus, tos minios, kuri savo pečiais kelia ir savo širdies krauju perka visas tas gudrybes, visas politikas, visus žygiavimus ir įsakymus...¹⁸⁸

Bitė įamžino minios karo patirtį ir atskleidė panoraminį visų socialinių sluoksnių patirties horizontą. Tačiau šiame darbe tiriant lyties ir negalios sąveiką siekiama rekonstruoti medicininį antropologinį karo laikotarpio moters portretą ir moteriškąją požiūrį į Pirmąjį pasaulinį karą. Negalia kaip liga dienoraštyje tampa sudėtine žmogiškosios patirties dalimi. Bitė rašo: „[...]“

¹⁸⁶ Margaret R. Higonnet, „Cassandra’s Question: Do Women Write War Novels?“ in: *Borderwork: Feminist Engagements with Comparative Literature*, sudarė: Margaret R. Higonnet, Cornell University Press, 1994. p. 145, internetinė prieiga: <https://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctt207g6sk.11>, [žiūrėta 2022 03 30].

¹⁸⁷ Karo naratyvą tyrinėja Meg Albrinck, „Borderline Women: Gender Confusion in Vera Brittain’s and Evadne Price’s War Narratives“, in: *Narrative*, Vol. 6, 1998, p. 271–291, internetinė nuoroda: <https://www.jstor.org/stable/20107157?seq=1> [žiūrėta 2022 03 28],

¹⁸⁸ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Karo meto dienoraštis*, in: *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1966, p. 613.

susidūrimas su ligoniais neišsemiama man kasykla žmonių vargui savo akimis matyti¹⁸⁹. Taigi jos *Karo meto dienoraštis* yra išsamus liudijimas, atskleidžiantis lyties ir negalios sąveiką karo metu.

Meg'ės Albrinck teigimu, moterų karo pasakojimuose yra keliamos pacifizmo idėjos¹⁹⁰. Bitė savo dienoraštyje taip pat pasisako prieš karą, ji itin sunkiai išgyvena išsiskyrimą su savo globotiniais, todėl vieną dieną pratrūksta priešais vokiečių kareivį:

– Kaip moteris iš širdies gilumos neapkenčiu karo! Kiekviena valanda, kuria tas karas ilgiau tęsiasi, mane mušte užmuša!.. Neturiu tautų neapykantos, kiekvienas žmogus man artimas, todėl karo nekenčiu visa širdimi, visa siela, visu galvoju! [...] Tas karas mane atskyrė nuo mano vaikų, ir karo prailginimas – tai to atskyrimo prailginimas...¹⁹¹

Ši moters-motinos-globėjos pozicija Bitės gyvenime užėmė labai svarbią vietą, todėl didelė dalis Bitės aprašyto nerimo sietina su atskyrimu nuo vaikų. Autoreferencija „kaip moteris“ rašytoja nurodo, iš kokios pozicijos ji kalba ir ką reiškia karas moteriai – atsiskyrimą nuo globotinių. Pacifizmo idėjas moteriškuose karo naratyvuose galima sieti su Saros Ruddick „motiniškojo sąmoningumo“¹⁹² konceptu. Šis konceptas – tai sąmoningumo modusas, kuris gali būti taikomas, anot Ruddick, abiem lytims. Motiniškasis sąmoningumas – tai epistemologinė sistema, apimanti nehierarchinę žiūrą, simetriškus galios santykius ir empatiją. Ruddick teigia: „[...] mano tikslas yra suformuluoti skirtingus mąstymo būdus apie pasaulį – apie kontrolę, pažeidžiamumą, „gamtą“, pasakojimą ir dėmesingą meilę.“¹⁹³ Bitės liudijime atskleidžiamą autorės laikyseną galima sieti su motiniškojo sąmoningumo konceptu: ji su visų tautybių, luomų ir lyčių žmonėmis tiek savo namuose, tiek medicininėje praktikoje elgiasi vienodai: sodina prie stalo, dalijasi maistu, gydo visus ligonius, kartais ir be atlygio. Motiniškąjį sąmoningumą karo metu Bitė reflektavo taip:

Daug kalbama ir rašoma apie motinai įgimtą jausmą gelbėti savo vaikus. Tą valandą, tą baisią valandą, kuri man tiesiog protą atėmė ir vertė vien jausmais vaduotis, supratau, kad ne vien motinomis, bet ir visoms moterims, o gal visiems suaugusiems žmonėms tas pats jausmas įgimtas.¹⁹⁴

Motinytės jausmas, kurio ji nesieja su biologine motinyste, moters savivokoje užima svarbią vietą, – tai viena iš didžiausių jos pareigų. Tačiau karo meto motinytės pareigos jausmas gali sustiprėti dėl griežtai apibrėžtų veiklos sričių pagal lytį: „[...] paaiškėja kai kurios mūšio

¹⁸⁹ *Ibid.*, p. 535.

¹⁹⁰ Meg Albrinck, *op. cit.*, p. 288.

¹⁹¹ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Karo meto dienoraštis*, in: *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1966, p. 560.

¹⁹² *Mothernal thinking* – motiniškas mąstymas. Saros Ruddick teigimu, pacifistinis mąstymas, realus ir simbolinis gyvybės saugojimas, antimilitaristinė retorika ir veikla sudaro svarbią motiniško mąstymo dalį.

¹⁹³ Sara Ruddick, *Maternal Thinking: towards a Politics of Peace*, The Women's press, 1989, p. 12.

¹⁹⁴ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Karo meto dienoraštis*, in: *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1966, p.174.

sąlygos: kas gali kovoti, o kas gali būti apsaugotas, kas turi mirti, o kas turi sukurti naujas gyvybes gyventojų atkūrimui.¹⁹⁵ Bitės motinystės jausmas, pasireiškiantis našlaičių globa, yra įlytintas, ypač karo diskurse, kuriame herojiška veikla yra apibrėžta lyties kategorijos. Anot Albrinck¹⁹⁶, moteris tampa heroje įgyvendindama moterišką scenarijų: motinystę, globą, vaikų priežiūrą, slaugą.

4.2.2. Moterų sveikata ir karas

Karo meto dienoraštį galima perskaityti kaip karo liudijimą iš moteriškos perspektyvos, siekiantį atskleisti karo įtaką visuomenės vidiniam pasauliui: „Savo dienoraštyje stengiuosi užvis tos mūsų pilkosios minios atvaizduoti psichiką.“¹⁹⁷ Dviguba Bitės žiūra leidžia tirti psichiką iš dviejų pusių: pačios autorės savirefleksiją ir platesnės visuomenės būklę. Rašytojos svarstymai ir liudijimai yra palanki dirva rekonstruoti lyties ir negalios sąveiką Pirmojo pasaulinio karo metu. Daug pasakojimų parašyti po susidūrimo su ligoniais, kurie į ją kreipėsi kaip į buvusią vaistininkę ir daktaro dukterį, o vėliau kaip į felčerę. Iš šios pozicijos ji Bitė aprašė to meto visuomenės sveikatos būklę, todėl iš *Karo meto dienoraščio* galima rekonstruoti Lietuvos Pirmojo pasaulinio karo medicininį diskursą: šalia tradicinių gydymo metodų (vaistai, skiepai, mityba) vis dar egzistavo liaudiški (arklio prakaitas, pelenai), siautė infekcinės ligos: dezinterija („živatas“¹⁹⁸), cholera, kurias Bitė vadino „limpančiosiomis“ ligomis.

Rašytoja apibendrina visuomenės sveikatos būklę: pirmoje vietoje atsiduria nerviniai sukrėtimai, antroje – „išbėrimai, šašai, votys“¹⁹⁹, toliau – infekcijos. Nerviniai sutrikimai ar, anot Bleizgienės, „silpni nervai“²⁰⁰ šiame tekste interpretuojami kaip skėtinis terminas, apimantis sunkiai apibrėžiamus ir artikuliuojamus psichikos reiškinius, kurie kartais atsiranda ir per negalavimus. Tokia holistinė apibrėžtis įgalina psichiką ir kūną tyrinėti kaip vieną objektą. Bitės tekstuose daug ligų tiesiogiai koreliuoja su luomu ir materialine padėtimi: „nesveikatų svarbiausia priežastis – tai muilo stoka ir menkesnis valgis [...]“²⁰¹. Skurdo ir ligų koreliacija – nuolat pasikartojanti tema Bitės tekstuose – nepalenkia nė vienos lyties, tačiau vis dėlto labiau paveikia moteris.

¹⁹⁵ Meg Albrinck, *op. cit.*, p. 272.

¹⁹⁶ *Ibid.*, p. 271–291.

¹⁹⁷ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Karo meto dienoraštis*, in: *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1966, p. 613.

¹⁹⁸ *Ibid.*, p. 577.

¹⁹⁹ *Ibid.*, p. 485.

²⁰⁰ Ramunė Bleizgienė, „Gabrielės Petkevičaitės-Bitės nervai – moters tapatumo komplikacijos“, in: *Colloquia*, 2010, 23, p. 32, internetinė nuoroda: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2010~1367171427650/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2022 03 15].

²⁰¹ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Karo meto dienoraštis*, in: *Raštai*, t.2, Vilnius: Vaga, 1966, p. 485.

Tiriant negalią karo metu svarbu išskirti lyties kategoriją, kadangi lytis tampa svarbiu faktoriumi, lemiančiu skirtingus sveikatos sutrikimus. Dienoraštyje autorė aprašė moters sveikatos būklę karo metu, išskirdama šiuos sveikatos sutrikimus, susijusius su lytimi: nervinius sutrikimus, lytines ligas ir abortus. Anot Bitės atsiminimų, šie sutrikimų skaičius itin išaugo per karą. Svarstydamą apie moterų psichinę sveikatą, rašytoja teigė: „Jautresnis moterų organizmas nepakelia tos nuolatinės baimės, to nuolatinio spaudimo, persekiojimo, erzinimo. Bijos vargšės ir už save, ir už savuosius, ir kur joms pakelti visas baimes, visus išgąsčius?“²⁰² Šiuo retoriniu klausimu Bitė kaip visuomenės veikėja kelia klausimą apie moterų sveikatą ir jos pažeidžiamumą per karą. Dienoraštyje apstu pavydžių, kaip karas paveikia moterų psichinę sveikatą, pavyzdžiui, rašytoja susidūrė su moterimi, kuri sakė: „– Kaži kokios mintys pradėjo lįsti į galvą, kai vokiečių išsigandau. Bijau kartais, kad neišžudyčiau savo vaikų.“²⁰³ Šiuo sakiniu motina išsižadėjo atsakomybės, mintys – tarytum ne jos, lenda į galvą, moters sąmonė yra skilusi į dvi dalis: vieną, kuri nori nužudyti ir taip apsaugoti savo vaikus nuo dar didesnio žiaurumo, didesnės kančios, ir antrą, kuri suvokia šio impulso siaubą ir jam priešinasi. Nors tradiciškai vaikžudystė siejama su motinos psichikos liga, šiuolaikiniai tyrėjai vis dažniau krypta į itin sunkias tokių moterų gyvenimo aplinkybes²⁰⁴. Šiuo pavyzdžiu Bitė iliustruoja karo poveikį motinoms, parodydama, kaip karas žaloja moterų psichiką. Dienoraštyje gausiai iliustruojama karo žala moterų psichinei sveikatai. Rašytoja išskleidžia gausius potrauminio streso atvejus, kurie buvo visuomenės subordinuoti. Psichinė negalia dažniausiai buvo subordinuota dėl savo „nematomumo“.

Kūrinyje iliustruojami ir karo padariniai moterų seksualinei sveikatai: išprievartavimai, nepageidaujami nėštumai, abortai ir lytiškai plintančios ligos. Šiame darbe šie aspektai įeina į negalios sampratą dėl savo trauminės prigimties psichikai ir kai kuriais atvejais – ilgalaikės žalos kūnui. Feministiniame diskurse išprievartavimas yra ir hierarchinės pozicijos įtvirtinimas, kuriame moteris tampa subjektu. Ruth'a Seifert pateikia kultūrinius išprievartavimų per karą modelius: (1) prievartavimai yra „karo taisyklių“ dalis; (2) prievarta prieš moteris yra vyriško bendravimo elementas konflikte; (3) išprievartavimai atsiranda dėl karą lydinčio vyriškumo pakilimo; (4) karo metu išprievartavimu siekiama sunaikinti priešo kultūrą; (5) išprievartavimas karo metu yra išraiška, kultūriškai įsišaknijusi panieka moterims,

²⁰² *Ibid.*, p. 485.

²⁰³ *Ibid.*, p. 476.

²⁰⁴ Michelle Oberman, „Mothers who kill: Cross-cultural patterns in and perspectives on contemporary maternal filicide“, in: *International Journal of Law and Psychiatry*, 26, 2003, p.493–494, internetinė prieiga: https://www.researchgate.net/publication/9069924_Mothers_who_kill_Cross-cultural_patterns_in_and_perspectives_on_contemporary_maternal_filicide, [žiūrėta 2022 04 10].

išgyventa krizės laikais²⁰⁵. Visi modeliai subordinauja moterį struktūriniu ir instituciniu lygmenimis. Bitė savo dienoraštyje aprašo individualias moterų patirtis ir girdėtus pasakojimus – moterų jos dienoraštyje nėra nebylūs subjektai. „Jauna mergina paprašo Bitės atlikti abortą nes „rusų „plieninikai“ nutvėrė ją vieną giria einančią. Jau trečias mėnuo po atsitikimo, ji jaučiasi nėščia esanti.“²⁰⁶ Tačiau rašytoja nukreipė merginą pas gydytoją, nes dėl savo įsitikinimų nenorėjo niekam pakenkti – „nei dideliam, nei negimusiam“²⁰⁷ ir jautėsi neturinti šioje srityje kompetencijų. Tačiau karui tęsiantis keitėsi ir Bitės požiūris į abortus: susitikdama su nukentėjusiomis moterims, regėdama jų kančias, fizines, psichines traumas, ji svarstė: „Mano laimė, kad aš nieko neišmanau... Kad ir tvirto būdo ir nusistatymo esu, vargiai atsispirčiau, matydama moterų aimanas.“²⁰⁸ Bitė nekvestionavo bažnyčios dogmų šiuo klausimu, jos veiklos orientyras – vidinis žmogiškumo kompasas, kuriuo remdamasi ji priėmė sprendimus. Moterų nuostata dėl abortų pasikeitė susidūrus su moterų kančiomis. Karo metu dienoraštyje užfiksuota pasikartojanti moterų reakcija į nepageidaujamą nėštumą – siekis nusižudyti, tolimesnio gyvenimo nematymas. Tai trauminė reakcija į išprievartavimą, turinti ilgalaikių padarinių žmogaus psichikai, todėl analizuojama kaip lyties ir negalios sąveika. Karo metu moterų patirdavo išprievartavimus kaip subordinaciją dėl savo lyties, kuri žalojo jų sveikatą. Tiriant išprievartavimus karo kontekste itin svarbi tampa tautybės socialinė kategorija, taigi išprievartavimas yra susijęs su subordinacija lyties ir tautybės pagrindu. Rezultatas gali būti negalia.

Seksualinė sveikata siejama ir su materialine padėtimi. Siaučiant badui vis daugiau moterų užmegzdavo santykius su vokiečiais dėl maisto produktų, taip itin pradėjo plisti lytinės ligos. Svarstydamas apie ligos ir dorovės ryšį, Bitė vyrą ir moterį laiko lygiaverčiais: „Dorovė lietuvių moterų tarpe, turi būti, niekuomet nebuvo taip žemai puolusi. Bet ir kultūringos vokiečių jaunuomenės lytinė dora žydėte nežydi, jei tiek spėjo užkrėsti.“²⁰⁹ Moteris konstatavo faktą: lytiškai plintančiomis ligomis serga ir moterų, ir vyrų, tačiau moterų, sergančių lytinėmis ligomis, yra diskriminuojamos – uždarnos į kalėjimus, ir Bitė nepaminėjo nei vieno pavyzdžio, kad tai būtų atsitikę vyrui. Kitame dienoraščio įrašė minima, kad nepagydomai sergančios moterų buvo žudomos vokiečių²¹⁰. Taigi iš teksto galima rekonstruoti moterų

²⁰⁵ Ruth Seifart, „The Second Front: The Logic of Sexual Violence in Wars“, in: *Women's Studies International Forum*, 1996, p. 35– 41. internetinė prieiga: https://www.academia.edu/68487909/The_second_front, [žiūrėta 2021 04 10].

²⁰⁶ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Karo metu dienoraštis*, in: *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1966, p. 578.

²⁰⁷ *Ibid.*, p. 578.

²⁰⁸ *Ibid.*, p. 651.

²⁰⁹ *Ibid.*, p. 540.

²¹⁰ *Ibid.*, p. 540.

diskriminaciją ir priespaudą lyties ir tautybės pagrindu, o diskriminacija dėl lytiškai plintančios ligos galėjo tapti ir mirties priežastimi.

Karo meto dienoraštyje vaizduojama ir moteris žeminanti infekcinių ligų ir higienos kontrolė, vykdyta vokiečių kareivių. Vokiečiai įvedė higienos reikalavimą – jei būdavo randama utėlių, žmogui būdavo paskiriama bauda ir jis ar ji nuskutamas (-a) plikai. Toks valdžios reikalavimas skaudžiau paveikė moteris. Bitė savo dienoraštyje aprašė traumuojančią moterų patirtį įvedus higienos reikalavimus:

[...] atvažiavo vokiečiai [...] ir ėmė gaudyti sodžiaus moteris, merginas. Jei kuri bėgo, lauke prisivijo. Sugavę visų akyse nuvilkdavo nuogą ir visai tyčiodamiesi šaipydamiės skuto viešai, „ant lovos nukryžiuavę“, sulig nukentėjusiųjų išsitarimu, trise keturiose laikydami ir įgimto gėdos jausmo nepaisydami.²¹¹

Tokia patirtis sukėlė traumą moterų gyvenime, o Bitė kaip medicinos darbuotoja konstatavo pasekmes: „Kiek dabar mergaičių iš gėdos ir išgąščio tebeserga.“²¹². Rašytoja paliudijo daugybę atvejų savo dienoraštyje, kai į ją kreipėsi moterys po trauminių karo išgyvenimų, kai ji konstatavo psichinės ir fizinės sveikatos sąryšį, ypač išryškėjusį istoriniame karo kontekste.

Sąveikinė Bitės dienoraščio analizė atskleidžia tai, kad: karas paveikia moterų psichinę būklę, moterų priespaudos mechanizmai karo metu pasipildo naujomis pažeminimo formomis: prievartavimai karo metu turi giliai įsišaknijusias tradicijas ir yra palaikomi instituciniu lygmeniu. Prievartavimas tampa kompleksine problema, nes tai – trauminė patirtis, veikianti psichiką, ir nepageidaujamas nėštumas gali lemti moters išstūmimą iš konservatyvios visuomenės: abortai yra draudžiami²¹³, tačiau ir vienišos motinos irgi stumiamos į visuomenės paribį.

4.3. Reprezentacinis lygmuo: lyties ir negalios sąveika Gabrielės Petkevičaitės- Bitės apsakyme „Vilkienė“

Reprezentacinė lyties ir negalios sąveikos analizė atskleidžia to meto visuomenės problemas, luominę nelygybę, sudėtingą moters padėtį, skurdą ir ligas, kurios šiame darbe tiriamos kaip negalia. Socialinė kritika susijusi su socialinės nelygybės temomis ir autorė savo apsakymuose dažnai žvelgia į pažeidžiamiausias visuomenės grupes: moteris, vaikus, vyresnio amžiaus žmones ir neįgaliuosius. Apsakymus galima laikyti autorės visuomenės kritika dėl socialinės nelygybės. Tačiau šalia kritinio aspekto iškyla įgalinimo modusai. Autorės ir

²¹¹ *Ibid.*, p. 506.

²¹² *Ibid.*, p. 507.

²¹³ Abortai Lietuvoje draudžiami iki 1935 metų. Miglė Mataitytė, Abortų problema Lietuvoje 1919–1940 metais: tarp teisės ir moralės, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2019, 17, p. 179–195.

pasakotojos pozicija apsakymuose sutampa: tai jautri socialinei nelygybei žiūra, tvirtas vertybinis stuburas ir socialinė lygybė kaip siekiamybė.

Tiriant negalios reprezentacijas Bitės grožiniuose tekstuose pastebima, kad negalia niekada neminima kaip monolitinė ar neigimų savybių metafora, kai kalbama apie fizinę ar psichinę negalią. Negalia koreliuoja su luomine, turtine padėtimi, vedybiniu statusu ir lytimi. Šios keturios socialinės kategorijos nuolat sąveikauja ir lemia veikėjos poziciją visuomenėje. Mažos apimties kūriniuose glūdi didžiulis socialinės kritikos krūvis. Šioje dalyje analizuojamas apsakymas „Vilkienė“ (1894), kadangi jame per kontrastą atskleidžiamas socialinės dinamikos spektras – sveikos ištekėjusios moters virsmas į neįgalią našlę, per kurios patirtį atskleidžiami diskriminaciniai santykiai patriarchalinėje visuomenėje ir įgalinimo modusai.

4.3.1. Apsakymas „Vilkienė“: sąveikinė analizė

Apsakyme „Vilkienė“ išužetintos XIX amžiaus socialinės realijos. Minimaliomis stiliaus priemonėmis atveriamas lyties, socialinės padėties ir negalios sąveika, tapatybės kismas ir socialinė dinamika. Apsakymas sukonstruotas kontrasto principu: pradžioje kuriamas šviesus, aprūpintas šeimos gyvenimas ir visiškai priešinga būtis po Vilkienės vyro žūties (jis nuskęsta jūroje). Netekusi vyro, pagrindinė veikėja Vilkienė sunkiai suserga. Skurdas, badas ir negalia tampa pagrindiniu apsakymo motyvu, kuriame perteikiama lyties, negalios ir vedybinio bei vienišos moters statuso sąveika. Literatūrologas Juozas Brazaitis teigia, kad Bitės kūryboje galima aptikti ir natūralizmo bruožų²¹⁴, o natūralistinės pakraipos rašytojai, remdamiesi pozityvizmo idėjomis, dažnai naudoja ligos diskursą siekdami atskleisti žemesnės socialinės klasės gyvenimo sąlygas²¹⁵. XIX amžiuje išpopuliarėjusį medicininį negalios modelį galima aptikti ir šiame apsakyme – kūrėja išsamiai aprašo Vilkienės simptomus, vaizduodama jos ryšius su bendruomene. Taigi Bitės vaizdavimo būdas yra artimesnis socialiniam negalios modeliui.

Apsakymo pradžioje rodomas laimingos, pasiturinčios šeimos paveikslas: Vilkų šeima pasistatė naują trobą, turi paršelį ir planuoja pirkti karvę, bendruomenėje šeima turi statusą – darbštūs, tvarkingi žmonės. Šeimos gerovę liudija ir vaikų portretai: „riebių, apskritų

²¹⁴ Juozas Brazaitis, „Visuomeninių interesų persvara: Gabrielė Petkevičaitė-Bitė“, internetinė prieiga:

https://lkma.lt/site/archive/kiti/j-brazaicio-rastai/Brazaicio%20Rastai%20II%20tomas/Brazaicio_Rastai_TomasII.._Bite_Visuomeniniu%20interesu%20persvara.pdf [žiūrėta 2021 11 27].

²¹⁵ Gian-Paolo Biasin, „Literary Diseases: From Pathology to Ontology“, in: *MLN*, Vol. 82, No. 1, *Italian Issue* Jan., 1967, p. 79, internetinė prieiga: <https://www.jstor.org/stable/2908162> [žiūrėta 2021 11 27].

skruostelių²¹⁶ „vaikai žibančiomis akimis“²¹⁷, „visas būrelis riebių, riestaplaukių, linksmai trypančių vaikelių“²¹⁸. Riebūs vaikų skruostai simbolizuoja sotų gyvenimą, žibančios akys – sveikatą ir gerą nuotaiką. Tačiau pačioje apsakymo pradžioje įtvirtinamas ir kultūrinis patriarchalinis šios šeimos modelis: vyras neklauso žmonos raginimo neplaukti į jūrą prieš audrą ir atsako: „Vilkas ne boba, kuriai už pakuros rodėtų sėdėti“²¹⁹, o išplaukęs žvejoti jis nuskęsta. Ši mizanscena atskleidžia to meto vyravusį patriarchalinį šeimos modelį, pagal kurį vyras užėmė aukštesnę galios poziciją. Vilkas reprezentuoja tradicinio vyriškumo sampratą – jis siekia aprūpinti savo šeimą ir būti atsakingu vyru. Veikėjo ištaroje, kad jis – „ne boba“, nubrėžiama skirtis ir trajektorija: vyras turi eiti ir aprūpinti šeimą, o moteris lieka namuose.

Vilko žūtis įstumia visą šeimą į skurdą ir visuomenės pakraštį. Jo mirtis kaip trauminė patirtis paveikia Vilkienę dvejopai: ji sunkiai suserga ir tampa neįgalia visam gyvenimui, taip pat visiškai pasikeičia jos socialinė padėtis – patriarchalinėje visuomenėje našlę ir jos vaikus užklumpa skurdas ir badas. Negalia prasideda nuo psichinio sukrėtimo – vyro žūties. Bitė vaizduoja gedulą per fizinę, psichologinę ir dvasinę plotmes. Fizinėje plotmėje aprašoma Vilkienės kūno kalba: „suposi palengva kūnu“²²⁰, „susiimdavo į rankas galvą“²²¹. Kūno kalba suponuoja veikėjos vidinę būseną – sielvartas dėl netekties, gedėjimas stokoja kalbinės išraiškos, todėl Bitė pasitelkia kūno kalbą ir kūniškas reakcijas į gedulą: Vilkienė vaizduojama dvi savaitės pragulėjusi be sąmonės po vyro laidotuvių. Gedulas glaudžiai susijęs su fizine Vilkienės sveikata:

Šaltis ją visą apėmė, lūpos lakstė, dantys barškėjo, o galvoje nebuvo nei vienos minties, tarytum tenai suiro, sugriuvo kas nors, tarytum smegenų vietoje teliko plati, gili, juoda duobė, kurioje pragaišo viskas: jos vyras ir vaikai, jos nauja troba ir ji pati.²²²

Liga prasideda kaip peršalimas, kosėjimas ir karščiavimas. Jos simptomai yra kūną apėmęs šaltis ir drebulys. Tačiau paveikiama ir psichinė Vilkienės būklė: tuštuma galvoje – „gilios juodos duobės“ metafora – atskleidžiama depresija, kuri apėmė moterį.

Vilkienės besitęsiančios ligos simptomai – karščiavimas, nuovargis ir kosulys – labiausiai primena XIX amžiaus ligos tuberkuliozės, džiovos simptomus. Džiova yra ilgalaikių pasekmių sukelianti, dažniausiai mirtina liga. Dėl plataus išplitimo XIX amžiuje džiova dažnai

²¹⁶ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, „Vilkienė“, in: *Raštai*, t. 1: *Krislai*, Vilnius: Vaga, 1966, p. 56.

²¹⁷ *Ibid.*, p. 56.

²¹⁸ *Ibid.*, p. 56.

²¹⁹ *Ibid.*, p. 54.

²²⁰ *Ibid.*, p. 67.

²²¹ *Ibid.*, p. 67.

²²² *Ibid.*, p. 86.

fiksuota ir vėlesnio laiko literatūroje, kurioje pradėta konstruoti kultūrinę ir socialinę džiовos ir tapatybės reprezentaciją. Ją analizuodamas Alex'as Tankard'as pastebi: „Romantiškos klišės ir sentimentalios neįgaliųjų tapatybės, tradiciškai siejamos su džiовininku, gali generuoti naujas neįgaliųjų tapatybes.“²²³ Moters grožio samprata to meto kultūroje dažnai siejama su tipišku džiовininkės portretu: degantys skruostai, žėrinčios akys, greitai krentantis svoris ir nuovargis²²⁴. Taigi Bitė savo apsakymu laužo tipiškas XIX amžiaus moters džiовos vaizdavimo konvencijas. Apibūdindama Vilkieneę, ji teigia, kad liga „pakeitė anų metų silpną ir ligotą, bet dar jauną moteriškę į tikriausią seneleę. Jos veidas išbraižytas tinklu nesuskaitomų raukšlių, pageltęs ir liūdnas [...]“²²⁵. Šiuo portretu rašytoja užfiksavo net tik ligos, bet ir sunkaus darbo ir skurdo pasekmes. Vilkienės liga analizuojama kaip nematoma negalia, nes jos kosulys, nuovargis turi ilgalaikių pasekmių ir tęsiasi visą gyvenimą ir trukdo visaverčiam gyvenimui. Bitė aprašo ligos tęstinumą ir Vilkienės savijautą: „[...] [kosulys], kursai kas metai buvo vis didesnis, sunkumą slegiantį krūtinę, ir visus tuos nesuskaitytus vargus, darbus ir slogas, kurie ją, dar nesulaukusią keturių dešimtų metų moteriškę, jau traukte traukė prie žemės“²²⁶. Negalia paveikia kasdienį moters gyvenimą.

Negalia, išreikšta per kūno pojūčius, apsakyme tampa ne tik asmenine patirtimi, bet ir pakeičia socialinę Vilkienės padėtį. Iš sveikos moters, žmonos ir motinos tapusi neįgalia našle, Vilkiene buvo išstumta į visuomenės paribį. Kūno negalia prasideda nuo psichinio sukrėtimo, vyro mirties. Vyro netektis reiškia ne vien žmonos, bet ir didesnės socialinės tapatybės netektį: Vilkiene prarado padėtį visuomenėje, sveikatą ir patyrė diskriminaciją dėl lyties, negalios ir pakitusio vedybinio statuso. Iš pasiturinčios žmonos ir motinos, gerbiamos bendruomenės narės Vilkiene ir jos vaikai tapo vargšais, kamuojamais bado ir nepriteklių. Moters negalia ir našlės statusas veikia neizoliuotai, kaip spinduliuotė jis palietė ir didesnę bendruomenės dalį, jos šeimą, t. y. vaikus. Po vyro mirties Vilkienei susirgus, nebeišgalint išlaikyti savo šeimos, viena dukra mirė, o kiti vaikai susirgo. Veikėjos vaikus pasakotoja apibūdino taip: „Vaikas žiūri dabar į ją iš tokių gilių, pamėlynavusių duobių liūdnei bei rūščiai, visiškai kaip jos vyras tuomet, kada jis grabe gulėjo.“²²⁷ Šis vaizdas kontrastuoja su ankstesne šeimos gerovės reprezentacija, atskleidžiama nauja realybė po vyro žūties – vaikų akys primena smerkiančias vyro akis kape, vaikai vaizduojami apleisti, murzini ir alkani. Šis vaizdas sukrečia Vilkieneę ir

²²³ Alex Tankard, „Tuberculosis and Identity in Nineteenth Century Literature: Invalid Lives“, Palgrave MacMillan, 2018, p. 6.

²²⁴ *Ibid.*, p. 6.

²²⁵ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, „Vilkiene“, in: *Raštai*, t. 1: *Krislai*, Vilnius: Vaga, 1966, p. 107.

²²⁶ *Ibid.*, p. 107.

²²⁷ *Ibid.*, p. 72.

pažadina kaltės ir pareigos jausmus, kurie tampa akstintu jos galiai veikti. Valia veikti tampa vidiniu raidos motyvu ir atsaku į nesvetinę socialinę aplinką.

Bitė apsakyme parodo skurdo ir nusikalstamos veiklos ryšį. Apsakyme vaizduojamas šeimos skurdas ir badas. Vilkienė ateina į bažnyčią ieškodama pagalbos ir nesulaukia jos iš šios institucijos, tačiau susiduria su diskriminacija: kunigas neskiria jai daug laiko, nes nuskuba kalbėtis su turtinga aukštesnio statuso moterimi. Šioje scenoje fiksuojama diskriminacija luominės padėties pagrindu, vykstanti instituciniu lygiu. Bažnyčios scenoje atskleidžiamas ir Vilkienės kylantis luominis sąmoningumas – ji reflektuoja save kaip pajuodusią alkaną, vargetą šalia besimeldžiančios dailiai apsirengusios ponios. Prabudęs veikėjos luominis sąmoningumas nesutampa su bažnyčios deklaruojamomis lygybės idėjos, todėl net pati Vilkienė jaučiasi nesmagiai dėl bažnyčios dogmų kvestionavimo. Tačiau išvydusi odinį pinigų maišelį, kyšantį iš besimeldžiančios ponios kišenės, Vilkienė susigundo: „[...] pirštai artinosi dabar pamaži, iš pasalų, nė kiek nedrebėdami, matyt, tvirto noro kreipiami prie [ponios] kišenės“²²⁸. Tačiau paskutinę minutę veikėja atitraukia ranką suvokusi savo poelgio amoralumą, nusprendžia eiti ubagauti su vaikais. Šioje scenoje Bitė atskleidžia socialinį sąmoningumą – „[...] bjaurias sėklas sėja žmogaus širdyje vargas, badas ir liga“²²⁹. Nors skurdas ir nusikalstamumas dažnai koreliuoja, tačiau labiausiai nusikalstamą veiklą skatina ne skurdas, o nelygybė. Bitė šioje mizanscenoje atskleidžia bundantį Vilkienės sąmoningumą dėl hierarchinės struktūros. Negalios ir skurdo paradigmos apsakyme susijusios: negalia atsiranda netekus vyro, ji tampa skurdo priežastimi, o skurdas – vaikų ligos priežastimi.

Emancipacijos procese Vilkienė ignoruoja savo ligą taip, kaip Bitės negalią ignoravo jos aplinkiniai vaikystėje ir vėliau ji pati. Veikėja, suprasdama, kaip pasikeitė jos socialinė padėtis, paklūsta priespaudai ir suvokia esanti priversta nepaisyti sveikatos problemų: „Per žiemą nėjau prie sunkesnio darbo norėdama pasigydyti, bet dabar matau, kad vargdieniai negali rūpintis savo sveikata... Trauk jungą, iki dar gali, ir tiek.“²³⁰ Žemesnė socialinė padėtis lemia tai, kad Vilkienė yra priversta sunkiai dirbti nepaisant negalios. Kadangi visuomenė nemato jos negalios, veikėja suvokia, kad, norėdama išlikti, ir pati privalo prisitaikyti prie eibilistinės visuomenės standartų ir veikti kaip sveika moteris.

Pasikeitusios socialinės sąlygos yra diskriminuojančios ir jas galima interpretuoti per lyties ir negalios sąveiką: socialinė moters padėtis patriarchalinėje visuomenėje visiškai

²²⁸ *Ibid.*, p. 90.

²²⁹ *Ibid.*, p. 90.

²³⁰ *Ibid.*, p. 105.

priklauso nuo vyro buvimo ir jo padėties. Vieniša moteris, našlė tampa marginali ir pažeidžiama. Perėjimas iš patriarchalinio šeimos modelio į vienišos daugiavaikės motinos našlės vaidmenį apsakyme atskleidžia diskriminacinę socialinę sąrangą, kurioje lytis ir negalia tampa diskriminacijos pagrindu ir išstūmimu iš socialinės klasės ir bendruomenės.

Igalinimo diskursas ir solidarumas yra svarbūs sąveikos teorijos aspektai. Lykke teigimu, įgalinimo fenomenas veikia kaip tam tikra konfigūracija, neizoliuota nuo socialinių ryšių dinamikos. Subjektas veikia socialinėje realybėje, bet turi veikimo galią keisti savo padėtį. Šis pokytis vyksta, nuolatiniam grįžtamajame ryšyje tarp esamos socialinės padėties ir alternatyvios įsivaizduojamos realybės²³¹. Bitės apsakyme šalia diskriminacijos kuriamas ir įgalinimo naratyvas. Subordinaciją ir diskriminaciją patyrusi moteris aptinka išlikimo ir pasipriešinimo strategijas: meilę ir pareigą vaikams bei kitų pažeidžiamų moterų solidarumą.

Pakilusi iš ligos Vilkienė nors ir jaučia nusilpusį kūną, nuolatinį kosulį, bet atsimena savo motinos pareigą. Dėl motiniškų intencijų ji eina dirbti – verpti linų ir vilnų, renka malkas, rūpinasi tuo, kaip pramaitinti šeimą. Motinystės studijose teigiama²³², kad motinystė irgi yra patriarchalinės ideologijos sukonstruotas vaidmuo, kuriame motinystė yra idealizuojama, privaloma ir natūrali moters prigimčiai. Patriarchalinė ideologija tikisi, kad visos moterys nori būti ir gali būti motinomis²³³. Vyraujantis patriarchalinis diskursas diskriminuoja kitokius moters pasirinkimus. Bitei, anot Bleizgienės, pareigos iškėlimas virš viso gyvenimo yra nuolatinė jos kūrybos dominantė²³⁴. Pareigos dominantė veikia ir šiame apsakyme – Vilkienė prisimena savo vestuvių priesaiką:

[...] gulėdama ant patalo, sunkios ligos ir dar sunkesnių skausmų ir širdies nuliūdimo prislėgta, viena koja beveik grabe, ji atkartoja panašų prisiekimą, pridengusi drebančiomis dėl spėkų stoko rankomis ašarų apipiltą, ligos nukankintą veidą. Prisieki ji dabar prieš Dievą visur esantį, prieš dvasią palaidoto žemėje numylėto vyro, prieš savo sąžinę, kad iki ji kvėpuos, iki neapleis jos dvasi, toli nepaleis ji savo vaikų, rūpintis kūno ir dvasios gerove tų angelėlių, pavestų dabar vienos priežiūrai ir globai.²³⁵

Motinystė šioje citatoje atsiskleidžia kaip nekvestionuojama institucija. Ideologijos apraiškos yra tiek išsiskleidusios, kad Vilkienė net nekvestionuoja to, ar vaikų priežiūra lemta vidinės motyvacijos, ar bijant visuomenės atsako sulaužius priesaiką. Vilkienė kosėdama, sirgdama,

²³¹ Nina Lyke, *op. cit.*, p. 38.

²³² Adrienne Rich, *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*, W. W. Norton & Company, 1995.

²³³ Andrea O'Reilly, „We Need to Talk about Patriarchal Motherhood“, in: *Journal of the Motherhood Initiative*, Vol. 7, No. 1, 2016, p. 64. <https://jarm.journals.yorku.ca/index.php/jarm/article/view/40323/36502>, [žiūrėta 2021 01 23].

²³⁴ Ramunė Bleizgienė, „Petkevičaitė Bitė“, internetinė prieiga: <http://www.xn--altiniai-4wb.info/index/details/1071>, [žiūrėta 2021 09 25].

²³⁵ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, „Vilkienė“, in: *Raštai*, t. 1: *Krislai*, Vilnius: Vaga, 1966, p. 72.

negalvodama rūpinasi savo vaikais: dirba nuo ryto iki vakaro, eina į mišką malkų. Apsakyme kartojasi motinos meilės kaip didžiausios pareigos motyvas ir atskleidžiamas visas motinystės spektras: motinystės pareigos, ideologija, autentiškas motinos ir vaikų santykis, kuris Vilkienei teikė daug džiaugsmo. Apsakymo pabaigoje ji vaizduojama besišypsanti taip, „kad galima buvo tikėti, kad žiūrime į laimingiausią visoje pasaulėje moteriškę“²³⁶. Motinystės pareigos jausmas Vilkienei tapo jos galios šaltiniu, tačiau tekste pasakotoja, kurią galima tapatinti su pačia Bite, laikosi kitokios pozicijos. Ji iškelia gryną pareigos jausmą, o į Vilkienės pasirinktą motinystės pareigą žvelgia atlidžiai: „Bet ar galima kaltinti kurmį, už tai, kad jis kurmis, o ne erelis?“²³⁷ Pareiga šiame apsakyme veikia kaip įgalinimo modusas, tačiau pareigos veikimo laukas dažnai yra diskursyviai suformuotas.

Bleizgienė teigia:

Kūrinio logika nėra visiškai deterministinė – rodoma, kad asmuo net ir ribinėse situacijose gali rinktis. Pirmuoju kūrinio Bite užbrėžė ir savo gyvenimo trajektoriją – nesukūrusiai šeimos, jai teko rūpintis brolio Vladislavo našlaičiais vaikais, savo noru ėmėsi globoti našlaitį Antaną Kasperavičių, itin gabų vaiką Bernardą Bučą.²³⁸

Kaip Vilkienės gyvenimo trajektorija tampa aukojimasis ir darbas dėl savo vaikų, taip ir pačios Bitės pasirinkimą – gyvenimą dėl kitų ir pareigos jausmą galima sieti su pronatalinio diskurso vyravimu, kuriame visokeriopai remiama motinystė / tėvystė, o asmenys, ypač moterys, nesusilaukusios vaikų, vertinamos menčiau ir neretai yra stigmatizuojamos²³⁹. Pagal sąveikos teoriją jos abi patiria diskriminaciją: Bite dėl to, kad, būdama neįgali moteris, negali išsiveržti iš namų erdvės, Vilkiene dėl to, kad irgi neturi pasirinkimo, nes yra priversta sunkiai dirbti.

Istoriniame kontekste ir literatūros lauke bevaikystės tema nėra nagrinėta. Daugirdaitė pastebi, kad lietuvių literatūroje moters kaip motinos pareiga yra savaime suprantama ir tik XX amžiuje pradeda rašyti apie motinystės dramatiškumą²⁴⁰. Tokiame pronataliniame diskurse net neturėdama vaikų moteris dažnai įtraukiama į vaikų priežiūros veiklą todėl, kad moters savirealizacija suvokiama tik sąsajoje su vaikais²⁴¹. Bitės atveju yra sudėtingiau: ji siekia

²³⁶ *Ibid.*, p. 113.

²³⁷ *Ibid.*, p. 108.

²³⁸ Ramunė Bleizgienė, „Petkevičaitė Bite“, internetinė prieiga: <http://www.xn--altiniai-4wb.info/index/details/1071>, [žiūrėta 2021 09 25].

²³⁹ Lorna Gibb, „Reflections on my book *Childless Voices*“, in: *Women's History Review*, 28, 2019, p. 1–3, internetinė prieiga: <https://doi.org/10.1080/09612025.2019.1602960>, [žiūrėta 2021 11 25].

²⁴⁰ Soveiga Daugirdaitė, „Dramatiškoji motinystė“, internetinė prieiga: http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LI00/Solveiga_Daugirdait%C4%97._Dramati%C5%A1koji_motinyst%C4%97.LI2101_B.pdf, [žiūrėta 2021 11 11].

²⁴¹ Lina Šumskaitė, Margarita Gedvilaitė-Kordušienė, „Childless Women's Relationships with Children of Others: Narratives from Two Generations in Lithuania“, in: *Close Relations. Crossroads of Knowledge*, sudarė:

politinio dalyvavimo viešojoje erdvėje ir išgyvena motinystę per savo patirtį su globotiniais – iš pradžių verčiama tėvo prisiimti vaikų globą, vėliau net nekvestionuodama savo pasirinkimo ir vedina pareigos jausmo. Apsakymo veikėjos Vilkienės pareigos jausmas gali būti siejamas su lyties konstruktui ir jo apibrėžtu svarbiausiu moters socialiniu vaidmeniu – rūpintis vaikas. XIX amžiuje motinystė – tai ne tik įgyvendinta reprodukcinė funkcija, bet ir simbolinis kapitalas. Šeimos gyvenimas ir motinystė buvo vaizduojamos kaip visiškai moters emocinis pasitenkinimas ir daugelis aukštesnės klasės moterų motinystę ir šeimyninį gyvenimą suvokė kaip pašaukimą²⁴². Pareigos jausmas apysakoje „Vilkienė“ tampa įgalinimo priemone, per kurią Vilkienė išgyvena savo trauminę patirtį ir nepalūžta: po ligos pamačiusi savo apleistus vaikus, moteris atsimeina savo motinos pareigą ir jais rūpinasi.

Epizodiškai Vilkienė apysakoje įgalinama ir per bendruomenę. Jai sunkiai sergančiai kaimynai vis atnešdavo maisto ir padėdavo skurstančiai šeimai: kaimynės atnešdavo pieno, duonos, varškės²⁴³. Tačiau šio maisto neužteko didelei šeimynai. Senis Vaištaras sumokėjo už laidotuves ir gydytojo paslaugas. Tačiau greitai viskas pasikeitė, kai Vilkienė atsikėlė iš lovos. Negalia neišnyko, veikėją tebekankino sunkus kosulys ir krūtinės sopoliai²⁴⁴, tačiau ši negalia buvo nematoma visuomenei ir bendruomenės parama baigėsi. Nematoma negalia yra diskriminuojama dar labiau – bendruomenė nustojo rūpintis našle ir jos šeima. Tokia negalia, nors fiziškai nematoma, veikia žmogaus kasdienį gyvenimą, socialinę padėtį ir socialinius ryšius. Taigi, bendruomenės santykis su matoma ir nematoma negalia skiriasi.

Moteris įgalinama ir per solidarumą, t. y. ryšį su kita pažeidžiama moterimi Senąja Petrone – ubage, klajojančia ir mokačia gydyti moterimi, žiniuone, nenusakomo amžiaus, neturinčia dantų. Slaugymas kultūriškai visada buvo moterų prievolė, pareiga. Medicinos diskurse vyrai užėmė vyraujančią poziciją, kurioje jie diagnozavo, o moterys slaugė ir rūpinosi. Bitės apysakoje Petronėlė slaugo Vilkienę kiekvieną dieną, o daktaras ir kunigas pasirodo tik kaip epizodiniai veikėjai.

Taigi Bleizgienė ir Birgerytė, tirdamos negalią kaip tapatybės dalį, nesieja negalios su socialine aplinka, kurioje neįgali moteris, patirdama diskriminaciją, ieško būdų save įgalinti. Bitės apsakyme „Vilkienė“ atskleidžiami diskriminaciniai santykiai, kintanti moterų padėtis

Wahlström Henriksson H., Goedecke K., Singapore: Springer, 2021, p. 183, internetinė prieiga: <https://epublications.vu.lt/object/elaba:103624519/>, [žiūrėta 2021 11 10].

²⁴² Lynn Abrams, „Ideals of Womanhood in Victorian Britain“, internetinė prieiga: https://www.bbc.co.uk/history/trail/victorian_britain/women_home/ideals_womanhood_06.shtml [žiūrėta 2021 11 11].

²⁴³ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, „Vilkienė“, in: *Raštai*, t. 1: *Krislai*, Vilnius: Vaga, 1966, p. 73.

²⁴⁴ *Ibid.*, p. 76.

visuomenėje dėl pasikeitusių socialinių kategorijų. Negalia apsakyme nėra metafora, tai – socialinė kategorija, kuri lemia veikėjos likimą. Našlės vaidmens pasirinkimu rašytoja atskleidžia kontrastą tarp ištekėjusios moters ir vyro netekusios moters padėties ir gyvenimo sąlygų. Neįgalios našlės Vilkienės personažas atskleidžia, veikia kaip sąveikinė tapatybė, kurią galima sieti ir su asmeniniu Bitės gyvenimu – vienišos moters su negalia gyvenimu patriarchalinėje visuomenėje.

Apsakyme išryškėja pagrindinės veikėjos sąmoningumo etapai. Pradžioje patriarchalinių santykių paveikta moteris tiki pagalbą iš išorės, iš institucijų, iš bendruomenės – eina į bažnyčią, bando ubagauti, tačiau nesulaukusi nei institucinės, nei bendruomenės pagalbos, supranta, kad sau padėti gali tik ji pati. Vilkiene, kaip ir visuomenė, ignoruodama negalią, pradeda dirbti dėl vaikų. Tokia sąmoningumo slinktis atskleidžia tai, kaip ištrinama negalia tampa diskriminuojama.

Bitės apsakymas išsiskiria iš Tankard'o tiriamų džiovos reprezentacijų literatūroje, kuriose vyrauja pasyvios aukos, laukiančios mirties, įvaizdis. Tankard'as kritikuoja stereotipų, susijusių su negalia, naudojimą literatūroje:

Išgalvoti veikėjai nėra tikri žmonės; literatūriniai stereotipai nėra tikros neįgaliųjų tapatybės. Atsižvelgiant į tai, kad tuberkuliozė paveikė didelę gyventojų dalį, absurdiškas literatūrinės klišės tikrai galėtų atremti susitikimai iš tikro gyvenimo su paprastais žmonėmis, kasdien gyvenančiais su lėtinėmis ligomis.²⁴⁵

Bitė savo apsakyme atskleidžia sudėtingą socialinę dinamiką, susijusią su negalia, ir jos centre aktyvią moterį Vilkiene. Tiriant apsakymą iš David'o T. Mitchell'io ir Sharon'os L. Snyder²⁴⁶ perspektyvos, teigtina, kad negalios motyvas šiame apsakyme panaudotas siekiant sukelti inspiraciją: neįgali moteris įveikia gyvenimo sunkumus. Tačiau sąveikos analizė atskleidžia daug sudėtingesnius socialinių santykių ryšius ir priespaudos formas. Vilkiene kaip veikėja gali tapti inspiracija, tačiau Bitė kaip rašytoja atskleidžia gilesnius visuomenės ir individo ryšio klodus: priespaudą, gyvenimą bendruomenėje, institucijų ir vyraujančių diskursų įtaką.

Bitė apsakyme „Vilkiene“ suformavo pasipriešinimo diskriminacijai ir įgalinimo naratyvą. Suvokdama daug diskriminavimo sankirtų, ji kūrė išlikimo strategijas sau ir kitiems. Tačiau ir pačią autorę riboja ne tik jos socialinis lyties konstruktas, bet ir negalios konstruktas.

²⁴⁵ Alex Tankard, *op. cit.*, p. 64.

²⁴⁶ David T. Mitchell ir Sharon L. Snyder, *Narrative Prosthesis: Disability and the Dependencies of Discourse*, The University of Michigan Press, 2000, p. 119–139.

Išvados

1. Gabrielės Petkevičaitės-Bitės tekstuose vyrauja lyties, luomo, tautybės ir negalios socialinės kategorijos. Moterų ir negalios sąveikos tyrimas atskleidė diskriminuojamą neįgalių moterų padėtį XIX–XX amžių sandūroje įvairaus pobūdžio Bitės tekstuose: *Karo meto dienoraštyje*, *Laiškuose*, publikacijų rinkinyje *Pasikalbėjimai* ir apsakyme „Vilkienė“.
2. Rašytojos biografijos perrašymas pasitelkus teorinę sąveikos prieigą ir analizuojant lyties ir negalios sąveikas atskleidė, kad Bitės patiriama diskriminacija dėl lyties galėjo iš dalies lemti jos negalią, o dėl negalios ji patyrė atskirtį. Sąveikos analizė įrodo lyties ir negalios sąryšingumą XIX–XX amžių sandūros kontekste, kuriame priespauda kylo dėl žemesnės moterų padėties visuomenėje ir riboto jų veikimo lauko.
3. Sąveikos analizę pritaikius Bitės biografijos perrašymui atskleidžiamas socialinio, kultūrinio ir politinio konteksto kompleksiskumas, kurio sąveika lemia, kad autorės galios pozicija yra nevienareikšmė. Ji vienu metu yra ir galios, ir subordinacijos pozicijoje: rašytoja užima aukštesnę galios poziciją kaip bajoraitė, išsilavinusi moteris, tačiau patiria diskriminaciją dėl savo lyties ir negalios siekdama aukštojo mokslo ir politinės karjeros.
4. Bitės įgalinimo ir atsparumo modusai veikia politiniame lygmenyje: ji kovojo už lygias moterų ir vyrų teises, taip pat instituciniu ir organizaciniu lygmenimis siekė įgalinti žemesnėms socialinėms kategorijoms priklausančius žmones.
5. Pirmajame analitinės dalies skyriuje analizuojama lyties ir negalios sąveiką, kuri yra konstruojama rašytojos egodokumentuose ir publicistikoje. Parodoma, kaip negalia ir lytis veikia ją pačią, kokią socialinę dinamiką kuria jos lytis ir negalia, kaip ji reflektuoja savo patirtį. Nuolatinis jos nerimas gali būti siejamas su negalios maskavimu ir atskirtimi nuo akademinės ir intelektualų bendruomenės. Kaip atsaką į nerimo būsenas Bitė taiko įsigalinimo strategijas: skaitymą, rašymą, mezgimą, buvimą gamtoje ir darbą.
6. Viešojo ir privataus Bitės diskurso tyrimas atskleidžia, kad socialinė lyties kategorija yra vyraujanti publicistikoje, o socialinė negalios kategorija atskleidžiama tik privačiuose laiškuose. Negalios artikuliaciją privačiame diskurse galima sieti su vyraujančiomis kultūrinėmis normomis, pagal kurias negalia yra privati tema. XIX–

XX a. sandūroje su feminizmo banga viešasis diskursas paskatino kelti moterų, tačiau ne negalios klausimus. Bitės atskleistos pozicijos siejamos su vyraujančiu diskursu: pirmosios feminizmo bangos metu atsiranda galimybė kalbėti viešai apie moterų spaudą ir lygias teises. Tačiau negalios samprata egzistuoja tik kaip medicininis modelis, kaip biologinė duotis, todėl negalios patirtys buvo neartikuluotos viešai ir tik glaustai atskleistos privačiuose laiškuose.

7. Atlikta institucinė lyties ir negalios sąveikos analizė Pirmojo pasaulinio karo metu. Atskleista, kad karas stipriai paveikia moterų sveikatą: dėl seksualinio smurto ir jo grėsmės moterys patiria psichinės sveikatos sutrikimų, kenčia nuo lytiškai plintančių ligų, nepageidaujamų nėštumų. Karas pateikia griežtai įlytintas veikimo ir kančios praktikas – moterys kenčia nuo prievartos ir smurto. Bitės antropologinis Pirmojo pasaulinio karo aprašymas atskleidžia naują kultūroje cirkuliuojančio maskulinistinio karo įvaizdžio perspektyvą.
8. Atlikta reprezentacinio lygmens sąveikos analizė atskleidžia, kad Bitės apsakymuose lyties ir negalios kategorijos yra svarbios, tačiau jos veikia kartu su kitomis socialinėmis kategorijomis: tautine, vedybinio statuso ir luomine. Bitės konstruojama socialinė dinamika atskleidžia vyraujančius XIX–XX amžiaus spaudos mechanizmus tiek individualiu, tiek instituciniu lygmenimis.
9. Įgalinimo modusą Bitė naudoja ir sau, ir moterų įgalinimui fikciniuose kūrinuose, kurdama atsparumo naratyvus, kurie padeda išgyventi socialinę nelygybę ir spaudą. Pareigos jausmas yra pagrindinis kūrėjos įgalinimo modusas. Pačios autorės ir jos kūrinuose konstruojama moterų veikla yra įlytinta – tai vaikų globa ir motinystė.

Teorinė literatūra

1. Abrams, Lynn, „Ideals of Womanhood in Victorian Britain“, internetinė nuoroda: https://www.bbc.co.uk/history/trail/victorian_britain/women_home/ideals_womanhood_06.shtml [žiūrėta 2021 11 11].
2. Adams, Ellen, *Disability Studies and the Classical Body: The Forgotten Other*, London: Routledge, 2021, Kindle laikmena.
3. Albrinck, Meg, „Borderline Women: Gender Confusion in Vera Brittain's and Evadne Price's War Narratives“, in: *Narrative*, Vol. 6, 1998, internetinė nuoroda: <https://www.jstor.org/stable/20107157?seq=1> [žiūrėta 2022 03 28], p. 271–291.
4. Aleksandravičius, Egidijus, Kulakauskas, Antanas, *Lietuva carų valdžioje XIX amžiuje*, Vilnius: Baltos lankos, 1996.
5. Allen, Barry, „Foucault's Nominalism“, in: *Foucault and the Government of Disability*, sudarė: Shelley Tremain, University of Michigan Press, 2005, p. 93–105.
6. Anthias, Floya, „Rethinking Social Divisions: Some Notes towards a Theoretical Framework“, in: *Sociological Review*, 1998, internetinė nuoroda: https://www.academia.edu/24484526/Rethinking_social_divisions_some_notes_towards_a_theoretical_framework [žiūrėta 2021 11 06].
7. Appignanesi, Lisa, *Mad, Bad and Sad: A History of Women and The Mind Doctors from 1800 to The Present*, New York, London: W. W. Norton & Company, 2008.
8. Bairašauskaitė, Tamara, „Inteligentijos gimimas“, in: *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, 8 t., 1 d., sudarė: Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė ir Rimas Miknys, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 375–391.
9. Bairašauskaitė, Tamara, „Moteris šeimoje ir visuomenėje“, in: *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*. 8 t., 1 d., sudarė: Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė ir Rimas Miknys, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 457 – 468.
10. Beauvoir, Simone, *The Second Sex*, London: Lowe and Brydone Ltd., 1956.
11. Biasin, Paolo-Gian, „Literary Diseases: From Pathology to Ontology“, in: *MLN*, Vol. 82, No. 1, Italian Issue Jan., 1967, internetinė nuoroda: <https://www.jstor.org/stable/2908162> [žiūrėta 2021/11/27].
12. Birgerytė, Aistė, „Gabrielės Petkevičaitė-Bitės moteriškųjų reikšmių pasaulyje“, in: *Literatūra*, 37 (1), 1999, p. 5–15.

13. Birgerytė, Aistė, „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: neįgalus kūno asmens savivokos formavimosi įtampa“, in: *Literatūra*, 48 (6), 2015, internetinė nuoroda: <https://www.journals.vu.lt/literatura/article/view/8015> [žiūrėta 2021 05 06], p. 42–58.
14. Blackmore, Theo, Hodgkins Lee Stephen, „Discourses of Disabled Peoples’ Organisations: Foucault, Bourdieu and Future Perspectives“, in: *Disability and Social Theory New Developments and Directions*, sudarė: Dan Goodley, Bill Hughes ir Lennard Davis, New York: Palgrave Macmillan, 2012, p. 70–87.
15. Bleizgienė, Ramunė, „Gabrielės Petkevičaitės-Bitės nervai – moters tapatumo komplikacijos“, in: *Colloquia*, 23, 2010, internetinė nuoroda: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2010~1367171427650/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2021 05 15], p. 32–52.
16. Bleizgienė, Ramunė, *Privati tyla, vieši balsai. Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.
17. Bleizgienė, Ramunė, „Petkevičaitė Bitė“, internetinė nuoroda: <http://www.xn--altiniai-4wb.info/index/details/1071> [žiūrėta 2021 09 25].
18. Braidotti Rosi, *Metamorphoses: Towards a Materialist Theory of Becoming*, Cambridge: Polity, 2002.
19. Brazaitis, Juozas, „Visuomeninių interesų persvara: Gabrielė Petkevičaitė-Bitė“, internetinė nuoroda: https://lkma.lt/site/archive/kiti/j-brazaiciorastai/Brazaicio%20Rastai%20II%20tomas/Brazaicio_Rastai_TomasII.._Bi_te_Visuomeniniu%20interesu%20persvara.pdf [žiūrėta 2021 11 27].
20. Buitelaar, Marjo, „I Am the Ultimate Challenge: Accounts of Intersectionality in the Life-Story of a Well-Known Daughter of Moroccan Migrant Workers in the Netherlands“, in: *European Journal of Women’s Studies*, 13 (3), 2006, internetinė nuoroda: <https://doi.org/10.1177/1350506806065756> [žiūrėta 2022 03 01].
21. Cornawall, Andrea, Edwards Jenny, *Feminisms, Empowerment and Development Changing Women’s Lives*, London, New York: Zed Books, 2014.
22. Crenshaw, Kimberlé, „Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color“, in: *Stanford Law Review*, Vol. 43, No. 6, Jul, 1991, internetinė nuoroda: <https://www.jstor.org/stable/1229039> [žiūrėta 2021 09 29], p. 1241–1299.

23. Crenshaw, Kimberlé, „Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics“, in: *University of Chicago Legal Forum*, Vol. Iss. 1, Article 8. 1989, internetinė nuoroda: <http://chicagounbound.uchicago.edu/uclf/vol1989/iss1/8>, [žiūrėta 2021 10 11].
24. Daugirdaitė, Solveiga, *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
25. Daugirdaitė, Solveiga, „Dramatiškoji motinystė“, internetinė nuoroda: http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LI00/Solveiga_Daugirdait%C4%97.Dramati%C5%A1koji_motinyst%C4%97.LI2101B.pdf [žiūrėta 2021 11 11].
26. Daujotytė, Viktorija, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2001.
27. Daujotytė, Viktorija, „Bitės dienoraštis – sau, žmonėms, istorijai“, 2009, internetinė nuoroda: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/531-2009-nr-05-06-geguze-birzelis/5051-viktorija-daujotyte-bites-dienorastis-sau-zmonems-istorijai> [žiūrėta 2022 03 22].
28. Davis, J. Leonard, „Foreward“, in: *Disability Studies and the Classical Body: The Forgotten Other*, sudarė: Ellen Adams, London: Routledge, 2021, Kindle laikmena.
29. Edwards, B. Erica, Esposito, Jennifer, *Intersectional Analysis as a Method to Analyze Popular Culture: Clarity in the Matrix*, London, New York: Routledge, 2020.
30. Ellis, Kate, *Disability and Popular Culture: Focusing Passion, Creating Community and Expressing Defiance*, Farnham: Ashgate, 2015.
31. Foucault, Michel, *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*, sudarė: Colin Gordon, New York: Pantheon Books, 1997.
32. Foucault, Michel, *Seksualumo istorija*, Vilnius: Vaga, 1999.
33. Foucault, Michel, „The Order of Discourse“, in: *Untying the Text: A Post-structuralist Reader*, sudarė Robert Young, Boston, London, Henley: Routledge and Kegan Paul, 1981, p. 51–78.
34. Garland-Thomson, Rosmarie, *Extraordinary bodies: Figuring physical disability in American culture and literature*, New York: Columbia University Press, 1997.
35. Garland-Thomson, Rosemarie, *Re-shaping, Re-thinking, Re-defining: Feminist Disability Studies*, Center for Women Policy Studies, 2001, internetinė nuoroda: <https://www.ces.uc.pt/projectos/intimidade/media/Re-shaping%20re-thinking%20re-defining.pdf> [žiūrėta 2021 10 02].

36. Garland-Thomson, Rosemarie, „Staring Back: Self-Representations of Disabled Performance Artists“ in: *American Quarterly*, January , 2000, internetinė nuoroda: https://www.researchgate.net/profile/RosemarieGarlandThomson/publication/236714681_Staring_Back_SelfRepresentations_of_Disabled_Performance_Artists/links/57b4545208aede8a665a4959/Staring-Back-SelfRepresentations-of-Disabled-Performance-Artists.pdf [žiūrėta 2022 04 28].
37. Garland-Thomson, Rosmarie, „Disability and Representation“, in: *PMLA* , Mar., 2005, Vol. 120, No. 2, 2005, internetinė nuoroda: <https://www.jstor.org/stable/25486178>, [žiūrėta 2022 02 02], p. 522–527.
38. Garland-Thomson Rosemarie, „Feminist Disability Studies“, in: *Signs Journal of Women in Culture and Society*, 30 (2), 2005, internetinė nuoroda: <https://www.jstor.org/stable/10.1086/423352> [žiūrėta 2022 01 10], p. 1557–1587.
39. Geertz, Clifford, „Learning with Bruner“, in: *New York Review of Books*, April 10, 1997, internetinė nuoroda: <https://www.nybooks.com/articles/1997/04/10/learning-with-bruner/>, [žiūrėta 2022 04 05].
40. Gibb, Lorna, „Reflections on my book *Childless Voices*“, in: *Women's History Review*, 28, 2019, internetinė nuoroda: <https://doi.org/10.1080/09612025.2019.1602960> [žiūrėta 2021 11 25].
41. Gilbert, M. Sandra, Gubar, M. Susan, *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*, New York, London: Veritas edition, 2020, Kindle laikmena.
42. Goffman, Erwin Stigma, *Note on the Managemant of Spoiled Identity*, New York, London, Toronto: Simon and Scuster Inc., 1963, Kindle laikmena.
43. Gumbytė, Augustė, „Sąveikinis požiūris: lytis, rasė, klasė ir kaip viskas susiję“, 2015, internetinė nuoroda: <https://manoteises.lt/straipsnis/saveikinis-poziuiris-lytis-rase-klase-ir-kaip-viskas-susije/>, [žiūrėta 2022 01 28].
44. Hankivsky, Olena, Cormier Renée, *Intersectionality: Moving Women's Health Research & Policy Forward*, *Women's Health Research Network*, 2009, internetinė nuoroda: https://www.researchgate.net/publication/238733273_Intersectionality_Moving_Women's_Health_Research_Policy_Forward [žiūrėta 2021 11 10].
45. Hankivsky, Olena, *Intersectionality 101*, Canada: Institute for Intersectionality Research and Policy, 2014, internetinė nuoroda: https://www.researchgate.net/publication/279293665_Intersectionality_101 [žiūrėta 2021 11 10].

46. Hermans, J. M. Hubert, Giese, Thorsten, *Handbook of Dialogical Self Theory*, Cambridge University Press, 2012.
47. Higonnet, R. Margaret, „Cassandra’s Question: Do Women Write War Novels?“, in: *Borderwork.: Feminist Engagements with Comparative Literature*, sudarė: Margaret R. Higonnet, Cornell University Press, 1994, internetinė nuoroda: <https://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctt207g6sk.11>, [žiūrėta 2022 03 30], p. 144–161
48. Hughes, B. Bill, „Disability and the Body“, in: *Disability Studies Today*, sudarė: Colin Barnes, Mike Oliver, Len Barton, Cambridge: Polity Press, 2002, p. 58–76.
49. Jasaitis, Juozas, *Gabrielė Petkevičaitė Bitė*, Vilnius: Vaga, 1972.
50. Jonutytė, Jurga, Šmitienė, Giedrė, *Gyvates kojos. Negalios samprata gyvenimo pasakojimuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021.
51. Jurėnienė, Virginija, „Gabrielės Petkevičaitės iškeltos ir realizuotos idėjos“, in: *Bitės laikas: privataus ir viešo gyvenimo modeliai*, sudarė: Ramunė Bleizgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 35–50.
52. Jurgaitienė, Alė, Jurėnienė, Virginija, „Pirmasis lietuvių moterų suvažiavimas“, in: *XXI amžius*, 79, internetinė nuoroda: <http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2007/10/03/retro.html>, [žiūrėta 2021 12 05].
53. Kraniauskienė, Sigita, „Lyties tapatybės raiška XX a. lietuvių autobiografijose“, in: *Tiltai*, 2, 2005.
54. Linton, Simi, *Claiming Disability knowledge and Identity*, New York, London: New York University Press, 1998 internetinė nuoroda: <http://courses.washington.edu/intro2ds/Readings/Linton-Chap1-2.pdf> [žiūrėta 2022 04 15].
55. Lyčių studijų centras, „Lyčių studijos ir tyrimai 2019: šimtmečio pasiekimai ir perspektyvos“, 2019, internetinė nuoroda: <http://www.genderconference.kf.vu.lt/lt/archive-2019/2019-2/gender-studies-and-research-in-2019-centenary-achievements-and-perspectives/> [žiūrėta 2021 10 19].
56. Lykke, Nina, *Feminist Studies. A Guide to Intersectional Theory, Methodology and Writing*, New York, London: Routledge, 2010.
57. Lukošienė, Meilė, „Keliai kekeliai į inteligentes“, in: *Jungtys*, sudarė: Ramutė Bruzgelevičienė, Vilnius: Alma Littera, 2013, p. 400–456.
58. Lutz, Helma, „Intersectionality as critical method: asking the other question“, 2002, internetinė nuoroda: <https://www.sps.unimi.it/ecm/home/aggiornamenti-e-archivi/tutte-le-notizie/content/intersectionality-as-critical-method-asking-the-other-question.0000.UNIMIDIRE-96489> [žiūrėta 2021 09 10].

59. Lutz, Helma, „Intersectionality as Method“, in: *Journal of Diversity and Gender Studies*, Vol. 2, No. 1–2, Leuven: Leuven University Press, 2015, internetinė nuoroda: <https://www.jstor.org/stable/10.11116/jdivegendstud.2.1-2.0039>, [žiūrėta 2021 09 15], p. 39–44.
60. Mayeri, Serena, „Intersectionality and the Constitution of Family Status“, in: *Faculty Scholarship at Penn Law*, 2008, internetinė nuoroda: https://scholarship.law.upenn.edu/faculty_scholarship/2008 [žiūrėta 2021 11 14].
61. Mallan, Kerry, „Dystopian Fiction for Young People: Instructive Tales of Resilience“, in: *Psychoanalytic Inquiry*, Vol. 37, 2017, internetinė nuoroda: <https://doi.org/10.1080/07351690.2017.1250586>, [žiūrėta 2022 04 07].
62. Marcinkevičienė, Dalia, *Vedusiųjų visuomenė: santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1999.
63. Mataitytė, Miglė, „Abortų problema Lietuvoje 1919–1940 metais: tarp teisės ir moralės“, in: *Kauno istorijos metraštis*, 17, 2019, p. 179–189.
64. Merkys, Vytautas. *Lietuvių valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Mokslas, 1982.
65. Miknytė, Jurga, „Moters socialinio vaidmens konstravimas XIX–XX a. sandūros Lietuvos viešajame diskurse – ideologijų sklaidos ir kovos arena“, in: *Bitės laikas: privataus ir viešo gyvenimo modeliai*, sudarė: Ramunė Bleizgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 105–118.
66. Millett, Kate, *Sexual Politics*, Urbana and Chicago: University of Illinois press, 2000.
67. Mitchell, T. David ir Snyder L. Sharon, *Narrative Prosthesis: Disability and the Dependencies of Discourse*, The University of Michigan Press, 2000.
68. Navickaitė, Dominyka, „Suvokti nerimo sutrikimą“, internetinė nuoroda: <https://www.bernardinai.lt/2015-11-07-suvokti-nerimo-sutrikima/> [žiūrėta 2022 04 10].
69. Oberman, Michelle, „Mothers who kill: Cross-cultural patterns in and perspectives on contemporary maternal filicide“, in: *International Journal of Law and Psychiatry*, 26, 2003, internetinė nuoroda: https://www.researchgate.net/publication/9069924_Mothers_who_kill_Crosscultural_patterns_in_and_perspectives_on_contemporary_maternal_filicide [žiūrėta 2022 04 10], p. 493–514.
70. O'Brien, Susie, „Resilience Stories: Narratives of Adaptation, Refusal and Compromise“, in: *Resilience: A Journal of the Environmental Humanities*, Vol. 4, No. 23, 2017, internetinė nuoroda: https://www.academia.edu/35164425/Resilience_Stories_Narratives_of_Adaptation_Refusal [žiūrėta 2022 04 10], p. 43–65.

71. O'Reilly, Andrea, „We Need to Talk about Patriarchal Motherhood“, in: *Journal of the Motherhood Initiative*, Vol. 7, 2016, internetinė nuoroda: <https://jarm.journals.yorku.ca/index.php/jarm/article/view/40323/36502> [žiūrėta 2021 01 23], p. 64–81.
72. Pennebaker, W. James, „Writing about Emotional Experiences as a Therapeutic Process“, in: *Psychological Science*, Vol. 8, No. 3, May, 1997, internetinė nuoroda: <https://www.jstor.org/stable/40063169> [žiūrėta 2022 03 11], p. 162–166.
73. Rich, Adrienne, *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*, W. W. Norton & Company, 1995.
74. Rodgers, Julie, „Body Politics in "Truismes": "The Tyranny of Slenderness", in: *Dalhousie French Studies*, 98, 2012, internetinė nuoroda: <https://www.jstor.org/stable/23621668> [žiūrėta 2022 05 11], p. 29–38.
75. Ruddick, Sara, *Maternal Thinking: towards a Politics of Peace*, The Women's press, 1989.
76. Ruškus, Jonas, „Diskriminacijos, kylančios iš lytiškumo ir negalios sankirtos, sprendimas žmogaus teisių požiūriu“, 2018, internetinė nuoroda: <https://pdfslide.tips/documents/diskriminacijos-kylanios-i-lytikumo-ir-negalios-sankirtos-jonas-2018-10-29.html?page=21> [žiūrėta 2022 01 28].
77. Seifart, Ruth, „The Second front: The Logic of Sexual Violence in Wars“, in: *Women's Studies International Forum*, 1996, internetinė nuoroda: https://www.academia.edu/68487909/The_second_front [žiūrėta 2021 04 10], p. 35–43.
78. Shakespeare, Tom, „Cultural Representation of Disabled People: Dustbins for Disavowal?“, in: *Disability & Society*, January, 1994, internetinė nuoroda: https://www.researchgate.net/publication/237428703_Cultural_Representation_of_Disabled_People_Dustbins_for_Disavowal [žiūrėta 2022 02 01], p. 283–299.
79. Shakespeare, Tom, „The Social Model of disability“, in: *The Disability Studies Reader*, sudarė: Lenard E. Davis, New York: Routledge, 2010, internetinė nuoroda: http://thedigitalcommons.org/docs/shakespeare_social-model-of-disability.pdf [žiūrėta 2021 12 10], p. 266–273.
80. Smith, Valerie, *Not Just Race, Not Just Gender: Black Feminist Readings*, New York: Routledge, 1998.

81. Šumskaitė, Lina, Gedvilaitė-Kordušienė, Margarita, „Childless Women’s Relationships with Children of Others: Narratives from Two Generations in Lithuania“, in: *Close Relations. Crossroads of Knowledge*, sudarė: Wahlström Henriksson H., Goedecke K., Singapore: Springer, 2021, internetinė nuoroda: <https://epublications.vu.lt/object/elaba:103624519/> [žiūrėta 2021 11 10], p. 171–192.
82. Tankard, Alex, *Tuberculosis and Identity in Nineteenth Century Literature Invalid Lives*, Palgrave MacMillan, 2018.
83. Tremain, Shelley, „Foucault, Governmentality, and Critical Disability Theory“, in: *Foucault and the Government of Disability*, sudarė: Shelley Tremain, University of Michigan Press, 2005, p. 1–24.
84. [Vaižgantas] Tumas, Juozas, *Raštai XIII tomas. Mūsų literatūros istorijai šeštas būrys veikėjų*, Kaunas: Humanitarinių mokslų leidykla, 1929.
85. Viluckienė, Jolita, „Iškūnyta“ socialinio modelio negalios samprata“, in: *Filosofija. Sociologija*, 4, 2008, internetinė nuoroda: <http://mokslozurnalai.lmaleidykla.lt/publ/0235-7186/2008/4/45-52.pdf> [žiūrėta 2022 02 02], p. 45–53.
86. Waldschmidt, Anne, „Disability Goes Cultural The Cultural Model of Disability as an Analytical Tool“, in: *Culture – Theory – Disability: Encounters Between Disability Studies and Cultural Studies*, sudarė: Moritz Ingwersen, Anne Waldschmidt ir Hanjo Berressem, Transcript Verlag, 2007, internetinė nuoroda: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1xxs3r> [žiūrėta 2022 04 15], p. 19–28.

Šaltiniai

1. [Bitė] Petkevičaitė, Gabrielė, *Raštai*, t. 1: *Krislai*, Vilnius: Vaga, 1966.
2. [Bitė] Petkevičaitė, Gabrielė, *Raštai*, t. 2: *Karo meto dienoraštis*, Vilnius: Vaga, 1966.
3. [Bitė] Petkevičaitė, Gabrielė, *Raštai*, t. 4: *Pasikalbėjimai*, Vilnius: Vaga, 1967.
4. [Bitė] Petkevičaitė, Gabrielė, *Raštai*, t. 6: *Laiškai*, Vilnius: Vaga, 1968.

Schemos

Fernando Martí, „Visualizing Intersectionality“, internetinė nuoroda:

<https://justseeds.org/visualizing-intersectionality/> [žiūrėta 2021 12 05].

Summary

The significance of the feminist intersectionally theory lies in its ability to explore how the intersection between different social categories contribute to the overlapping forms of oppression. The concept of intersectionality is an important tool for describing how systems of oppression can overlap to create distinct experiences for people with particular social identities. To reveal those power structures, the intersectional analysis with the focus on women and disability will be applied to the four texts by Gabriele Petkevicaite-Bite “Vilkiene” (1966), *Karo meto dienoraštis* (1966), *Laiškai* (1967), and *Pasikalbėjimai* (1968). Disability in these works is presented as a range of physical and mental impairments which have a negative effect on a person's ability to undertake daily activities.

The intersectionality theory reveals the oppression experienced by women on the basis of gender and disability, and on an institutional, intersubjective, and representative level. This thesis analysis on social identity, oppression and empowerment strategies throughout the late nineteenth and early twentieth centuries in Bite's texts.

Analysing Bite's autobiography through the lens of intersectional theory, demonstrates how she has experienced prejudice and exclusion as a result of her gender and disability, namely kythesis and ill health. However, intersectional theory also highlights the actions of empowerment that Bite applied to herself and others. To better understand the historical, cultural, and social context of Bite's works, this paper also explores the dynamics between identity and social movements in the late nineteenth and early twentieth centuries.

In her texts, Bite is constantly reflecting upon an ongoing anxiety, which might be a result of unarticulated lived experience of disability. Bite in detail describes the self-empowerment techniques she uses when dealing with her anxiety, it might suggest that discrimination on the grounds of disability has affected her as painfully as discrimination on the grounds of sex. And whilst the first wave of feminism has empowered Bite to talk in public about the oppression of women, the experience of disability remains articulated only in private letters.

The intersectional analysis of her work *Karo meto dienoraščio* reveals the institutional violence against women and the massive impact on their health. Bite's work opened the new perception of women during war time by showing the connection between gender, nationality, and disability in the context of a war. To add to the complexity of social categories, the analysis of a short story “Vilkiene” also exposes the intersection between marital status and poverty. The

work reveals the social dynamics and mutability of social categories, marginalisation and discrimination. However, within this short story Bite also explores a strategy of empowerment through motherhood.

In summary, this thesis provides new perspectives on power structures and social categories in the late nineteenth and early twentieth centuries by exploring the intersection between gender, disability and women's lived experiences in the works of Bite.